

KALVARIJA

Autoriaus žodis : Rusai istorikai rašė Lietuvos valstybės istoriją, atsižvelgdami savo interesų, vėliau visą Lietuvą praminė *Šiaurės-Vakarų šalim*. Lenkai ir vokiečiai savų tikslų žiūrėjo, bet visi rašė kunigaikščių valdžios istoriją. Tačiau sritinės istorijos beveik niekas nerašė. O vienok kiekvienam įdomu, kaip, pavyzdžiui, gyvenimo raidaėjo čia pat arti, savo kaime, valsčiuje, parapijoje. Tačiau sunku gauti žinių iš anos tikrovės. Mažai kas užrašyta. Daugelio bažnyčių dokumentai sudegė. Dvaruose buvo senų inventorių ir kitokių dokumentų, bet jie arba sudegė, arba vaikai suplėšė. Varšuvos archyvuos sudegė žemės matavimo, žemės dalinimo nuosavybėn (1865 m.), valstiečių sukilimų, Kredito draugijos ir kiti aktai. Galop ipotekos dokumentai, kurie apėmė daugiau dviejų šimtmečių dvarų ir kaimų istoriją, taip pat sunaikinti.

Aš užsimojau parašyti istoriją tų gyvenviečių, kurios susikūrė Sūduvos miškuose, Merkinės, Nemunaičio, Alytaus, Punios ir Prienų didgiriais vadinamuose. Visiems, kurie man padėjo rasti šaltinių, čia reiškiu padėką.

Nors čia ir neišėjo pilna monografija, bet gal kitam pasiseks daugiau šaltinių prieiti ir rašinį papildyti.

Kun. Jonas Reitelaitis

Krikštonys, 1937 m. *

Esant nuolatinio karo padėčiai tarp Lietuvos ir kryžiuočių, Nemunas buvo ta užtvara, kuri gynė jo dešiniojo šono gyventojus nuo netikėto kryžiuočių užpuolimo. Ant Nemuno dešiniojo kranto buvo pastatytos didžiojo kunigaikščio pilys-dvarai su igulomis atremti besikeliantiems per upę priešams. Nesaugu buvo gyventi kairiame Nemuno šone, nes čia kryžiuočiai kiekvieną sutiktą žmogų imdavo į nelaisvę. O ir prieškryžiuotiniais laikais čia

*** Prierašas V. Liulevičiaus, papildžiusio studiją įvykiais po 1937 metų. Lietuvoje buvo dvi Kalvarijos : viena Žemaičiuose, kita Sūduvoje.**

gyvenusius sūduvius priešai buvo išnaikinę, ir tuo būdu visa Nemuno kairiame šone esanti šalis apžėlė ištisu mišku. Kai Žalgirio pergalyje kryžiuočių jėgos buvo sutriuškintos, šiuose Sūduvos miškuose jie pasidarė retesni svečiai. Ilgainiui (Melno taikos sutartim, 1422 m.) ir pastovi siena tarp Lietuvos ir kryžiuočių Prūsijos buvo nustatyta, ir 1529 m. nuženklinta. Tada ir didysis Lietuvos kunigaikštis ir Nemuno dešiniojo šono gyventojai ramiai pasileido į šiuos Sūduvos miškus ieškoti naudos.

I. NEMUNAIČIO DIDGIRIS

Didžiojo kunigaikščio Kazimiero Jogailaičio viešpatavimo (1440-1492) metais Sūduvos miškas buvo sudalintas tarp valdovo dvarų, stovėjusių Nemuno dešiniame krante. Alytus bendrai su Nemunaičiu gavo neplačią, bet ilgą juostą miško, nuo pat Nemuno ligi Lieponos upelio ir Vištyčio ežero. Šitas miško gabalas buvo pavadintas Alytaus-Nemunaičio didgiriu. Buvo į jį pasiųsti sargai, sekėjais (osočnikais) praminti. Jie turėjo žinoti savo

Žemaičių Kalvarija oficialiai buvo taip vadinama, Sūduvos — tiesiog Kalvarija. Paštininkai, klaidai išvengti, prie Sūduvos Kalvarijos pradėjo dėti priedą Suvalkų Kalvarija. Gyvojoje kalboje tas priedas prigijo, bet oficialiniame vietovardžių sąrašė pasiliko ligi šiol Kalvarija be priedo. Toks jos vardas paliekamas ir šiame veikale.

Dar reikia atkreipti dėmesį, kad vietovardžiai, vandenvardžiai ir žmonių pavardės imti iš dokumentų, rašytų rytų apeigų bažnytine (*cerkovno slavianskij jazyk*) ir lenkų kalba. Ne visi jie pavyko autoriui pakeisti vietos žmonių vadinamais vardais. Daug juos padėjo taisyti ir kiti, bet vis dėlto dali» liko nepakeistų. Iš minėtų vietovardžių ir vandenvardžių dėl įvairių priežasčių nemaža jų išnyko, bet tik kai kurie jų atžymėti kaip išnykę.

Kalvarijos parapijos klebonas kun. Mykolas Krupavičius buvo prašęs autorių parašyti šios vietovės istoriją, kurios rankraštį gavo 1937 m. ir išsaugojo iki dabar. Tad nuo šios datos iki mūsų dienų žinias teko surinkti iš čia esamų šaltinių. Suprantama, kad autorius už šią dalį, kuri pridurta po 1937 m., prieš kritikus negali būti atsakingas.

Dauguma šiame veikale panaudotų šaltinių šiuo metu mums yra nepasiekiami, todėl autoriui priklauso didelė padėka už atliktą darbą, prel. Mykolui Krupavičiui — už rankraščio išsaugojimą, Jonui M. Laurinaičiui — už kalbos pataisymą o Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai už išleidimą.

Vincentas Liulevičius

Chicago, 1966.XI.16 d.

**Kun. Jonas Reitelaitis, (1884-1966),
Monografijos apie Suvalkų Kalvariją autorius**

... prie darbo stalo

didgirio sienas, prižiūrėti jame tvarką, susekti žvėrių lizdus ir paruošti juos medžioklei. Artesnėse prie Nemuno vietose pradėjo kurtis žemdirbiai. Dar prieš 1500 m. jau buvo įkurti Simno ir Metelių dvarai ir daugelio kaimų užuomazgos. Didžiojo kunigaikščio dvaras Nemunaitis Nemuno dešiniame šone šalia dvaro turėjo Nemunaičio miestelį ir kaimus : Vangelonis, Gečialaukį, Vabalius, Galintėnus, Sūdvajus, Dušnionis, Gasčiūnus, Naškūnus, Talupninkus, Balninkus. Kairiame šone, didgiryje, susidarė gyvenvietės : Nemunaitis, Noriūnai, Balkasodis, Vozbūčiai, Pupasodis, Dzirmiškė, Talkūnai, Mankūnai, Piliakalnis, Mociškėnai, Semeniškiai, Milastonys, ir Obelijos dvaras. Pradžioje šitos gyvenvietės neturėjo nei aprėžto ploto, nei ribų. Karaliaus Žygimanto Augusto įsakymu 1547-1560 m. laikotarpyje jo matininkai nustatė ir atmatavo pastovius žemės plotus ir pastovias sienas dvarams ir kaimams ir kaimuose valakiniams ūkiams. Tada ir gyvenvietėms buvo duoti pavadinimai. Nemunaičio dvaras su visomis čia sakytomis gyvenvietėmis pradžioje buvo valdomas didžiojo kunigaikščio vietininko : ilgainiui virto seniūnija, pavedama geram nusipelnėliui laikyti. Tuo pat keliu susikūrė Simno ir Metelių dvarai su jų gyvenvietėmis, ilgainiui virtusiomis Simno ir Metelių seniūnijomis.

Susikūrus šiems dvarams ir jų kaimams Nemunaičio didgirio plote, patsai didgiris tolokai pasitraukė nuo Nemuno. Lietuvos didysis medžioklininkas Grigalius Valavičius, karaliaus Žygimanto Augusto pavestas, 1559 m. peržvelgė visos Lietuvos didžiosios kunigaikštijos miškus ir aprašė jų padėtį ¹. Pagal jį Nemunaičio-Alytaus didgiris ligi 1559 m. jau buvo pasitraukęs už Dusios ežero ir Bambenos upės. Pietinę šio didgirio sieną jis parodoėjusią ^{1 2} nuo Dusios į Kirsnos upės tiltą ir tolyn Kirsnos upe ligi Palnyčios upelio ir juo Raudenio ežeran, skersai ežerą ir tolyn per ažuolyną į Orijos ežerą. Nuo Orijos ežero mylios tarpu į Kelmavyčio ežerą, o nuo ten ketvirtį mylios į Šešupę ³. Šešupe pusmylis — į Grauzės upelį. Nuo Grauzės 4 mylios į Aukštąjį dvarą. Nuo to dvaro pusmylis — į Vižainio ežerą. Iš Vižainio

¹ G. Valavičius, *Revizja pušč i perechodov zverinyeh v byvšem Velikom Kniažestve Litovskom*, Vilnius 1867.

² Ten pat, 35 psl.

³ Tokių ežerų dabartinės Lietuvos vardyne nebėra. Liubavo apylinkėse yra Šarkaičio ežeras, bet tai ne tas, kuris čia minimas.

ežero upeliu — į Vištyčio ežerą, o jau čia Prūsų karaliaus žemė. Nuo čia tolyn į šiaurę — Vištyčio ežero krantu ir Lieponos upe ligi Matlaukio kaimo. Čia yra didgirio galas, susisiekiąs su Prūsų siena. Nuo Matlaukio Alytaus didgirio šiaurinė siena eina ligi Žuvinto ežero. Valavičius šitas sienas yra smulkiau aprašęs, bet jos čia tik paviršutiniškai atpasakotos.

1. Nemunaičio girininkija

Karalius Žygimantas Augustas matė didesnę naudą iš žemės ūkio, negu iš miško. Jis Alytaus-Nemunaičio didgirį padalino į dvi girininkijas : Alytaus ir Nemunaičio. Į Nemunaičio girininkiją girininku paskyrė Malkerį Borną. Karalius pasiuntė matininkus į gyvenvietes ir į didgirus ir pavedė dirbamos žemės plotus sumatuoti į valakinius⁴ ūkius, o didelius girios plotus

⁴ G. Valavičius, *Revizja pušč i perechodov zverinych v byvšem Velikom Kniažestve Litovskom*, 48 psl.

sumatuoti į dvarus ir kaimus. Tie matininkai Nemunaičio didgiryje sumatavo į valakines gyvenvietes didelį galą Nemunaičio girios ligi Kirsnos vidurupio. Taip pat sumatavo į gyvenvietes ir to didgirio dalyje prie Prūsų sienos. Girininkui buvo pavesta ne tik mišką saugoti, bet ir į sumatuotus valakus žemdirbius sodinti. Bornui girininkaujant, pradėjo kurtis sodybos Prygoje, Atesninkėliuose, Rudziškėje ir Smalinyčioje, bet labai silpnai. Tuo tarpu girininkas Malkeris Bornas mirė.

a. *Masalskio administracijoje.* — Tada didžiosios Lietuvos kunigaikštijos medžioklininkas, tai yra visų girių viršininkas, Smolensko vaivada, Merkinės, Eišiškių, Daugų, Perlojos, Varėnos, Kaniavos ir Dubičių valdų laikytojas, Mstygobovo seniūnas, taigi didelių turtų ponas, Grigalius Valavičius, 1574 m. Nemunaičio girininku paskyrė Gardino pateisėjį, Perstūnio valdytoją, Rudaminos savininką, Grigalių Masalskį. Didžiausias uždavinys buvo į sumatuotus valakus pasodinti žemdirbius, nušalinti mišką ir padaryti sėjamų dirvų. Tai buvo nelengvas uždavinys. Nors veikė įstatymas, kad žemdirbys, kol pasistato trobas ir įsikuria ūkyje, yra laisvas nuo visokių duoklių ir mokesčių, tačiau žemdirbiui dar buvo reikalingi ištekliai įsigyti gyvuliams ir sėkloms. Ypatingai sunkus kūrimasis buvo prie Kirsnos aukštupio, viduryje neliesto miško. Nors miško medžius nukirsdavo, į medžio gaminius (šulelius, lentas, šluotas, stiebus laivams) sudirbdavo, o medžio atmatas, sudeginę į pelenus ir anglis, nuveždavo miško pirkliai, daugiausiai vokiečiai, tačiau kelmus išlupti, plėšinius išplėsti buvo naujakurių pareiga. Čia ypatingai buvo reikalinga didelė pagalba naujakuriams iš šalies, ypač jų didelį skaičių iš karto įkurdinant. Girininkas Masalskis tą užduotį sėkmingai atliko : dėjo visas santaupas ir netrukus įkūrė, ir apgyvendino kelis kaimus.

1572 m. liepos 7 d. mirė Knišine karalius Žygimantas Augustas. Sekančių metų gegužės 17 d. buvo išrinktas Lenkijos karaliu prancūzas Henrikas Valois, kuris, negalėdamas apsiprasti su lenkų papročiais, metė karaliavęs ir 1574 m. birželio 18 d. slapta pabėgo į savo tėvynę. Mat, ten tuomet mirė jo brolis karalius ir jis stojo karaliauti į brolio sostą. Lietuvos ponų taryba, nesant valdovo, atsidėkodama Grigaliui Masalskiui už jo nuopelnus, kariuos padarė išdui, pagerindamas Beržininko valdoje ūkį ir

už naujai paskolintus valstybės reikalams pinigus, pavedė jam imti visokią naudą iš jo kuriamų kaimų : šalia Kirsnos upelio Pakirsnio 25 valakų ir 27 margų, su 7 valakais šalia dar neišdirbtos girios, Gudelių 20 valakų ir Krosnėnų 21 valakas — ligi valdovo valios⁵ ⁶. Grigalius Masalskis, nežinodamas, kokia gali būti naujo valdovo valia ir norėdamas užsitikrinti kaimų ir didgirio valdymą, paprašė tik ką išrinkto 1575 m. gruodžio 14 d. karaliaus Stepono Batoro, kad tą viską jam ir toliau paliktų. Karalius sutiko ir, patvirtindamas raštą, šitaip parašė :

Dėl tarnybų, kuriomis jisai [Grigalius] žemės išdo naudai per nemažą laiką darė ir ligi šiol nesiliauja darės, iš mūsų suvereninės malonės tą Nemunaičio girininkiją su sekėjais, bartininkais⁶ ir šauliais ⁷, kaip jis ligi šio laiko valdė, su pareiga daryti apyskaitą ir naudas atiduoti mūsų išdui, paliekame jam laikyti ir valdyti, ligi bus gyvas. O kai dėl minėtųjų Pakirsnų, Gudelių ir Krasnicos, kuriuos jis apgyvendindamas nemaža savo turto buvo įdėjęs, kurie dar dėl nebaigtos dirbti girios valioje sėdi, tai kad jie dar nėra išsėdėję valios, mes, norėdami, kad jie geriau įsigyventų, dar jiems nuo šv. Martyno šių septyniasdešimt šeštųjų [t. y. 1576] metų duodame trejus metus laisvės [nuo mokesčių] ir išsėdėjus tuos trejus metus, mūsų skirtus, laisvės, tai visokie mokesčiai ir pajamos iš tų valių [iš tų kaimų, turėjusių laisvę nuo mokesčių] mūsų revizorių bus nustatyti ir į išdo rejestrus įrašyti, tuomet Masalskis visokius mokesčius ir pajamas iš jų ir iš malūno saikelius [dalį sumaltų miltų] ir iš atlaikos, kurioje yra girios septyni valakai, atlyginimą lėšų, kurias jis į tas valias [tai yra kaimus] įdėjo ir ant Kirsnos upės savo lėšomis malūną pastatė, imdamas visokius mokesčius ir pajamas iš jų ir saikelius iš malūno, turi paversti savo naudai, ligi bus gyvas. O kai mirs, ir girininkija ir minėtasis kaimas su atlaika turi grįžti stalui ⁸.

Šitas karaliaus Batoro nedaugelio žodžių raštas daug pasako apie gyvenviečių kūrimąsi Nemunaičio ir kituose didgiriuose Budaminos-Kirsnos parapijų ribose, ir apie Grigaliaus Masalskio turtingumą bei plačią veiklą. Jis gautuose iš valdovo Budaminos plotuose įkūrė Budaminos dvarą ir jo kaimuose apgyvendino

⁵ Valakas lygus 21,4 hektaro arba 30-33 margams.

⁶ Bartininkas — bitininkas.

⁷ Šaulys — medžiotojas.

⁸ *Akty, izdavaemye Vilenskoju archeografičeskoju komissieju ; VIII t. : Akty Vilenskogo grodskogo suda, Vilnius 1875, 108 nr. Vertimas paimtas iš Dr. J. Totoraitis, Sūduva.*

valstiečius, pastatė Budaminoje mūro bažnyčią, o laikydamas Nemunaičio didgirį nuo 1573 m. ligi beveik 1600 m. su sekėjais, bartininkais, šauliais, tai yra su eiguliais, bitininkais ir medžiotjais, atiduodamas valdovo išdui paskirtą «naudų kiekį», savo naudai irgi turėjo nemažas pajamas. Nemažesnes pajamas turėjo ir iš Perštūnio, ir iš Beržininko, ir iš kitų laikomųjų turtų. Tad pakankamai turėjo «lėšų nuimti miškui ir kurti kaimams prie Kirsnos upės ». Per devynis metus buvo įkurti trys jau minėti kaimai — gyvenvietės : Krasnica, Gudeliai ir Pakirsnys su septynių valakų atlaika, iš kurios vėliau padarė Didžiosios Kirsnos dvarą. Masalskio pramintais vardais gyvenviečių dabar jau nėra. Jų vardai buvo pakeisti: Gudeliai — dabar Gudeliškė, Krasnica — Krosnėnai; Pakirsnys metrikuose ir kituose dokumentuose ilgai buvo vadinamas Ešery, Ošary, o galop virto Didžiosios Kirsnos kaimu (*Ošary* alias *Kirsna*).

Ir Paprūsėje, pačiame Nemunaičio didgirio arba girininkijos gale, Grigalius Masalskis kūrė kitus kaimus ir sodino žemdirbius. Nerasta platesnių žinių apie žemdirbių sodinimą šio miško paprūsiniėje dalyje. Užtikta tik keletas įrašų *Lietuvos Metrikoje*, kurie duoda šiek tiek šviesos, kaip ten buvo kuriamos gyvenvietės.

Iš pirmojo įrašo sužinome, kad Lietuvos didžiosios kunigaikštystės medžioklininkas, jau būdamas Smolensko vaivada, Merkinės seniūnas, laikydamas Eišiškių, Daugų, Perlojos, Kaniavos, ir Varėnos karališkuosius dvarus, Grigalius Valavičius, pastebėjo, kad daug karališkųjų laukų, sumatuotų valakais, guli nenaudojami, ypatingai paprūsėje, Nemunaičio girininkijoje, pusiau mišku užėję, būtent, kirtimas skirtas Lankupėnų kaimui įkurti. Čia buvo apgyvendinti keli valstiečiai, kurie tame miške buvo prasiskynę po truputį dirvų ir pradėję gyventi, bet, užėjus blogam laikui ir badmečiui, visi išsivaikščiojo ir tik vienas žmogus, daržininkas, buvo pasilikęs. O visi kiti pradirbiniai, likę be žemdirbių, vėl pradėjo mišku apaugti. Valavičius susirūpino, kad iš tų tuštybių valdovo išdui nėra jokios naudos. O čia dar prūsai žaladariai, įsibrauna per sieną, ten nuostolius daro, šaudydami žvėris ir kitaip. Todėl Lankupėnų kirtimą, kuriame vidutinio gerumo žemės buvo 20 valakų, pavedė Gardino pavieta žemiečiui Jonui Svetskui, ligi valdovo malonės, tą kirtimą laikyti, gerinti ir naudotis, o valdovui už tai karinę žemės tarnybą tarnauti. Gi Beržininko, Perštūnio laikytojas, kuris tuo metu buvo Aly-

taus ir Nemunaičio girininkas, Grigalius Masalskis, tą kirtimą Svetskui įteikė ; Svetskas dabar turėjo gavęs du raštu dėl žemės : iš Valavičiaus ir iš Masalskio. Ir tai buvo gavęs tais metais, kada mirė karalius Žygimantas Augustas, o naujo karaliaus dar nebuvo. Kai tik buvo išrinktas karaliumi prancūzas Henrikas Valois, Jonas Svetskas kreipėsi į jį, parodė tuos du raštus ir prašė, kad karalius savo malone jam tą kirtimą patvirtintų ir naudoti paliktų. O kad prašymas sėkmingiau būtų išklaustas, Svetskas nusivedė pas karalių užtarytoją, Trakų kaštelioną, pakanclerį, Brastos ir Kobrino seniūną, Eustachą, Bagdono sūnų Valavičių. Tasai užtikrino, kad Jonas Svetskas yra labai tinkamas karališkajai ir karinei žemės tarnybai ir užtarė, kad karalius Lankupėnus jam paliktų. Karalius Henrikas privilegija rašyta Krokuvoje 1574 m. gegužės 15 d. Svetskui parašė :

... Kadangi Smolensko vaivada, pastebėjęs, kad iš gulinčio nenau-
dojamo Lankupėnų kirtimo darosi nuostolis mūsų išdui, pavedė
jį laikyti Jonui Svetskui už karinės tarnybos prievolę, tai mes, maty-
dami geresnę naudą pavedus, negu kad tasai kirtimas tuščiomis
gulėtų, ir paties Svetsko prašomi, mūsų valdovine malone tą kir-
timą Nemunaičio girininkijoje, prie Prūsų sienos esantį, vadinamą
Lankupėnai, kuriame yra dvidešimt valakų, su pradirbtais laukais
ir su visomis naudomis, kokios tik ten yra, patvirtiname Svetskui
laikyti, kol bus gyvas, pagal Smolensko vaivados raštą ir Griga-
liaus Masalskio įteikimą. Turi Jonas Svetskas tą Lankupėnų miško
kirtimą su visomis naudomis laikyti bajorų žemės teisėmis, mišką
nukirsdinti, visokias naudas išrasti ir jas ramiai sau dauginti, kol
bus gyvas. Mūsų valdovo išdui jokių mokesčių nemokės ir jokių
prievolių neatliks, o vien tik ginkluotas su žirgu karinę žemės tar-
nybą privalomai atliks. Ir patvirtinimo stiprumo dėlei šį raštą
mūsų ranka pasirašome ir mūsų antspaudą prispaudžiame ⁹.

Nepraėjo dar nė ketveri metai, o Svetskas iš Lankupėnų
pabėgo, kaip ir jam Lankupėnus davęs karalius Henrikas pabėgo
iš Lenkijos. 1578 m. kovo 21 d. Jonas Svetskas naujam Lenkijos
karaliui, Steponui Batorui pasakojo :

Smolensko vaivada, Lietuvos didžiosios kunigaikštijos medžio-
klininkas, Merkinės seniūnas, jau velionis Grigalius Valavičius,
norėdamas, kad didgiriai paprūsėje į valakus sumatuoti be naudos

⁹ *Lietuvos Metrika*, (CGADA f. 389), 57 knyga, 88a lapas.

negulėtų ir kad apsaugojus tas girias nuo nuostolių, kuriuos nedrausmingi Prūsijos žaladariai žmonės, įsibraudami per sieną, čia išdarinėja, apgyvendino tuos valakus naujakuriais valstiečiais. Jisai ir man yra davęs Nemunaičio girininkijoje jokios naudos Lietuvos didžiosios kunigaikštijos išdui nedavusį miško kirtimą, vadinamą Lankupėnais, kuriame iškirstino miško yra dvidešimt valakų už karinės tarnybos prievolę. Ir karalius Henrikas, matydamas mano tinkamumą visuomeninei tarnybai, savo privilegija tą kirtimą man patvirtino laikyti, kol gyvas būsiu. Ir tąjį aš laikau ir naudoju lig šiol. Tačiau kadangi tasai iškirstinas miškas guli ant pačių takų ir kelių, kuriais žaladariai Prūsijos iškylautojai žygiuoja į šiuos miškus žvėrių šaudyti, tai karališkasis revizorius, Grigalius Delnickis, numatydamas, kad didesnė ir tikresnė bus šių girių apsauga, jei toje vietoje ištisas kaimas valstiečių bus pasodintas, paėmė iš manęs Lankupėnus ir valstiečius čia apgyvendino, o man, Svetskui, pakaitais davė Merkinės didgiryje prie Seivų Butavičių brūzgyne truputį pradirbtą pelkėto miško vienuolika valakų, bajoriškų laukų tarpe, šį lauką jokios naudos išdui neduodantį ir kitoje vietoje Seivų valsčiuje, prie Seivų Baltojo ežero, labai blogos žemės šešių valakų ir šešių margų¹⁰ gabalą Medvedevu vadinamą¹¹.

Šitaip išdėstęs reikalą, Jonas Svetskas prašė karaliaus Stepono, kad jam šitą Delnickio duotą pakaitą savo raštu patvirtintų. Prašymo išklausęs, karalius Steponas Batoras iš Varšuvos 1578 m. kovo 21 d. parašė :

... Kadangi Lankupėnų kirtimas iš Svetsko yra mūsų revizoriaus Delnickio paimtas apsodinti mūsų valdiniais, kurie saugotų, kad mūsų miškuose Prūsijos žaladariai įsibraudami nedarytų nuostolių ir jam yra duota menkesnės vertės pakaitas, negu Svetsko ligi šiol laikytas Lankupėnų kirtimas, tai mes, tą vienuolika valakų Merkinės girininkijoje, Butavičius, ir 6 valakus 6 margus Seivų valsčiuje, Medvedevą, šiuomi patvirtiname Svetskui laikyti, kol bus gyvas, tomis pačiomis teisėmis, kuriomis jis laikė Lankupėnus. Tenaudoja jis šiuos valakus, kaip tinkamas, o mums už tai privalo tarnauti karinę žemės tarnybą, kaip tarnauja kiti Gardino pavieto bajorai. Ir duodame jam šią privilegiją su mūsų rankos parašu ir mūsų antspaudu¹².

Šitokie apgyvendinimai su tokiais pat kaitaliojimais buvo daromi ir kituose didgiriuose paprūsėje. Štai dar vienas doku-

¹⁰ Margas lygus 0,712 hektaro.

¹¹ *Lietuvos Metrika*, (CGADA f. 389), 59 knyga, 91 lapas.

¹² Ten pat.

mentas, kuris rodo girininką Masalskį sodinus paprūsėje kaimus. Gražiškių bažnyčios archyve yra karaliaus Žygimanto Vazos raštas, kuriame tarp kitko, pasakyta :

Mūsų revizoriai Teodoras Masalskis, maršalka, ir Leonas Chaleckis, mūsų dvariškis, peržiūrėdami Nemunaičio girininkiją praeitais 1594 metais, tvarkydami Prūsijos pasienyje naujai sukurtuose kaimuose žmonių apgyvendinimą, rado pleišto išvaizdos atlaiką miško, tinkamo išdirbti į laukus, vienu šonu besiremiantį į Stanaviečių kaimo valakus, šonu ir galu — į Alytaus girininkijos žemių sieną ir kitu — į Gražių, dabar Gražiškių, kaimo valakus ... Kad ši atlaiku negulėtų tuščiomis, pasitarę su Gardino pakamore, Perstūnio laikytoju, Nemunaičio girininkijos girininku Grigalium Masalskiu, pavedėme tą atlaiką mūsų žemiečiui Sebastijonui Jurevičiui¹³.

Taigi, nors ir sunkiai ir beveik per kovą, 1594 metais Nemunaičio girininkijos paprūsinėje dalyje jau buvo įkurti ir gyventojais apsodinti kaimai: Gražiai, Stanaviečiai ir kiti. Netinkamo sumatuoti į kaimų laukus gabalas miško trijų valakų, 14 margų, 16 rykščių¹⁴ plotas gulėjo dar niekam neįteiktas. Revizoriai, pasitarę su girininku G. Masalskiu, tą miško atlaiką pavadė S. Jurevičiui. Jei dar ir 1594 metais žemės tvarkytojai tarėsi su Masalskiu, tai reiškia, kad čia jo tvarka ir balsas veikė visą jo girininkavimo laiką.

Grigalius Masalskis girininkijos būstinę įrengė Didžiosios Kirsnos dvare ir, matyt, patį dvarą įkūrė išbaigtai, jei jame ant Kirsnos upės ir vandens malūną pastatė. Karalius Steponas pavadė jam girininkiją laikyti ligi bus gyvas. Ir kelių kaimų pavadė visokias naudas imti sau, o iš kitų — tik tam tikrą dalį. Visa kita : činšą, duoklę ir dar kai ką atiduoti valdovo išdui, tai yra duoti išdui kas metai apyskaitą. Toks atsiskaitymas buvo keblus daiktas, ir Masalskis paprašė karaliaus Žygimanto Vazos girininkiją išnuomoti už pastovią sumą. Karalius, pasiteiravęs išde, kokios įmokamos pajamos iš Nemunaičio girininkijos ir turėdamas malonią pažiūrą į Masalskio tarnybas, teiktas karaliaus pirmatakam, Žygimantui Augustui, Steponui ir jam pačiam Žygimantui, šiuo raštu davė ir patvirtino Nemunaičio girininkiją

¹ Dokumentas rašytas 1956 m. balandžio 30 dieną.

¹⁴ Rykštė (lietuvių) buvo lygi 15 pėdų arba 4,87 metro.

laikyti ligi mirties be atsiskaitymo, tik įmokant į išdą kasmet, pradedant nuo 1589 m. sausio 1 d., pirmomis sausio dienomis nuomos po 68 kapas lietuviškų grašių¹⁵, po 50 statinių duoklinių avių ir po 50 vežimų šieno su išdininko žinia. Produktus pristatyti į Gardiną arkliams¹⁶.

b. *Naruševičių administracijoje.* — Nuomą mokėdamas, pragyveno keleris metus ir štai kitas karaliaus raštas, duotas 1597 m. birželio 9 d. :

Kadangi Masalskis pasitraukė iš šio pasaulio, tai atsižvelgdami į Jono Naruševičiaus, mūsų medžioklininko, Lazdijų seniūno ištikimą tarnybą ir nuopelnus, kad jis, nepaisant savo sveikatos, gyvybės nei didelių išlaidų, karžygiškai kovėsi su mūsų priešu, Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, šia privilegija duodame jam Nemunaičio girininkiją su visais kaimais, žmonėmis, giriomis ir visomis naudomis laikyti ir naudoti ligi bus gyvas¹⁷.

Pagal šią privilegiją Jonas Naruševičius gavo Nemunaičio girininkiją su prievole daryti iš pajamų išdo ataskaitą. Greitai karalius apsižiūrėjo, kad Jonas Naruševičius turi daugiau nuopelnų karaliui ir respublikai ir yra reikalingas didesnio atpildo. Tad 1597 m. rugpjūčio 6 d. parašė kitą paskyrimo raštą :

Įvertindami jo didelius užsitarnavimus ir norėdami jį paskatinti į dar didesnius karžygiškus veiksmus, mes jam duodame Nemunaičio ir Simno girininkijas laikyti ir naudoti, kol bus gyvas,... su visais seniai apgyventais kaimais ir su naujai apgyvendinamais, su laukais, valakais, margais, užribiais, su valstiečiais juose gyvenančiais, su mokamu činšu, duoklėmis, tarnybomis, prievolėmis ir didgirį su jo priklausiniais, visais bičių medžiais, su iš jų renkamu medum, su ariamomis dirvomis, su senais ir naujais kirtimais, su visomis pievomis, tose Nemunaičio ir Simno giriose esančiomis, su ežerais, upėmis, žūklėmis, bebrų gaudynėmis, su visais sekėjais, eiguliais, šauliais ir bebrininkais, su jų prievolėmis, su visomis naudomis, kokias tos girininkijos iš senų senovės turėjo ir turi, iš visų tų naudų Naruševičius, ligi bus gyvas, neprivalės mūsų išdui daryti jokių ataskaitų ...¹⁸.

¹⁵ Grašis — didžiosios Lietuvos kunigaikštijos XIV-XVIII amžiaus piniginis vienetas, pradžioje lygus 10 «pinigėlių» arba denarų, nuo XVI amžiaus pabaigos — 18.

¹⁶ *Lietuvos Metrika*, 73 knyga, 531 lapas.

¹⁷ Ten pat, 83 knyga, 239a lapas.

¹⁸ Ten pat, 83 knyga, 249 lapas.

Einant šiuo karaliaus raštu, Jonas Naruševičius pasidarė neribotos valios šeimininkas Nemunaičio didgiryje. Keliems mažesniems nusipelnėliams Masalskio laikais Nemunaičio girininkijoje buvo duota po vieną kitą kaimą laikyti ir naudotis. Naruševičius kai kuriuos tų kaimų, mirus jų laikytojams, prisijungė prie savo girininkijos.

Nuo 1592 m. jis buvo didysis medžioklininkas. 1592 m. buvo pirmasis pirmojo Lietuvos tribunolo maršalka. 1598 m. lapkričio 15 d. Jonas Naruševičius jau buvo visiškai išsigyvenęs girininkijoje ir tą dieną savo tarnui Vaitiekui Gintautui, kaip žymiam pagalbininkui, pavedė laikyti Gražių kaime 12 valakų žemės ir 22 margu miško atlaikos. Štai sąrašas tų žmonių, kurie gyveno tuose Gražiuose :

Povilas Mockaitis	laiko 1 valaką
Stepas Launinkas	» 1 »
Mykolas Burninis	laiko pusę valako
Vacys Dubavičius	» » »
Stasys Vosilaitis	» » »
Jonas Krovintis	» » »
Stasys Krovintis	» » »
Vaitulis Belsunas	» » »
Simas Vosylaitis	» » »
Urbonas Kunigiškis	» » »
Valiukas Simkavičius	» » »
Urbonas Žemaitis	» » »
Jonas Kiliukas	» » »
Matelis Kamantis	» » »
Juozas Dzielnikas	» » »
Pečiulis Valuškis	» » »

Kaip matome iš šitų žemdirbių tik du laiko po pilną valaką žemės, o visi kiti tik po pusę valako, atseit, tik apie 10 hektarų ¹⁹. Taigi buvo smulkūs ūkininkai. Jų buvo 16 ir laikė tik 9 valakus, o trys valakai gulėjo niekieno nepaimti, buvo tušti ir 22 margų atlaika buvo dar miškas. Tai tiek Gražių kaime Naruševičius pavedė laikyti Vaitiekui Gintautui ir dar pasiliko tame Gražių kaime keturis valakus. Reikia manyti, kad ir kituose kaimuose, tiek apie Kirsną, tiek apie Gražius žemdirbiai tik po tiek žemės turėjo.

Gintautas buvo viengungis ir jau nebejaunas žmogus. Kadangi

¹⁹ Hektaras — žemės plotas lygus 100 arų arba 2,471 akrų arba 10.000 m².

nuo Gražių buvo toli bažnyčios, tai jis 1599 m. Gražių miške pastatė bažnyčią. 1600 m. ir Jonas Naruševičius parodė norą, kad toje bažnyčioje gyventų kunigas ir parašė potvarkį, kad visi Nemunaičio girininkijos paprūsiniai gyventojai, esantieji ir įsikuriantieji miške, priklausytų šitai Gražių bažnyčiai ir kunigui mokėtų kiekvienas po 6 grašius ir nuo kiekvienų keturių valakų duotų po 1 kartį²⁰ rugių ir po 1 kartį avių. 1606 m. lapkričio 20 d. Naruševičius pavedė Gintautui ir likusius Gražių kaime keturis valakus ir 68 margus atlaikos. 1614 m. birželio 2 d. Gintautas kunigo išlaikymui užrašė iš savo laikomos žemės 6 valakus ir jo jau Gražiuose pastatytą vandens malūną. 1620 m. jis pasistengė, kad karalius ir tuos keturis valakus Gražių kaime su 68 margais pavestų bažnyčiai. Ir taip Gražių bažnyčiai karalius patvirtino 10 valakų žemės su miško atskirai esančiomis atlaikomomis. Jonas Naruševičius mirė 1613 m., o 1620 m. mirė ir Gintautas.

Jonas Naruševičius buvo sūnus Mikalojaus Naruševičiaus, kuris, karaliaus pavestas, laikė Lazdijų seniūniją. Tėvui Mikalojui mirus, 1575 m., sūnus Jonas gavo laikyti Lazdijų seniūniją, o Jono brolis Kristupas Naruševičius gavo laikyti Lazdijų seniūnijos palivarką²¹ Bulakavą.

Jonas Naruševičius užaugino tris sūnus: Aleksandrą, Jurgį ir Vladą. 1600 m. sugalvojo jis kai kuriuos Nemunaičio girininkijos kaimus perleisti savo sūnui Aleksandrui, būtent: Starnaviečius, Nendrupėnus, Graužupėnus, Išlandžius ir Vygrius, o taipgi iš Grigaliaus Delnickio susigražintus Kiauliečių kaimą bei Pakirsnų dvarelį. Karalius leido tuos kaimus Aleksandrui Naruševičiui perleisti, savo privilegija jam patvirtino laikyti, kol bus gyvas²². Raštas rašytas 1600 m. kovo 20 d.

1606 m. balandžio 10 d. privilegija karalius leido Jonui Naruševičiui Lazdijų seniūniją išnuomoti kam tinkamas trejų metų laikotarpiui. 1606 m. gegužės 23 d. karalius leido Naruševičiui ir Nemunaičio girininkiją trejų metų laikotarpiui išnuomoti kam tinkamas²³.

Galop Jonas Naruševičius sugalvojo ir visai atsipalaiduoti

²⁰ Kartis — 32 gorčiai arba 100 kilogramų.

²¹ Palivarkas — nedidelis dvariukas.

²² *Lietuvos Metrika*, 86 knyga, 136 lapas.

²³ Ten pat, 85 knyga, 419 ir 438 lapas.

nuo Nemunaičio girininkijos ir pavesti ją savo sūnams. Karalius sutiko duoti jam leidimą. Sūnui Vladui jis perleido Nemunaičio girininkijoje kaimus : Aistą (nerasta) — 20 valakų, Liponkį (n) — 19 valakų, Grabauką (n) — 20 valakų, Lankupėnus — 18 valakų, Aleksiejevičius (n) — 20 valakų, Prisegį (n) — 18 valakų, iš viso 99 valakus. Karaliaus privilegija 1609 m. liepos 23 d. patvirtino Vladui Naruševičiui laikyti šiuos kaimus ligi mirs ²⁴.

Tą pačią dieną karalius Žygimantas patvirtino ligi gyvos galvos laikyti tėvo perleistus kaimus ir Jurgiui Naruševičiui, būtent : Matlaukį — 49 valakus, Pavištytį — 18 valakų, Virškūnus (n) (arba Burniškius) — 10 valakų, Stankūnus — 13 valakų, iš viso 88 gyvenamų ir negyvenamų valakų ²⁵.

Ir galop tėvo Naruševičiaus prašomas, karalius 1609 m. liepos 30 d. privilegija ²⁶ visą Nemunaičio girininkiją patvirtino Aleksandrui Naruševičiui laikyti, kol bus gyvas. Broliams duoti kaimai turėjo atitekti Aleksandrui, kai jie bus mirę.

Tuo būdu Aleksandras Naruševičius pasidarė Nemunaičio girininkijos laikytojas.

Gražiškių dokumentuose jis tik Nemunaičio girininku yra vadinamas. Kitokių jo titulų nėra, bet dokumentai nesiekia toliau kaip 1624 metus. Tuose dokumentuose yra jo žmonos vardas : Elzbieta (Halška) Nenortaitė. Kojalavičius rašo ²⁷, kad Jono sūnus Aleksandras Naruševičius buvo Nemunaičio girininkas, Žemaitijos kaštelionas ir žmoną turėjo Radvilaiteį, Naugardėlio vaivados dukterį. Pacų giminės monografijoje rašoma, kad Aleksandras Naruševičius, Nemunaičio girininkas, Žemaitijos kaštelionas ²⁸ mirė 1653 m. ²⁹, o jo žmonai Zuzanai Ročkaitei Gražiškiai buvo palikti naudotis, kol bus gyva. Ir Pacų monografaifoj įrašyta³⁰, kad mirus 1653 m. gale didžiosios Lietuvos kunigaikštijos raštininkui Jonui-Kazimierui Pacui, 1654 m. sausio 8 d. ^{2 3}

²⁴ Ten pat, 89 knyga, 162 lapas.

²⁵ Ten pat, 89 knyga, 163 lapas.

²⁶ Ten pat, 89 knyga, 165 lapas.

²⁷ Albert Kojalowicz Wijuk, *Herbarz szlachty litewskiej*, Vilnius 1656, 319 psl.

²⁸ Kaštelionu paskirtas 1645 m. sausio 26 dieną (Józef Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, 1386-1795, Krokua 1885, 144 psl.).

²⁹ Józef Wolff, *Pacowie*, Petrapilis 1885, 154-157 psl.

³⁰ Ten pat, 76 psl.

karalius raštininko pareigas pavedė Aleksandrui Naruševičiui. Tai čia buvo kitas Aleksandras, Kristupo sūnus. Pakancleris Aleksandras Naruševičius 1655 metais su Leščinsku buvo pasiųsti į Švediją karo reikalais ³¹. Aleksandras Naruševičius, Bulakavo seniūnas, 1658 metais už Bulakavo 19 dūmų^{31 32} mokėjo po 3 zlotus ³³ mokesčio karaliaus išdui, viso 57 zlotus ³⁴. Tas pats Aleksandras yra vadinamas pakancleriu ir Lydos seniūnu³⁵. A. Naruševičius, turėjęs šiuos titulus, yra miręs 1668 m. birželio 21 d. Katrė Radvilaitė, Naugardėlio vaivados Mikalojaus VII Radvilo duktė, Naruševičienė, pagal Kotlubajų, 1597 m. buvo nutekėjusi už Žemaitijos kašteliono Mikalojaus Naruševičiaus. Taigi Radvilaitė buvo žmona ne Aleksandro, Jono sūnaus, bet Mikalojaus. Aleksandro Naruševičiaus, Nemunaičio girininko, žmona buvo Elzbieta (Halška) Nenortaitė ir antroji Zuzana Rcčkaitė. Aleksandras Naruševičius buvo gavęs iš karaliaus leidimą, kad, jei jis pirmiau numirtų, tai jo žmona Zuzana galėtų laikyti ir naudoti Gražiškių dvarą su aplinkiniais kaimais kol bus gyva.

Iškilus karui dėl Maskvos sosto, Aleksandras Naruševičius parašė Nemunaičio girininkijos šauliams raštą:

Skelbiu jums visiems, kad mane pasiekė J. M. karaliaus universalas, kad pagal esamą paprotį pasiruoštumėte į žygį su J. M. karalaičiu Maskvon ir kad pagal karaliaus raštą nuo kiekvienų šešių valakų išrengtumėte po vieną šaulį, kuris būtų raitas ant žirgo, mažiausia dvidešimt zlotų verto, ir kad šaulys turėtų patikimą puskablį, kardą ir kilpinį. Be to, apsvilkęs nauja melsva miline sėrmėga ir užsimetęs raudonu germaku, kad kiekvienam šauliui būtų duota po penkiolika zlotų maistui. Tą visą aprangą ir maistą turi tiekti tie šeši valakai. Aš savo turima valdžia įsakau jums mirties bausmės grėsme ir sodybų atėmimu, kad tuos šaulius išrinktumėte iš savo tarpo tinkamų vyrų ir pilnai paruoštus per pusantros savaitės nuo šio laiško parašymo dienos pristatytumėte man į Kirsną, o aš, juos apžiūrėjęs, pagal karaliaus universalą pasiųsiu stačiai į Varšuvą.

³¹ Akty, izdavaemye Vilenskoju archeografičeskoju komissieju ; XXXIV t. Akty, odnosjaščiesja ko vremeni vojny za Malorossiju, 1654-1667, Vilnius 1909.

³² Dūmas, dūmų mokestis - mokestis skiriamas nuo gyvenamųjų namų. Kitaip jis vadinamas padūme.

³³ Zlotas - 30 grašių.

³⁴ Žiūrėk 31 išnašą, 452 psl.

³⁵ Józef Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego*, 1386-1795. Krokwa 1885, 274 psi.

Pakartotinai įsakau jums, kad šito įsakymo ir karaliaus valios nelaikytumėte menku daiktu ir kitaip nedarytumėte, būtinai ir kuo greičiausiai apgalvotumėte šį žygį. Rašau Kirsnoje tūkstantis šeši šimtai septynioliktais metais kovo 26 d. Aleksandras Naruševičius savo ranka.

Pastaba. Šį raštą įrašė į Trakų pilies teismo knygas 1679 m. kovo 20 d. Vidgirių kaimo šauliai: Stasys Grigaitis ir Laurynas Ramašauskas³⁶.

1598 m. mirė Maskvos caras Teodoras, nepalikdamas įpėdinio. Keliolika metų Maskva neturėjo valdovo. Dėl sosto ėjo rungtynės tarp norinčių būti carais. Į tą rungtyniavimą buvo įsimaišęs ir Lietuvos-Lenkijos karalius Žygimantas Vaza. Jis norėjo būti Maskvos valdovu. Su mažu kiekiu rinktinių karių jis sūnų Vladislavą pasiuntė į Maskvą 1617 m. Tačiau maskviečiai išsirinko carą iš saviškių Mykolą Romanovą. Vladislavo žygis pasidarė nebereikalingas, čia duotasis Nemunaičio girininko raštas parodo, kaip į tą žygį buvo renkami kariai.

Asesorinio ³⁷ teismo nuosprendis ³⁸ liečia Kirsnos-Nemunaičio kaimų žemdirbius. Pagal tvarką ir teisę į karo žygį privalomai vykdavo tik bajorai. Pagal 1528 metų įstatymą dvarų savininkai turėdavo su savim vestis po vieną raitą, gerai apginkluotą, karį nuo kiekvienų aštuonių valstietinių sodybų. Bet tokie vedamieji kariai, atrodo, nebuvo pono prievolinkai valstiečiai, o pono tarnautojai iš kulčių³⁹ luomo. Karališkų kaimų valstiečiai turėjo tik karališkajam ūkiui dirbti, karaliaus išdui naudą daryti. Didelis kiekis karališkųjų dvarų buvo laikinai pavesti naudoti nusipelnusiems bajorams seniūnams, laikytojams, arba pareigūnams vaivadoms, kaštelionams, raštininkams, girininkams ir t.t.. Kai su kaimynais atsirado didesnių ginčų ir karų, ypač su Maskvos didžiuoju kunigaikščiu, tai prireikė daugiau kariuomenės. Nemažai jos buvo samdytos iš užsieniečių. Pasidarė reikalinga kariuomenė ne tik fronto kautynėse, bet ir namie : pilyse, miestuose, tiekime. Lenkijoje jau iš senesnių laikų buvo tiems

³⁶ Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius, TPTA, 10 nr.

³⁷ Asesorinis teismas — didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaro arba aukščiausias apeliacinis miestų teismas.

³⁸ Įrašytas *Lietuvos Metrikoje*, 317 knygoje, 401 lape.

³⁹ Kulčius — bajoras.

reikalams sudaryti karių būriai iš valstiečių, gyvenusių karališkuose kaimuose. O Lietuvoje tai tik karalius Steponas Batoras, kariaudamas su Maskva dėl Livonijos, būdamas reikalingas deidesnio kiekio kariuomenės, įsakė iš karališkųjų valstiečių tam tikrą skaičių jaunų vyrų paimti ir sudaryti pėstininkų būrius tarnybai pilių miestuose ir kur bus reikalingi, tik ne kautynėms. Karalius Žygimantas Vaza nustatė, kad karališkuose miesteliuose ir kaimuose būtų paimta tokiai pėsčiųjų tarnybai po vieną sveiką, stiprų jaunuolį nuo kiekvienų 20 dūmų, tai yra ūkių. Toks parinktas karys turėjo būti gerai aprengtas ir apginkluotas ūkių lėšomis. Gi tas ūkio valakas, iš kurio karys buvo parenkamas, visą jaunuolio tarnybos laiką buvo atleistas nuo mokesčio, duoklių ir nuo visokių prievolių seniūnu, kitaip vadinamam karališkojo dvaro laikytojui. Kadangi toks karys būdavo parenkamas vienas iš 20 ūkių, tai ir karys ir jo tėviškės valakas būdavo vadinami *parinktiniais* lenkiškai *wybraniecki, wybraniectva*, o tokių karių vadas — parinktinių rotmagistru.

Ir štai 1632 m. buvo išrinktas karalius Vladislovas, mirusio karaliaus Žygimanto Vazos sūnus. Einant rinkiniams, Maskvos caras Mykolas puolė rytines Lietuvos sienas. Dėl to naujai išrinktasis karalius Vladislovas paskelbė Mykolui karą, kuris pasiėmė Lietuvos-Lenkijos karaliaus naudai. 1654 m. gegužės mėn. buvo pasirašyta Polenove taikos sutartis, pagal kurią Lenkija gavo Sieverską, Černigovą, Starodubą ir Bialą. Caras atsisakė nuo pretenzijų į Livoniją, o Vladislovas grąžino Mykolui aktą, kuriuo Maskvos bajorai buvo išrinkę jį Rusijos caru.

Į žygį prieš Maskvą buvo pašaukti ir iš karališkųjų Nemunaičio girininkijos kaimų kariai parinktiniai. Kažkurį dvarelį Nemunaičio girininkijoje laikė Gabrielis Grockis. Jisai turėjo pasiųsti į tą žygį tokių karių tris, bet neišsiuntė nei vieno. Tokių iš valstiečių parinktinių karių Trakų apskrityje vadas buvo rotmagistras Samuelis Velička. Į neatvykėlių vietą Velička pasamdė kitus savanorius. Uždavinyš buvo atliktas, bet, žygiui pasibaigus, Velička pareikalavo, kad Grockis grąžintų išlaidas. Kai Grockis gražiuoju negrąžino, tai Velička apskundė jį karaliaus teismui. Čia duodame sutrumpintą teismo eigos aprašymą:

Parinktinių rotmagistras Samuelis Velička pranešė valstybės instigatoriui [prokurorui] tą Grockio nusikaltimą. Instigatorius Gabrielį Grockį apskundė karaliaus asesoriniam teismui, kad Groc-

kis, nepaisydamas seimo nutarimo ir respublikos neatidėliojamo reikalo, iš savo laikomo dvaro Nemunaičio girininkijoje žygiui prieš Maskvą 1633 m. nedavė nei vieno parinktinio, kurie iš jo buvo privalomi — taigi turi būti baudžiamas įstatymo numatyta bauda ir atlyginti nuostolius, kurių turėjo rotmagistras Velička dėl tų parinktinių nepristatymo, būtent tris šimtus šešiasdešimt zlotų. Atsakovas buvo pašauktas į Vilnių stoti į asesorinį teismą 1636 m. rugpiūčio 23 d. Į teismą atvyko ieškovas asmeniškai su savo įgaliotiniu, kilminguoju Motiejum Pepeliu. Teismo rūmų generalinis šaukėjas, kilmingasis Mykolas Izbickis, tris dienas iš eilės šaukė atsakovą stoti prieš teisėjus. O kai ketvirtą dieną šaukiamas nei pats nepasirodė, nei įgaliotinio neatsiuntė, nei skundėjo nepatenkino, tai skundėjo įgaliotinis įteikė teismui įrodymo raštą, kad šaukimas teisman buvo įteiktas Gabrieliui Grockiui Trakų vaivadijos Nemunaičio girininkijos minėtame dvare 1636 m. birželio 21 d. ir įteikimo aktas įrašytas Vilniaus pilies teismo knygos: įgaliotinis prašė teismą, kad atsakovą Grockį pripažintų neklusniu įstatymams. Gi tolimesnėje bylos eigoje pareiškė, kad karaliaus keli universalai buvo pasiūsti karališkųjų turtų laikytojams, taigi ir Grockiui, pagal turimus revizorių nuostatus pasiūstų į Maskvos žygi parinktinius, kad ir paties rotmagistro Samuelio Veličkos buvo paragintas, bet Nemunaičio girininkijos dvaro laikytojas nedavė nei vieno parinktinio, kurių pagal paskutinę reviziją privalėjo duoti tris vyrus, arba už tuos parinktinius atsiūsti grynais pinigais. Grockis pinigus iš valstiečių išrinko, bet juos sau sunaudojo. Kadangi į neatsiūstų vietą rotmagistras samdė kitus, tai skundėjas teismui įteikė išrašą iš Oršos pilies knygų pareiškimo, įrašyto 1633 m. rugsėjo 12 d., kad už Grockį savo pinigais užmokėjo, kad parinktiniai pėstininkai pagal karaliaus įsakymą skubiai pilname kiekyje būtų pristatyti... ir kadangi rotmagistras Velička reikalauja iš Grockio už jį sumokėtų išlaidų 360 zlotų, tai ieškovo įgaliotinis prašo teismo, kad tuos 360 zlotų priteistų iš Grockio rotmagistrui, o už neklusnumą: nubaustų pagal įstatymą.

Teismas priteisė sumokėti Veličkai 360 zlotų ir baudos pagal 1616 m. seimo nutarimą penkis šimtus grivinų⁴⁰. Gi jei Grockis dar ir to nevykdys, tai iš jo turto išieškoti priteistąją sumą trigubai. Teismas įvyko Vilniuje 1636 m. rugpiūčio 28 d. Seka kanclerio Stasio Alberto Radvilos parašas⁴¹.

Nesusekta, kurį dvarelį Nemunaičio girininkijoje laikė minimasis Grockis. Panašu, kad kažkurį paprūsinėje girios dalyje.

⁴⁰ Grivina — piniginis vienetas labai įvairios vertės. Caro Rusijoje (grivennik) — 10 kapeikų. Caro laikais Žemaičių grivina buvo taip pat lygi 10 kapeikų.

⁴¹ *Lietuvos Metrika*, 317 knyga, 401 lapas.

Toje pačioje *Lietuvos Metrikos* knygoje yra ir daugiau tokių teismo sprendimų dėl parinktinių karių nepristatymo.

Pačią Kirsnos-Nemunaičio girininkiją po Aleksandro Naruševičiaus mirties 1633 m. gavo Kristupas Pacas.

c. *Kristupo Paco administracijoje*. — Stepono Paco ir Onos Rudaminaitės sūnus Kristupas gimė 1621 metais. Dar tik dvyliktus metus ėjo, kai tėvas, karaliui sutinkant, jam 1633 m. užleido Vilkaviškio seniūniją. Dar jam besimokant Italijoje, mirė tėvas, brolis Stasys, o 1643 m. ir motina. Grįžęs iš užsienio, 1644 m. kovo 11 d. Vilniuje pasidalino su broliu Mikalojum tėvų paliktus turtus. Kristupas, Vilkaviškio seniūnas, paėmė Daudspūdą, Janauką, rūmus Varšuvoje, Jiezną su mūriniais rūmais. 1646 m. balandžio 13 d. karalius Kristupui pavedė Lietuvos arklininko pareigas, bet Kristupas jas tuoj perleido Boguslavui Radvilui, o pats paėmė Boguslavo eitąsias Lietuvos vėliavininko pareigas. 1650 m. Kristupas buvo išrinktas Lietuvos tribunolo pirmininku. 1651 m. savo lėšomis padaryta vėliava kariavo prieš sukilusius kazokus ir, kaip atlyginimą, gavo iš valdovo 1652 m. Astrinės seniūniją, o 1653 m. Nemunaičio girininkiją, kurią lig tol laikė velionis Aleksandras Naruševičius.

Jau nuo senovės Lietuvos kulčiai — bajorai, naudojosi laisvėmis, gyveno karių teisėmis. Ne tik į žygius ir seimelius vykdavo ginkluoti, bet ir kasdieninėse išvykose : pas kaimyną, bažnyčion, ar smuklėn vykdavo su kardais, prikabintais prie šlaunies, o jei raiti, tai prie balno makštyse kyšojo pistoletas, už aulo bizūnas. Tik visa tai buvo ne krašto saugumui, o tuščiam sauvaliavimui.

1654 m. maištaujantiems kazokams talkon atėjo caro Aleksiejaus kariuomenė. Vyriausias ginkluotų pajėgų vadas, etmonas Radvilas šaukė bajorus ginti tėvynę nuo svetimųjų puolimo, bet bajorai neklausė. Jie gyveno savo dvareliuose ir, vieni kitus puldami, kovėsi tarp savęs. 1655 m. caro kariuomenė peržygiavo visą Lietuvą, užėmė plačias jos sritis, kardu ir ugnimi nusiaubė dvarus ir kaimus, sugriovė Trakų ir Vilniaus pilsis, daug žmonių išsivarė į nelaisvę. Tų metų rugsėjo mėnesį ir Nemunaičio-Kirsnos girininkija jau buvo rusų rankose. Bajorai pabėgo iš savo dvarų, valstiečiai iš savo namų. Kirsnos apylinkės gyventojai, kas gyvas, slėpėsi su gyvuliais ir daiktais Kirsnos paupio raistuose ir miškuose, pašešupio raistinguose miškuose. Į vakarinį

Nemunaičio girininkijos galą Aleksiejaus kariuomenė nenužygiavo, bet ten smarkavo švedų kariuomenė. Tarp Gražių ir Kirsnos buvo platus tarpas, dar apžėlęs neliestu mišku. Į šitą mišką ir subėgo slėptis plačios apylinkės žmonės. Čia jie, ilgiau pabuvę, įsikūrė naujas sodybas, padarė naujų kaimų užuomazgas, o karui praužus, daugumas jų pasiliko gyventi šiame miške. Taip atsirado nauji kaimai, apie kuriuos kalba bus toliau.

Sekančiais metais bajorai, įvykių pamokyti, šaukiami Povilo Sapiegos, Vitebsko vaivados ir kitų didikų, išvyko ginti šalį nuo priešo ir nemažas sritis atvadavo. Nors 1658 m. Vilnius dar nebuvo atvaduotas, bet bajorai-kulčiai jau buvo grįžę į savo dvarus ir išdegintus kaimus. Vėl ėmėsi sauvaliauti pagal senuosius papročius. Ir štai, Nemunaičio girininkijoje vėl plėšikavimas.

Lenkų kariuomenės pulkas, vadovaujamas totoriaus kunigaikščio Cimbajaus Arabčiko Ulono, karaliaus rotmagistro, 1658 m. žiemą praleisti buvo pastatytas Lietuvos didžiojo vėliavininko Kristupo Paco valdomo Nemunaičio didgirio kaimuose — Vartuose, Kamičiuose ir kitur. Keli šio pulko daliniai stovėjo Kadariškių laikinio kaimuose. Kadariškių laikinyje buvo dvarelis Sikorovščizna. Jį tada valdė ponas Kristupas Nievierovskis. Kažkur kitoje vietoje karo veiksmai buvo sunaikinę našlės Jadvygos Govorkienės dvarelį. Nievierovskis leido jai gyventi Sikorovščiznoje, 1655 m. karo nesunaikintoje.

Kunigaikščio Ulono kariai su viršininkais, suorganizavę nemažą būrį mėgstančių pasiplėsti bernų, 1658 m. vasario iš 18 į 19 naktį, žinant ir pačiam kunigaikščiui, apsiginklavę kautynių ginklais, užpuolė tos našlės dvarelį. Radę kiemo vartus uždarytus ir užrakintus, juos sulaužė ir, įsiveržę kieman, šaudė, rėkavo ir visokiais bauriais žodžiais keikė ir koliojo pačią ponią. Suskaldė buto duris ir įsiveržė į priemenę ir į kambarius, čia ponios šeimyna bandė pasipriešinti. Puolikai kardų pentimis, lazdomis ir bizūnais žiauriai sukapojo poną Martyną Visockį ir panelę Mariją Zavinskaitę. Paprasto luomo tarnus išvaikė iš namų keiksmiais ir kardais. Pačią ponią našlę Govorkienę mirtinai primušė ir sužalojo.

Pašaukus teismo pareigūną, vasario 22 dieną atvyko į dvarą generalinis Jonas Butkevičius lydimas liudininkų kulčių, Jono ir Povilo Jokūbavičių, jis apžiūrėjo įvykio padarinius. Pirmiausia atėjęs į kambarį — rašo generalinis, — pamačiau ponią Govorkienę,

lovoje sergančią iš persigandimo. Parodė ant dešiniojo šono peties ir rankos mėlynę, patekėjusią krauju. Sakė esą kirsta kardo plokštuma. Dešiniajame šone patekėjusi krauju mėlynė. Sako pentimi smogta. Mačiau, kad visas jos kūnas sudaužytas... Sakė, mušę, kiek tinkami, kardų pentimis, plokštimis ir bizūnais. Mačiau jos tarnautojo Martyno Visockio dešiniąją ranką, per alkūnę pavojingai sužeistą. Sakė esą kardu kirsta. Visas kūnas sudaužytas. Mėlynės krauju patekėjusios. Mačiau ir tarnautoją kulčytę Zakševskytę, tiek sumuštą, kad visas kūnas krauju patekėjusiomis mėlynėmis nuėjęs. Sakė buvo mušama kardais ir bizūnais. Ir paprastoji šeimyna buvo sumušta, sukruvinta ir išvaikyta. Mačiau kiemo vartus sulaužytus ir prieangio duris išlaužtas ir sukapotas. Mačiau didelę skrynią sukapotą. Sakė, kad toje skrynioje buvo daug brangių daiktų. Jie paimti. Sakė, kad pagrobė 40 vežimų šieno ir galvijus. Teigė, kad nuostolių yra padaryta už šešis šimtus aštuoniolika zlotų. Sakė, kad tą visą puolimą ir mūšius yra padarę kunigaikščio Cimbajaus Arabčiko Ulono, karališkojo rotmagistro, totoriaus kariai. Paties vado įsakymu užpuolusi visa kuopa, kelios dešimtys raitų vyrų, ginkluotų šautuvais ir kardais, kaip kautynėse, naktį iš vasario 18 į 19 d. Tą viską, ką aš, generalinis, mačiau ir girdėjau, surašiau ir liudiju Trakų pilies teismui⁴².

Tam pačiam teismui duotame pareiškime ponia Govorkienė skundžiasi, kad sukapotoji skrynia atsiėjusi 15 zlotų, o iš jos pagrobti daiktai: kardas, aptaisytas aksomu, sidabrine auksinta rankena, pirktas už 150 zlotų; adamaškinė, vyšninės spalvos suknelė su sidabriniais papuošalais, kainavusi 60 zlotų; du nauji kilimai po 16 zlotų ; kepuraitė su auksiniais pasamonais, kainavusi 20 zlotų ; buvę pagrobta be to dar du jaučiai: vienas juodas laukas, kitas šėmas — verti po 30 zlotų ; 12 avių ir 15 žąsų 15 zlotų vertės ; 40 vežimų šieno po 3 zlotus, tai 120 zlotų ir daug kitų daiktų. Tuos daiktus užpuolikai nusigabeno į tų kaimų ūkius, kuriuose jie stovėjo. Ir kai ponia Govorkienė nusiuntė skundą vadui Cimbajui, reikalaudama padaryti teisybę, tai vadas jokių žygių nedarė surasti ir nubausti kaltininkams. Govorkienė skundžiasi pilies teismui, reikalaudama Cimbajų pašaukti į teismą⁴³.

Trakų pilies teismo knygoje yra aprašyta ir daugiau tolygių

⁴² Trakų pilies teismo knygos, saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje.

⁴³ Ten pat.

užpuolimų, plėšikavimų. Tai rodo didelį nedrausmingumą, vyravusį to laiko kariuomenėje. Nerasta žinių, kaip būdavo baudžiami tokie nusikaltėliai. Kadangi tokie plėšikavimai neretai įvykdavo, tai suvokiama, kad teismas buvo bejėgis «laisvuosius kulčius » suvaldyti.

Galima suvokti, kokia našta buvo tų kaimų valstiečiams, pas kuriuos buvo apgyvendinami kariai išmaitinti per žiemą. Bet nuo įvykių grįžkime pie paties girininko.

1656 m. karalius Nemunaičio girininką Kristupą Pacą paskyrė kancleriu. Valdovas buvo besiunčias Pacą su laiškais pas carą, bet apsigalvojęs nusiuntė Medekšą. Medekša, tarp daugelio kitų dalykų, prašė carą, kad palieptų savo vadui Šeremetjevui grąžinti kancleriui Pacui jo dvarus Jiezną ir Kirsną, kariuomenės užimtus. Pacas valstybės kanceliariją paėmė 1658 m. kovo 2 d., kai jau buvo miręs kancleris Albertas Stanislovas Radvilas. Tada Kristupas Pacas raštuose buvo vadinamas kancleris nominatas, Vilkaviškio, Astrinės, Volpių, Anykščių, Vištyčio seniūnas, Kirsnos ir Nemunaičio girininkijos, Upytės ir Šeduvos ekonomijos administratorius. 1658 m. balandžio 22 d. gavo Gražiškius, atseit, Naruševičienė Aleksandrienė jau buvo mirus. 1665 ir sekančiais metais Kristupas Pacas pastatė Pažaislyje vienuoliams kamenduliams vienuolyną ir bažnyčią. 1666 m. jis gavo laikyti Kauno seniūniją. 1667 m. pirkė daugelio gyvenviečių turtus ir juos užrašė Pažaislio vienuolynui. 1673 m. seime kancleris Kristupas pravedė įstatymą, kad kas trečias seimas rinktųsi Gardine ir būtų pirmininkaujamas lietuviu. Mirė 1684 m. sausio 10 d. šalia Varšuvos, Belvederyje. Jo seniūnijas liko laikyti, kol bus gyva, jo žmona Eugenija de Mailly Lascaris. Bet ir ji mirė 1685 m. kovo 11 d. Mirė abu, nepalikę vaikų.

Daug Kristupas turėjo nuosavų dvarų ir kaimų. Dar daugiau laikė karaliaus pavestų. Tačiau pats dirbo tik valstybinėse įstaigose. Dvaruose dirbo jo pasodinti ūkvedžiai. Per 30 jo girininkavimo Nemunaičio girininkijoje metų, girininkijos giriose prisisteigė daugelis naujų gyvenviečių. Kadangi ramesnis gyvenimas buvo iš Gražių pusės, tai toje pusėj atsirado daugiau kaimų ir dvarelių. Gražių parapija labai paplatėjo. Senų ažuolų miške, prie Šešupės vingio, pradžioje įsikūrė Triobiaus šeima. O kai čia apsigyveno ir daugiau šeimų, pasidarė didelis kaimas, tai jis buvo pramintas Triobiais. Atsiradus šitame pašešupyje pakan-

kamai kaimų, netoli Triobių buvo įkurtas ir dvaras, kuris kažkodėl buvo pramintas Kalvarija ⁴⁴.

2. Kirsnos-Kalvarijos seniūnija

Kai atsirado Kalvarijos vardas, ir buvusi Nemunaičio didgiris sumažėjo, tai tuoj po Paco mirties dingo Nemunaičio girininkijos vardas, o atsirado Kirsnos ir Kalvarijos seniūnija, kurią karalius pavedė laikyti Kazimierui Jonui Sapiegai.

a. *K. Sapiegos ir kitų administracijoje.* — Šitas Sapiega, Povilo ir Onos Kapčiūtės sūnus, buvo gimęs 1637 m. Mokėsi ir auklėjosi savo šalyje. Paveldėjo labai didelius turtus ir iš karaliaus gavo ligi gyvos galvos laikyti daug seniūnijų ir kitokių laikinių. Kazimieras Sapiega, turėdamas aukštąjį mokslą, gabumą ir energijos viešojoje tarnyboje greitai kilo iš vieno laipsnio į kitą ir galop buvo paskirtas didžiuoju etmonu, atseit, vyriausiuoju kariuomenės vadu. Gaunamos iš Kirsnos-Kalvarijos seniūnijos pajamos, jo turtuose buvo tik lašas jūroje. Dėl to 1699 m. liepos mėnesį Kazimieras Sapiega, karaliui sutinkant, Kirsnos ir Gražiškių laikinį perleido, neaptikta kuriais metais, savo brolio Benedikto sūnui, lauko raštininkui, Mykolui Juozui Sapiegai, gimusiam 1670 m.

Tada buvo labai neramūs laikai. Po Lietuvą ir Lenkiją vaikėsi viena kitą Saksonijos, Švedijos ir Rusijos kariuomenės, besikaudamos tarp savęs. Lenkai 1697 m. birželio 17 d. karaliumi išsirinko Saksonijos karalių — elektorių Fridrichą-Augustą, Lenkijoje vadintą Augustu II. Augustas, susitaręs su Rusijos caru Petru Didžiuoju, puolė vyti iš Livonijos švedus ir prijungti Estiją prie Rusijos, o sau Latviją (Vidžemę). Švedų karalius Karolis XII 1700 m. lapkričio 13 d. nugalėjo rusus ir puolė Lenkijoje Augustą II. Petras Didysis ėjo jo gelbėti. Ir Lietuva ir Lenkija atsidadė karo sukuryje. Švedai per dvejus metus išvijo iš Lenkijos Augustą ir privertė jį atsisakyti nuo Lietuvos-Lenkijos sosto, o 1705 m. liepos 12 d. išrinkdino karaliu Stanislovą Leščinską. Vieni lenkai laikėsi Augusto, kiti naujo karaliaus Leščinsko ir švedų. Buvo sudarytos dviejų karalių valdžios. Mykolas Sapiega laikėsi karaliaus Leščinsko, taigi švedų pusės.

⁴⁴ *Sapiehowie, Petrapilis 1890, III t., 115 psl.*

Dėl to 1708 m., kada caro Petro kariuomenė žygiavo per Lietuvą, jis buvo pasitraukęs į Rytprūsius ir bažnyčios Kalvarijoje statymo reikalu raštą parašė Tilžėje. Triobiai Mykolo Sapiegos seniūnavimo metais virto miestu. Paprastame Triobių kaime pradėjo darytis buvusios Nemunaičio girininkijos, virtusios Kirsnos-Kalvarijos seniūnija, gyvenimo centras. Kaip patys Triobiai, taip ir kiti kaimai, atsiradę buvusiame miške, priklausė Gražių-Gražiškių klebono dvasinei globai ir iš Gražių jie buvo aprūpinami. Gražiškių klebonas kun. Sabaliauskas Triobiuose pastatė bažnyčią. Kalvarijos dvarui naujieji kaimai vykdė savo prievoles, ėjo baudžiosios darbus. Prie dvaro Triobiuose prekybininkai kūrė savo prekybas. Dvaras ir kaimas jungėsi į vieną daiktą ir virto Kalvarijos miestu.

Tačiau Mykolas Sapiega, lauko raštininkas, nedaug prisidėjo prie miesto kūrimosi. Jis greitai ir nuo pačios seniūnijos pasitraukė. Tą seniūniją jo pavedimu valdė ir tvarkė Augustas Kasciuška, o 1708 m. karaliaus Leščinsko sutikimu Kirsnos ir Gražiškių seniūnijas, esančias Nemunaičio girininkijos dalimis ir karaliaus Augusto sutikimu gautas iš dėdės Kazimiero Sapiegos, Mykolas Sapiega perleido Augustui Mykolui Kasciuškai Siechonovickiui ir jo žmonai Sofijai Valskytei⁴⁵. Augustas Kasciuška greitai mirė, o seniūnijas ėmė valdyti jo žmona Sofija Valskytė. Nerasta žinios, kada Kasciuškai mirė. Kasciuškienei mirus, Kirsnos-Kalvarijos girininkiją gavo Marcijonas Valavičius, 1704 m. vasario 4 d. paskirtas didžiuoju didžiosios Lietuvos kunigaikštijos maršalu. Labai neilgai ir jis tą laikinį valdė. Mirė 1712 m.⁴⁶. Likusi jo žmona našlė turėjo teisę Kalvariją laikyti kol bus gyva.

Antanina Valavičienė savo buvimą Kalvarijos valdytoja įamžino tuo, kad, apsieidama Kalvarijoje įsikūrusių prekybininkų žygdū prašoma, davė Kalvarijos miestui savivaldybės teises, turėti burmistrą ir teisumą, žygdams kahalą su apeliacija į dvaro laikytoją. Ji tai padarė 1713 m. lapkričio 28 d. Kada Valavičienė mirė ar pasitraukė, ir kada seniūniją paėmė Vyšnioveckis, žinių neaptikta. 1721 m. Valavičienės jau nebuvo, o seniūniją dar girininkija vadinamą, laikė jau Mykolas Servacas Kaributas Vyšnioveckis.

⁴⁵ Józef Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386-1793*, Krokua 1885, 171 psl.

⁴⁶ Ten pat.

Štai kaimai, kurie 1721 metais priklausė šiai seniūnijai-girininkijai. Skaičiai reiškia nuotolį nuo Kalvarijos myliomis. Dambauka — pusmylis į Kalvariją, Santaka — pusmylis, Sūsainkai — pusantros mylios, Smalininkai — ketvirtis mylios, Akmenynai — pusantros mylios, Juodeliai — viena mylia, Eglėbaliai — viena mylia, Kreivoji ir Kalviai — pusmylis, Kušliškiei ir Kiškis (nerasta) — ketvirtis mylios, Išlandžiai — dvi mylios, Išorai, vėliau pavadinti Didžiąja Kirsna — trys mylios, Krosnėnai — trys mylios (į Rudaminą — viena mylia). Delnica — pustrėčios mylios (į Kudaminą — viena mylia). Šitie kaimai buvo šioje pusėje didžiojo miško, prie Rudaminos. Sekantieji trys seni kaimai buvo už miško, Paprūsėje prie Gražiškių : Graužiniai — trys mylios į Kalvariją (į Gražius — Gražiškius pusmylis), Vaitkabalai trys mylios (į Gražius — ketvirtadalis mylios), Babiniai — trys mylios (prie pat Gražių), Bebrauninkai — puspenktos mylios (abu prie Dusios). Be to Mankūnai ir Vozbučiai prie pat Nemuno ir Vabalių kaimas už Nemuno. Šituose trijuose kaimuose po du valaku priklausė Kirsnos girininkijai. Čia gyveno eiguliai, kurių prievolė buvo : pradžioje tvarkos žiūrėti girioje, kol ji arti buvo, o kai giria dingo, tai mokėti Kirsnos-Kalvarijos laikytojui činšą.

Be to tame girininkijos-seniūnijos plote gyveno keliolika smulkių bajorų-kulčelių, kurie laikė po mažą dvarelį ligi mirties. Jie irgi turėjo teisę vadintis seniūnais. Apie juos bus atskirai parašyta.

b. Vyšdioveckio administracijoje — Kunigaikštis Mykolas Servacas Kaributas Vyšnioveckis, kuris nuosavuose turtuose Dolske, Dombrovicuose ir Komornoje vadinosi grafu⁴⁷, laikė karališkąsias seniūnijas ir dėl to vadinosi Pinsko, Vilkaviškio, Glinėnų ir kitų seniūnu ir Kirsnos girininku. Mykolas Vyšnioveckis buvo ne tik plačių didelių turtų naudotojas, bet ir garsus valstybinis veikėjas. Tais metais, kai Kalvariją laikė, buvo vyriausias kariuomenės vadas, etmonas. Buvo galop ir Vilniaus vaivada. Be to jis valdė Simno ir Metelių seniūnijas. 1728 metų aktu naujai kuriamai Kalvarijos bažnyčiai jis užrašė stambų turtą, apie kurį atskirai parašyta. Kalvarijos miestui praplatino savivaldybės teises. Vilniaus centriniame archyve yra Kalvarijos 1737 metų

⁴⁷ *Grafas* — aukštas titulas su teisėmis ir privilegijomis.

inventorius⁴⁸, kuris parodo, kaip tas turtas atrodė Vyšnioveckiiui Kalvarijos seniūniją valdant, čia reikia prisiminti, kad tai buvo po 1710 m. maro, kuris išmarino tris ketvirtadalius žmonių. Šitas inventorius parodo kai kuriose gyvenvietėse, — jų girininkijoje anuo metu, apskritai imant, nedaug tebuvo, — jau nemažą skaičių gyventojų, bet kartu parodo, kad tie gyventojai laikė nedaug pradirbtos, iš girios atkariautos, žemės. Žemės kiekis inventoriuje nenurodytas, tik įrašyta, po kiek kuris mokėjo mokesčių. Nuo margo mokėjo po dvi timpas⁴⁹. Taigi turėjo tiek margų (ne valakų), kiek mokėjo dvitimpių. Kai kuriuose kaimuose buvo prieš marą ne mažai pradirbtos žemės, bet 1738 m. ne visa ji buvo žmonių dirbama. Ji dirvono, arba mišku augo.

Kiek netikras buvo piliečių saugumas ir kokia buvo to meto lenkų kariuomenėje drausmė ir tvarka, rodo sekantis įvykis.

Lietuvos didžiuoju išdininku 1735 m. balandžio 23 d. buvo paskirtas Trakų vaivada Juozas Oginskis. Šitas išdininkas tada nuomavo iš seniūno Mykolo Vyšnioveckio Vilkaviškio dvarą su jo kaimais. 1735 m. jis pardavė Prūsams nemažą kiekį avižų. Jas reikėjo nuvežti į Karaliaučių. Vilkaviškio kaimų valstiečiai turėjo prievolę kasmet po kelis kartus nuvežti dvaro krovinius į Karaliaučių, Kauną ar Vilnių. Matyt, šitoms avižoms nuvežti neužteko prievolinių vežimų, jei kreipėsi talkos ieškoti į Alytaus seniūnijos ūkininkus, į Karalkrėslio raktą⁵⁰, Gulbiniškių kaimą ir į Žuvinto rakto Vartų kaimą. Taigi ponas Palikauskas pasiuntė Vladą Češiką pas poną Jurgį Antaną Šelpakauską, Gulbiniškių medžioklinės apsupos (eigulių) kaimo sargybinių ir abu ponai, Češeika ir Šalpakauskas, nuvyko į Gulbiniškių kaimą. Ten paprašė valstiečių, susirinkusių į kuopą patalkinti išdininkui nuvežti avižas iš Vilkaviškio į Prūsus. Valstiečiai sutiko. Kadangi jau buvo vakaras, tai ponai apsinakvojo Gulbiniškiuose.

Ryto metą, vos tik pradėjo švisti, visas kaimas vėl susirinko kuopon galutinai aptarti važiavimą. Tuo tarpu visai netikėtai

⁴⁸ Šį inventorių kone ištisai paduodame Pirmajame priede, žiūrėk 47-55 psl.

⁴⁹ Timpa lygi 36 grašiams, caro laikų Lietuvoje — 18 kapeikų. Tačiau tokios monetos nebuvo.

⁵⁰ Raktas — karaliaus stalo dvaro, palivarkų, kaimų administracinio junginio pavadinimas, naudotas iki XVIII amžiaus. Vėliau keli ar keliolika raktų sudarydavo guberniją.

išniro iš miško rusų raitininkų būrys ir puolė kaimą. Abu ponai pėsti pabėgo per Sūduonės upę į mišką, o kaimo dešimtininkas, Jurgis Eakėza, ponų arklius pakluonėmis išvedė paskui ponus. Pas dešimtininką liko Češeikos balno kilimas, o Šelpakausko—geras balnas su veltiniu, pagalvėle ir ginklo makštimis. Žvalgai, kariai maskviečiai, įtarė čia buvus jų priešo karių, kad tie ginklai jų priešų, tai jie ir paėmė tą kilimą ir balną su viskuo. Dešimtininko uošvis sirgo ir gulėjo troboje. Kareiviai įtarė ligonį esant kariu, tik apsimetusiu ligoniu. Jie jį mušė ir, išrengę nuogai, ieškojo ant jo kūno kareiviškų ženklų. Gyventojai turėjo prisiekti, kad tai ne karys. Tai jie klausė, kieno tas balnas. Gyventojai pasakė, kad čia likęs su reikalais buvusio pono sargybinio. Balną paliko, bet kilimą pasiėmė, nors gyventojai ir labai prašė neimti. Po to dar dvi savaites ant to balno jodinėjo pats Češeika į Vartų kaimą, kuris irgi buvo pažadėjęs važiuoti į talką, ir į kitus kaimus.

Vieną dieną ponas Šelpakauskas pasiuntė į Vartus savo berną Simoną Papečkį, raitą ant to balno, prie kurio buvo ir veltinis, ir ginklų makštys, tik be pistoletų. Tuo tarpu lenkų kareiviai apniko Vartų kaimą, nutvėrė atvykusį berną, apdaužė ir atėmė balną. Taip tas balnas ir dingo.

Ponas Češeika, kuris ant to balno jodinėdavo, būdamas Šelpakausko svečiu, vieną dieną nuvyko į Kalvariją ir atsidūrė žydo Abromo smuklėje. Ten buvo daug girtų, bet pono Šelpakausko nebuvo. Tarp girtų iškilo ginčai, ir girti valstiečiai Češeiką labai sumušė ir, atėmę iš jo Šelpakausko kardą, sulaužė.

Įsisirgo Češeika pas Šelpakauską. Daug vargo ir rūpesčio ligonis sudarė Šelpakauskui, tačiau, nepaisant pastangų, Češeika numirė. Pas mirštantį buvo nuvykęs su sakramentais Kalvarijos klebonas Kazys Abdevičius. Klebonas vyko pas ligonį, rizikuodamas savo sveikata ir net gyvybe. Mat, kaip tik tuo laiku Kalvarijoje stovėjo pono Ozemblausko kariuomenės pulkas, plėšė ir grobė gyventojų daiktus ir, būdami girti, užmuštinai mušė kiekvieną jiems pasipriešinusį. Kai Češeika mirė nuo žaizdų, ponas Šelpakauskas nupirko pas vieną gulbiniškietį keletą lentų, padirbdino karstą ir palaidojo su pamaldomis Kalvarijos bažnyčioje. Ponas Šelpakauskas turėjo bereikalingo vargo ir išlaidų. Bet jis dar buvo apkaltintas, kad Češeikos balną nusavino ir dėl to kaltinimo buvo atleistas iš sargybinio pareigų. Šelpakausko nekal-

tumui įrodyti buvo parašyti trys liudijimai, kurie yra išlikę lig šiol⁵¹.

Kunigaikštis Mykolas Vyšnioveekis buvo vedęs Kotriną Dolskaitę. Ji mirė, palikdama vyrui dvi dukteris. Mykolas vedė antrą žmoną, Teklę, našlę, buvusią santuokoje su Jokūbu Flemingu, mirusiu 1728 metais. Su Vyšnioveekiu ji susituokė 1730 m. vasario 21 d. Mykolas išrūpino karaliaus leidimą savo žmonai naudoti, kol bus gyva, kai kurias seniūnijas, jei anksčiau numirtų, būtent, Kirsnos girininkiją su Kalvarijos miestu, Slonimo ekonomiją, Vilkaviškio seniūniją ir kitas. Mykolas Vyšnioveekis mirė Merkinėje 1744 m. rugsėjo 16 d.

c. *Mykolo Sapiegos administracijoje*. — 1745 metų pabaigoje Teklė Radvilaitė-Vyšnioveckienė susituokė su Mykolu Sapiega, Aleksandro Sapiegos sūnum. Gi Aleksandras su anuo Mykolu Sapiega, kuris anksčiau Nemunaičio-Kirsnos girininkiją laikė, buvo pusbroliai, tikrų brolių vaikai. Šitas Mykolas buvo gimęs 1711 m. kovo 10 d. 1739 m. jis buvo paskirtas Lietuvos didžiuoju medžioklininku, įsimylėjęs pusseserę Kotryną Sapiegaite ir su ja susituokė. Jis buvo Leipalingio turtų dalies savininkas ir tą dalį pardavė Masalskiams 1742 m. 1745 m. išsituokė ir vedė, kaip jau sakyta Teklę Radvilaitę-Vyšnioveckienę. 1746 m. gavo Merkinės vaitystę, o žmona Teklė išsirūpino karaliaus leidimą, kad jos vyras Mykolas galėtų naudoti, kol bus gyvas, jos laikomas Slonimo ekonomiją, Vilkaviškio seniūniją ir Kirsnos girininkiją su Kalvarijos miestu. Tais pačiais 1746 m. Mykolas buvo paaukštintas : gavo valdyti Podlesės vaivadiją. 1747 m. lapkričio 22 d. žmona Teklė mirė. Mykolas Sapiega, Podlesės vaivada 1748 m. lapkričio 21 d. susituokė su trečia žmona, kunigaikštyte Aleksandra Čartoriskyte, kunigaikščio Mykolo Čartoriskio, tuometinio Lietuvos pakanclerio dukterimi. Kai Čartoriskis buvo paskirtas kancleriu, į jo vietą pakancleriu 1752 m. spalio 8 d. buvo paskirtas Mykolas Antanas Sapiega. Šitas Mykolas Sapiega padėjo Gražiškių klebonui Rokui Hlebickiui Jozefovičiui pastatyti Gražiškiuose bažnyčią ir sugrąžino tai bažnyčiai kadaise iš jos Aleksandro Naruševičiaus pagrobtus valakus žemės. 1757 m. sausio 3 d. pakancleris Sapiega gavo Mstislavo seniūniją.

Ties didžiosios Kirsnos dvaru, ant Kirsnos upės, iš labai senų⁵¹

⁵¹ Žiūrėk Antrąjį priedą, 55-57 psl.

laikų (dar Grigaliaus Masalskio) stovėjo pastatytas vandens malūnas. To malūno užtvanka užtvindžiusi upę ir gretimuose jos šonuose raistus-pievas. Priešais didžiosios Kirsnos dvarą, kitame upės šone, buvo ir yra Pakirsnų dvaras ir kaimas, kuris tais laikais buvo Juozo Karengos, Bulakavo dvaro savininko, nuosavybė. Daug Pakirsnų pievų mirksojo vandeny. 1758 m. liepos mėn. iš 15 į 16 d. pačiame vidurnaktyje Juozas Karenga su nemaža žmonių minia, visokiais ginklais apsirūpinusia, prislinko prie pat Kirsnos dvaro, liepė nukasti ir sugriauti malūno supiltą tvenkinį, keletą šimtų metų ramiai Kalvarijos seniūnijos laikomą. Tvenkinį ir malūną nusausino, visas žuvis išleido ir dar Kirsnos valstiečiams pagrąsino, kad ir toliau užpuldinėsiąs⁵². Mykolas Sapiega padavė Karengą į teismą, ir teismas nubaudė Karengą sumokėti Sapiegai už nuostolius 2300 zlotų.

Mykolas Sapiega išrūpino iš karaliaus leidimą, kad jo žmona Aleksandra Čartoriskytė galėtų laikyti ir naudoti ligi mirties jo laikomas Vilkaviškio ir Kalvarijos seniūnijas, kai jis bus miręs. Mykolas, susirgęs geltlige ir džiova, mirė 1760 m. spalio 11 d. Aleksandra Sapiegienė liko našlė. Dar būdama jauna tik 31 metų, ji 1761 m. lapkričio 19 d. susituokė su Mykolu Oginskiu. Mykolo Sapiegos jai perleistas Vilkaviškio ir Kalvarijos seniūnijas ji išlaikė ligi mirties, savo vyrui Mykolui Kazimierui Oginskiui neperleido. Ji mirė sulaukusi gražios senatvės 1798 m. lapkričio 28 d. Siedlece. Ją ten ir palaidojo.

d. *Oginskių administracijoje*. — Mykolas Kazimieras Oginskis Vilniaus vaivadiją gavo 1764 m. gruodžio 4 d. (užimdamas pašalinto Karolio Radvilo vietą), o kitais metais buvo pasiųsti komisarai peržiūrėti visos Trakų vaivadijos karališkuosius dvarus, patikrinti jų pajamingumą⁵³.

Šitas 1765 m. rugpjūčio 21 dienos apžiūros protokolas mums parodo, kokie dvarai tais metais priklausė Kalvarijos seniūnijai, kas vadovavo jų ūkiui ir įdomiausia, kad tokiam miško krašte per trumpą laiką pritrūko malkų ir jos pabrango. Juk neseniai 1752 m. vokiečių šlemplieris, važiuodamas iš Gumbinės Gardinan, Kalvarijoje matė didelius ąžuolų miškus ir pačiame mieste tris didelius ąžuolinius tiltus per Šešupe⁵⁴.

⁵² *Sapiehowie, Petrapilis 1890, III t., 317 psl.*

⁵³ *Tos apžiūros protokolą paduodame Trečiajame priede, 57-59 psl.*

⁵⁴ *Žurnalas Litva i Rus, Vilnius, 1912 m. II t.*

Kitas kiek vėlesnis dokumentas, Kalvarijos seniūnijos inventorių iš 1790 metų ⁵⁵, duoda šiek tiek žinių apie tos seniūnijos kaimus ir jų gyventojus. Tais metais Kalvarijos seniūnijoje buvo 27 gyvenvietės, kaip matyti iš sekančios ištraukos :

Kalvarijos seniūnijos gyvenvietės 1790 m.

Gyvenvietės	Ūkininkų	Kampininkų	Dažininkų	Šeimų	Samdinių		iš viso		Smuklių	Žydų
					Be r n ų	M e r g ų	V y	M o t e		
1. Smalininkai	4			4	10	4	26	20		
2. Raudeniškiai	10	3	—	14	21	9	78	57	1	4
3. Skersabalčiai	3	—	—	4	3	1	25	18	—	----
4. Kreivoji	14	—	—	17	6	5	64	59	—	—
5. Kalviai ir Murgininkai	4	—	—	5	3	4	26	20	—	--
6. Budziškiai (n)	3	1	—	6	4	6	32	19	—	—
7. Akmenynai	36	4	4	48	10	11	131	121	1	12
8. Menkupiai	22	2	2	28	20	14	93	80	1	6
9. Juodeliai	7	—	2	12	4	3	36	28	—	-
10. Budaviskas	1	—	—	4	2	2	4	6	—	—
11. Jurgežeriai	9	3	—	11	12	5	36	40	—	—
12. Kušliškiai	4	—	—	6	7	6	24	23	—	—
13. Sūsninkai	37	8	3	56	12	8	146	143	1	12
14. Santaka	15	3	1	23	13	7	78	70	1	6
15. Skariškės smuklė	—	—	—	1	—	—	2	—	1	7
16. Margai	2	2	—	3	4	2	14	11	—	—
17. Pabalinės smuklė	—	—	—	—	—	—	1	—	1	5
18. Judentiškiai (n)	2	—	—	2	2	1	6	11	—	—
19. Pajaujiškiai	2	—	—	2	2	1	6	11	—	—
20. Tabarauškai	4	—	—	5	4	2	16	18	—	—
21. Butanavičiai	4	—	—	4	2	1	14	13	—	----
22. Kamšai	7	—	—	8	3	3	35	24	—	—
23. Kirsna	4	—	—	6	3	3	21	12	1	5
24. Zubriai	1	—	—	1	1	1	4	6	—	—
25. Aukštoji Bukta	1	—	—	1	2	—	4	2	—	—
26. Naujienėlė	10	—	—	13	5	5	47	42	—	—
27. Palnyčia	10	1	—	15	1	—	28	30	—	—
Iš viso	219	22	12	299	155	105	924	851	8	57

⁵⁵ Kalvarijos Seniūnijos inventorių iš 1790 metų, surašytas kun.

Kaip matome, šiuose kaimuose gyveno 299 šeimos. Prikaitoma 219 ūkininkų, 22 kampininkai, 12 daržininkų. Gyventojų (krikščionių be žydų) buvo 924 vyrai ir 851 moteris ; iš viso 1775 žmonės ; jų tarpe 543 vaikai iki 10 metų.

Skerdžius įrašytas tik Raudeniškiuose ir Santakoje, kalvis — tik Santakoje. Taigi amatininkų visoje seniūnijoje buvo labai mažai. Nežinia, kiek amatininkų buvo žydų. Kitaip atrodė smuklių reikalas. Jų kaimuose buvo aštuonios. Smuklės ir svaigalų gamyba buvo žydų rankose.

Žemės nuomininkų-ūkininkų žydų įrašyta : Naujienėlėje — 1 žydų šeima: 4 vyrai ir 2 moterys ; Palnyčioje — 2 šeimos : 6 vyrai ir 5 moterys. Taigi viso seniūnijos kaimuose buvo 12 žydų šeimų su 39 vyrais ir 34 moterimis ⁵⁶.

Čia tinka pasakyti kelis žodžius apie tuolaikinę politinę padėtį ir apie Mykolą Oginskį. Karalius Žygimantas Augustas ir jo pirmataikai buvo savarankūs valdovai. Prie jų veikė ponų taryba, bet tai buvo tik patarėjai ir karaliaus veiksmų liudininkai. Prie jo įpėdinių ponų taryba vis daugiau pradėjo įgyti galios ir valios, o žemesnioji bajorija — kulčiai labiau atsipalaiduodavo nuo viešų pareigų ir stengdavosi daugiau naudotis viešu turtu : seniūnijų ir kitokių laikinių. Didžturčiai Badvilai, Oginskiai, Čartoriskiai, Sapiegai, Masalskiai ir kiti vadovavo valstybės vairui, bet ne santaikaudami, o pešdamiesi. Rūpinosi ne tiek valstybės stiprumu, kiek savo reikalais. Tiek stambūs ponai, tiek smulkbajoriai, laikė po kelioliką tūkstančių kareivių savo reikalams ir vieni kitų dvarus užpuldinėdavo ir plėšikaudavo. Seimuose ginčydavosi ir nieko nenutardami iškrikdavo. Kaimynų valdovai, stebėdami Lietuvos-Lenkijos vidaus netvarką, dairėsi iš to gauti sau naudos.

Atsirado protų, norinčių sustiprinti valstybę, padaryti pakeitimų įstatymuose. Tai buvo Čartoriskiai, Masalskiai, bet Badvilai, Sapiegos ir kiti priešinosi, gynė savo laisves. Lietuvą-Lenkiją 1697-1763 metų laikotarpyje valdė lenkų išrinktieji svetimos valstybės — Saksonijos — karaliai Augustas II ir Augustas III. Tiems karaliams ne Lietuvos-Lenkijos, tik Saksonijos gerovė rūpėjo. Augusto III pastatytas Lenkijai ministras Brylis (Brühl)

⁵⁶ Ten pat.

ėmė už viską kyšius ir kitokiais veiksmais niokojo Lenkijos piliečius. Čartoriskiai stengėsi pakeisti tvarką, išleisti naudingus įstatymus. O Brylis papirkimais nuteikdavo žemesniuosius bajorus, kad tie išardytų seimus; įstatymų nebuvo galima pakeisti.

Tada turtingiausi buvo Radvilai: didysis etmonas Mykolas Kazimieras ir jo sūnus Karolis. Jei jie būtų susidėję su Čartoriskiais, valstybę būtų atgaivinę. Bet jie dėjosi su saksoniečiais ir nenorėjo varžyti savo bajoriškų laisvių naujais įstatymais. Gi Čartoriskiai darė klaidą, kad savo siekimus rėmė svetimos (rusų) valstybės pagalba ir tuo leido svetimoms valstybėms įsigalėti savo valstybės viduje. Čartoriskiai į savo pusę patrautė Oginskius, sutuokdami Aleksandrą Čartoriskaitę su Mykolu Kazimieru Oginskiu.

Kai 1762 m. gegužės 15 d. mirė Mykolas Kazimieras Radvilas, buvęs Vilniaus vaivada ir didysis etmonas, Brylis pavedė didžiojo etmono pareigas Mykolui Masalskiui, o Vilniaus vaivadiją pažadėjo Mykolui Oginskiui. Tačiau, gavęs iš Radvilo stambesnę kyšį, jis nuteikė karalių Augustą, ir tas 1762 m. spalio 8 d. (pirmąją seimo dieną) Vilniaus vaivadiją pavedė Karoliui Radvilui. 1763 m. spalio 7 d. mirė karalius. Reikėjo rinkti naują. Karolis Radvilas su savo šalininkais rėmė karaliaus Augusto III sūnaus kandidatūrą. Čartoriskiai agitavo prieš tą kandidatą ir dairėsi, kad kitų valstybių kunigaikščiai pasisiūlytų. Tačiau šiuo tarpu niekas nesisiūlė. Tik rusų imperatorienė Kotryna siūlė ir liepė karaliumi išrinkti lenką Stanislovą Augustą Poniatovskį ir savo pasiūlymui paremti atsiuntė daug kariuomenės. Susirinko rinkiminis seimas, bet Radvilų šalininkai nesutiko rinkti Stanislovo ir seimą išardė. Tačiau Čartoriskiai, rusų kariuomenės remiami, iš seimo nepasišalino. Jie atnaujino seimą ir 1761 m. rugsėjo 7 d. išrinko karaliumi Stanislovą Poniatovskį. Šalyje prasidėjo ginkluotos riaušės. Nors Karolis Radvilas savo pusėje irgi turėjo stiprią kariuomenę, tačiau nugalėtas turėjo bėgti į užsienį. Priešingoji šalis (konfederacija) Gardino dekretu 1764 m. rugpiučio 16 d. jį pašalino iš Vilniaus vaivados pareigų. O naujasis karalius Vilniaus vaivadiją 1764 m. gruodžio 4 d. atidavė valdyti Mykolui Kazimieriui Oginskiui. Karolis Radvilas bastėsi po užsienį trejus metus. Po to 1767 m. ji buvo iš užsienio parkviestas ir 1768 m. kovo 5 d. jam buvo grąžinta Vilniaus vaivadija. Bet priverstas veikti prieš savo interesus jis vėl bėgo į užsienį. Tos

politinės audros ilga istorija baigėsi kaimyninių valstybių Lietuvos-Lenkijos pasidalinimu.

1768 m. sausio 20 d. mirė didysis etmonas Mykolas Masalskis. Jo pareigas karalius 1768 m. vasario 29 d. pavedė Mykolui Kazimierui Oginskiui. Tais pačiais 1768 metais susidarė Baroje nauja konfederacija, kurios tikslas buvo suburti bajorų stiprius pulkus ir prašalinti iš Lenkijos imperatorienės kariuomenę. Kai 1770 metais Turkija paskelbė karą Rusijai, tai ir Oginskis prisidėjo prie tos Baro konfederacijos. Netoli Rzecicos bendromis jėgomis caro kariuomenė buvo nugalėta. Tada konfederacija pradėjo drąsiau veikti. Tačiau, neilgai trukus, Oginskis susitiko su stipresne priešų jėga, prie Nesvyžiaus buvo sukultas ir turėjo bėgti į užsienį paskui Karolį Radvilą. Užsienyje pabėgėliai išbuvo ligi 1773 metų vidurvasario ir niekur negavo paramos. 1773 m. liepos mėn. Varšuvos valdžia paskelbė aplinkraštį, kviesdama visus konfederantus grįžti į tėvynę, užtikrindama visiems amnestiją. Tada etmonas Oginskis, Vieliohorskis ir daugelis kitų grįžo, bet nevisi.

1772 m. kaimynai pasidalino po nemažą gabalą Lietuvos-Lenkijos pakraščių. Valdžia norėjo, kad Lietuvos-Lenkijos seimas be protestų tą padalinimą pripažintų. Dėl to ir buvo paskelbtas tas kvietimas. Bet sugrįžėliai jau nebegalėjo atgailinti mirštančios tėvynės. Jie nieko neveikdami galėjo didžiutis tik savo pareiginiiais titulais. Dėl to ir Mykolas Kazimieras Oginskis 1793 m. liepos 6 d. atsisakė nuo etmono pareigų, perleisdamas jas Simonui Martynui Kasakauskui, kuris buvo paskutinis Lietuvos etmonas, už «nusižengimą» pakartas Vilniuje 1794 m. balandžio 25 d. Gi Mykolas Oginskis mirė 1800 m. gegužės 30 d., kai Kalvarija jau buvo Prūsų karaliaus valdžios rankose, kai visa Lietuva-Lenkija jau galutinai buvo kaimynų pasidalinta. Jo žmona Aleksandra, tituluojamą didžiąja etmoniene ⁵⁷, jau buvo mirusi 1798 m. spalio 28 d.

3. Nemunaičio didgirio sargai.

Anų laikų miškų sargai buvo vadinami tais laikais Lietuvos valstybės įstaigose vartota slavų kalba osočnilcais mūsiška ter-

⁵⁷ 55 išnašoje minėtame dokumente įrašyta, kad Kalvarijos seniūnija yra šviesiai galingosios ponios Oginskienės, Lietuvos didžiosios etmonienės.

minologija tai būtų eiguliai, žvalgai, šauliai, varovai. Jų pareiga buvo žinoti savo didgirio sienas, pažinti miško plotą, žinoti, kas jame dedasi, ypatingai, kokie jame žvėrys ir kame jie gūžtas turi. Tokių gūžtų plotas buvo vadinamas apsupa - draustinė, raštinių kalba rezervatas (*osoka - ostup*). Sargo pareiga buvo tokias apsupas uoliai saugoti, kad niekas ten jokio triukšmo nekeltų, niekas nemedžiotų, kad žvėrys galėtų ten gyventi ir veistis. Gi kai karalius ar didysis medžioklininkas suruošdavo viešas valstybines medžiokles, sargai turėdavo parodyti medžiotojamas žvėrių takus, vietas, kame jie turi susėsti žvėrių laukti, o patys kaip varovai apsupdavo žvėrių gūžtavietę ir šūkavimais, gąsdinimais varydavo žvėris tykojančių medžiotojų kryptimi. Grigalius Valavičius jo padarytoje 1559 metų miškų apžiūroje Nemunaičio didgiryje nedaug rado tokių gūžtavičių ⁵⁸. Prie Orijos ežero Kreivo Rago apsupa išilgai turėjo dvi mylias, skersai vieną mylią ir tik pusmylis nuo Nemunaičio karališkojo dvaro. Antra apsupa buvo prie Grauzės upelio, kuris, prasidėjęs Alytaus didgirio balose, tekėjo iš rytų į vakarus ir įtekėjo į Šešupe. Šią gūžtavietę vadino Grauža. Ji užėmė plotą po vieną mylią skersai ir išilgai, o į karališkąjį Nemunaičio medžioklinį dvarą buvo dvi mylios. Trečioji gūžtavietė buvo prie Aistos upelio, kuris, prasidėjęs iš šaltinių Alytaus didgiryje, tekejo iš pietų į šiaurę, į upelį Širvintą. Šita apsupa vadinta Aista, ji užėmė keturių mylių plotą skersai ir išilgai, buvo beveik pačiame didgirio viduryje, o nuo karališkojo Nemunaičio dvaro už keturių mylių.

Nemunaičio didgiryje buvo nemaži plotai šienaujamų pievų, apie kurias Valavičius toje pačioje apžiūroje rašo : «Prie Kirsnos ąžuolyno yra pieva, kurioje prišienaujama dešimt stirtų šieno. Prie Kirsnos balų prišienaujama septyni kūgiai šieno. Šitą šieną eiguliai, sekėjai ir šauliai naudoja savo reikalams, žvėrimis šerti, o likučius atiduoda valstiečiams. Trečioje pievoje, prie Kirsnos balų, Metelių dvaras savo naudai prišienauja dvi stirtas »⁵⁹.

Nemunaičio didgiryje buvo ežerai : po pusę Raudenio ir Orijos ežero ir 10 mažų ežerėlių: Talikis, Talakaitis, Vingraitis, Salekis, Šarkaitis, Vebrinis, Jogodižeraitis, Petižeris, Švaistoeže-

⁵⁸ G. Valavičius, *Revizja pušč i perechodov zverinych v byvšem Velikom Kniažestve Litovskom*, Vilnius 1867, 36 psl.

⁵⁹ Ten pat, 37 ir 39 psl.

riai, Sugaitis. Taip juos suambrijo Valavičius. Ežerėlių didgiryje buvo ir yra daugiau, bet neturėta sąlygų sužinoti, kaip vietiniai žmonės juos vadina.

Šiek tiek žinių apie Nemunaitį davė Grigalius Valavičius. Apie bitynus nieko neparašė. Tačiau ir žvėrių gūžtavietės, ir pievos ir bitynai, ir ežerai buvo miško sargų žinioje. Kiek tas miškas buvo nukertamas ir paverčiamas sėjamais laukais, tiek miško sargų ir šaulių pareigos mažėjo. Sargai ir šauliai už savo darbą naudojo po vieną kitą valaką žemės. Bet kai miškas dingo, tai jie už laikomą žemę turėjo pinigais mokėti Nemunaičio girininko dvaro kasai. Čia duodame vieno eigulio šeimos istorijos nuotrupą.

Žygimantas Augustas iš Dievo malonės Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis ir t.t. Alytaus, Simno ir Nemunaičio laikytojui ir kiekvienam, kas vėliau tą mūsų Nemunaičio dvarą laikys, šiuo duodame žinoti, kad mes esame išrinkę kai kuriuos tenykščius Nemunaičio valdinius į šaulių pareigas ir kiekvienam jų už šaulišką tarnybą esame davę po pora valakų žemės, už kurią jie neturi jokio mokesčio mokėti, nė baudžiavinio darbo dirbti. Vienas tokių nemunaitiškių valstiečių Povilas Petravičius, gyvenęs Jokūbavičių kaime, kurį mes irgi šauliu paskyrėme, pasakė mums, kad jis laiko du valaku žemės ir ant jos turi pasistatęs trobas, ir už tą žemę moka mokesčius. Jis prašė mus, kad mes malonėtume jį atleisti nuo mokesčio už tuos valakus ir nelieptume dirbti lažinio darbo. Tai kadangi jis seniai tuos du valakus naudoja ir prisiima mums šaulio ir tolygiose pareigose tarnauti, tai šiuo įsakome tau, kad už tuos du valakus iš jo jokių mokesčių neimtum ir baudžiavinio darbo nereikalautum. O jis nieku kitu, kaip tik šaulio tarnyba mums tarnaus, kaip bus mūsų jam paliepiama. Jei jis laiko žemės daugiau, negu du valakus, tai už šitą turi eiti pareigas, kokios mūsų revizoriaus yra už tą žemę uždėtos. Rašyta Vilniuje 1557 metais lapkričio 2 dieną.

Žygimantas [Sigismundas] Augustas. Jonas Šimkovičius raštininkas ⁶⁰.

Tokie skyrimo raštai buvo duoti visiems miško sargams ir šauliams. Kame, būtent, buvo duoti tiems šauliams valakai ? Čia duotame karaliaus rašte yra paminėtas kaimas Jokūbavičiai. Tačiau tokio kaimo nei dabar, nei senuose Nemunaičio inventoriuose nėra. Turimame Nemunaičio 1698 m. inventoriuje visai

⁶⁰ Šis raštas saugojamas Vilniaus Centraliniame Archyve senų aktų tarpe, knygos numeris 5833, 37-38 psl. Kitų pareigūnų skyrimo raštai, kurie nėra žuvę, saugojami kitur.

nieko nepasakyta apie tuos valakus. 1730 m. Nemunaičio inventoriuje įrašyta, kad Kirsnos girininkijos laikytojo Vyšnioveckio potvarkiu buvusieji Kirsnos girininkijos du valakai, esantieji Vozbučių kaime, atjungti nuo girininkijos ir įjungti į Nemunaičio seniūniją. Tų dviejų valakų gyventojai Jurgis ir Jokūbas Poviloniai nuo senovės gyvena Nemunaičio seniūnijoje, nors valakai priklausė Kirsnai. Tas pat padaryta ir su dviem Kirsnos valakais Mankūnų kaime ir su dviem valakais Vabalių kaime, kuriuos laiko Stasys Briedzis, Mikas Strielčiukas, Šimas Briedzis ir Andrius Strielčiukas. Nemunaičio 1768 m. inventoriuje šitie šeši valakai yra vadinami šaulių valakais, priklausomais Kirsnai. Kirsnos girininkijos 1737 m. inventoriuje įrašyta, kad Mankūnuose ant Kirsnos valakų gyvena Andrius Sadauskas, Kazys Petrauskas, Kazys Kuzmickas, Jokūbas Bucevičius ir Jurgis Jucelauskas ; Vozbučiuose — Jokūbas Povilonis ir Kazys Povilonis ; Vabaliuose — Martynas Briedzis, Andrius Vabalis ir našlė Mykolienė. Jie moka Kirsnos laikytojui: Mankūnai — 60 zlotų, Vozbučiai ir Vabaliai po 20 zlotų. Taigi apie 1700 metus Nemunaičio girininkijoje pasiliovė medžioklės. Eiguliai, sekliai ir šauliai nebebuvo reikalingi ir jie turėjo mokėti činšą už valakus.

1698 m. Nemunaičio inventoriuje įrašyti gyventojai: Andrius, Laurynas ir Jonas Poviloniai. Vėlesniuose inventoriuose jų įpėdiniai rašomi Poviloniai. 1798 m. gegužės 9 d. Vozbučiuose gyvenęs Kalvarijos seniūnijos ūkyje Antanas Povilaitis savo ūkį perleido savo žentui Jurgiui Putrilai su sąlyga, kad žentas ir duktė savo tėvą Antaną Povilaitį tinkamai senatvėje laikytų ir gerbtų. Jei elgsis priešingai, bus iš ūkio pašalinti. Šitas perleidimo aktas buvo parašytas Kalvarijos dvaro raštinėje⁶¹.

Toje pačioje knygoje yra įrašytas kitas aktas, Kazio Bucevičiaus, Jokūbo Bucevičiaus, Motiejaus Jezno, Jurgio Povilansko, Antano Povilansko, Juozo Briedžio ir Jono Jegelevičiaus akivaizdoje parašytas Kirsnoje, Kirsnos ekonomo Benedikto Iliničiaus 1780 m. rugsėjo 23 d. Atseit, tų šešių šauliškų laikytojų akivaizdoje Kirsnos ūkvedys parašė :

Kadangi Petras Petrauskas per įvairius priepuolius taip pavargo, kad nebepajėgia apdirbti savo ūkio ir mokėti činšo, tai jo laikomo valako vieną ketvirtį pavedė laikyti Jokūbui Bucevičiui, vieną šeštadalį — Kaziui Bucevičiui, padalinant rėžius išlgai, o

⁶¹ Ten pat, knygos numeris 5833, 49 psl.

taipgi ir daržus ir kitką. Atitinkamą činšo dalį mokės Bucevičiai⁶².

Akte nepažymėta gyvenvietė. Atrodo, kad Mankūnai. O Poviloniai čia jau virtę Povilanskais. Kitame šimtmetyje, apie 1830 m., iš Mankūnų Bucevičius atėjo į Onciškius į žentus, o Vozbučių Povilanskas — į Krištonis. Ir jie, čia Seirijų parapijos sąrašuose įrašyti nebe baudžiauninkais. Jie mokėjo činšą.

PIRMASIS PRIEDAS

KALVARIJOS GIRININKIJOS 1737 M. INVENTORIUS

Kalvarijos, kitaip Kirsnos girininkijos, esančios Trakų vaivadijoje, laikomos kunigaikščio Mykolo Sorvaco Kaributo Vyšnioveckio, Vilniaus vaivados, Lietuvos didžiojo etmono, 1737 metų inventorius, surašytas išdo pareigūnų, parodyti, kiek piniginių pajamų tas laikinys duoda :

KIRSNOŠ VALSČIUS

Kreivosios kaimas

Andrius Didžbarzdis	9 timpas
Tomas Mačiulskas	9 timpas
Vaitiekus Maškulis	7 timpas
Matas Zubavičius	9 timpas
Petras Butanavičius	7 timpas
Mikas Aksūnis	7 timpas
Grigas Vasiliauskas	3 timpas
Juozas Mališauskas	7 timpas
Kazys Kukis	3 timpas

Iš viso kaimas duoda 61 timpą.

Juodelių kaimas

Irgi dar tik iš margų gyvena ir nuo margo moka činšo po dvi timpas.

Stasys Svitajus, eigulys, laisvas, nieko nemoka
Juozas Kazlauskas, šaulys, laisvas, nieko nemoka
Stasys Damarodas, eigulys, laisvas, nieko nemoka
Laurynienė, našlė, moka 19 grašių.
Jonas Kielis, iš Akmenynų moka 3 timpas
Povilas Kazlauskas, moka 1 timpą
Martynienė našlė, moka 2 timpas
Žydas Skary moka 4 timpas.

Visas kaimas moka 10 timpų 19 grašių.

⁶² Ten pat, 39 psl.

Akmenynų kaimas

iš viso 11 valakų, kaimas sunaikintas neseniai buvusių karo veiksmų.

Ignas Maksimavičius moka 1 timpą., 20 grašių ir pusę šilingo •
 Jokūbas Klišis, šuolininkas, laisvas, nieko nemoka
 Kasparas Kalbakevičius, laisvas, nieko nemoka
 Jankelis, žydas, prie nuomuojamos smuklės laiko nemokamai
 pusvalakį.
 Martynienė Jokūbienė, našlė, moka 1 timpą 12 grašių ir 2
 šilingus.

Petras Kavolis, tuščiam lauke, — 1 timpą, 12 gr. ir 2 šilingus.

Jurgis Jeselynas, iš Skaisčių, — 3 timpas.

Jokūbas Grigaitis — 3 timpas, 28 grašius ir pustimpį.

Kazys Kazlauskas — 3 timpas, 28 grašius ir pustimpį

Kazys Mildažys moka 3 timpas 12 grašių ir pustimpį

Jurgis Džidnikas	moka 2 timpas
Simas Puodžius	moka 3 timpas
Kristupas Barkauskas	moka 7 timpas
Kazys Ališauskas	moka 3 timpas
Mikas Baniukevičius	moka 3 timpas
Juozas Ruginevičius	moka 3 timpas
Petras Staniukynas	moka 4 timpas
Petras Kmieliauskas	moka 6 timpas
Kazys Račanauskas	moka 3 timpas
Jonas Sidaravičius	moka 3 timpas
Jonas Valinčius	moka 14 timpų
Petras Kavolis	moka 15 timpų
Čiuras Račius	moka 6 timpas
Jonas Gražulis	moka 4 timpas
Jurgis Ožkinis	moka 2 timpas
Jonas Urbonas	moka 2 timpas
Adomas Bužinskas	moka 9 timpas
Steponas Kailiukas	moka 3 timpas
Kazys Gurąs	moka 9 timpas
Jonas Grigaitis	moka 3 timpas
Povilas Pakurskis	moka 5 timpas
Mikas Kluonius	moka 1 timpą
Simas Vadagys	moka 5 timpas
Jokūbas Grigaitis	moka 19 grašių
Jonas Tandžius	moka 3 timpas

Visas kaimas moka 135 timpas 25 grašius. *

* Šilingas — trečdalis grašio vertės sidabrinė moneta.

G r a u ž i n i ų k a i m a s

25 valakai su krūmais. Mokėjo 60 timpų už valaką, bet dabar dirba tik gabalais.

Juozas Tankaitis	moka	1 timpą, 12 grasių ir
Konvisaras,	iš Vižainio	moka 25 grašius ir
Motiejus Grigaitis	moka	19 grašių
Laurynas Miliūnas	moka	4 timpas
Kristupas Skubskis	moka	6 timpas
Simonas Gaoevičius	moka	1 timpą
Andrius Gražulis	moka	1 timpą
Andrius Matukynas	moka	1 timpą
Stasys Jusys	moka	4 timpas
Kazys Zubauskas	moka	2 timpas
Juozas Kagažinskas	moka	1 timpą
Petras Kružikas	moka	1 timpą
Jurgis Kavinis	nieko	nemoka

Visas kaimas moka 25 timpas 19 grašių.

E g l ė b a l i ų k a i m a s

Beveik tuščia gyvenvietė.

Kazys Kačanauskas	moka	2 timpas
Baltrus Tabakis	moka	1 timpą
Petras Kmieliauskas	moka	1 timpą

Iš viso moka 4 timpas.

V y g r e l i ų k a i m a s

Martynas Speklis	moka	8 timpas
Šimas Gajauskas	moka	2 timpas
Andrius Kriaučiūnas	moka	4 timpas

Iš viso moka 14 timpų.

B e r ž i n i ų k a i m a s

Gyvena tik Andrius Puodžius ir moka 6 timpas.

G r a ž i š k i ų k a i m a s

Andrius Lukaševičius su Auksieraičiu ir kitais apsiėmė bendrai mokėti 60 timpų.

V a i t k a b a l i ų k a i m a s

Andrius Būda	moka	18 timpų
Gerasimas Vaščila	moka	12 timpų

Iš viso 30 timpų.

Vidgirių kaimas

Juozas Tamkus	moka 8 timpas
Kazys Tamkus	moka 4 timpas
Mikas Ragažinskas	moka 6 timpas
Petras Grigaitis	moka 10 timpų
Martynas Kavolis	moka 10 timpų
Juozas Ragažinskas	moka 2 timpas

Iš viso moka 40 timpų.

Menkupių kaimas

Žilionis, bernas,	moka 1 timpą, 19 grasių, laiko pusgabali
Jonas Grūzdas	moka 25 grašius ir 1 šilingą
Povilas Joniškis	moka 18 timpų
Andrius Žebrys	moka 13 timpų
Steponas Benderis	moka 2 timpas
Grigas Mižukynas	moka 10 timpų
Simas Račkauskas	moka 4 timpas
Tomas Mižukynas	moka 2 timpas
Jurgis Podymas	moka 6 timpas
Jurgis Šimanskis	moka 3 timpas
Jurgis Jarulis	moka 2 timpas
Jokūbas Jarulis	moka 6 timpas
Jonas Vaiciekūnas	moka 12 timpų
Motiejus Čeplevskis	moka 4 timpas
Jurgis Pauliukonis	moka 16 timpų
Lsuzdinis Eigulis	moka 10 timpų

Iš viso moka 110 timpų.

Kušliškių kaimas

Jokūbas Kiškis	moka 18 timpų
Šimas Širbutavieius	moka 6 timpas
Jonas Kiškis	moka 2 timpas
Andrius Liutkevičius, kalvis	moka 20 timpų
Už margus sumokama	24 timpos, 25 grašiai ir 1 šilingas.
Iš viso sumokama	70, timpų, 25 grašiai ir 1 šilingas.

Orijos kaimas

Matas Grigaitis	moka 6 timpas
Kazys Rauzonis	moka 1 timpą
Ciekūnas iš miesto	moka 1 timpą
Matas Ubagynas	moka 6 timpas
Petras Kmieliauskas	moka 2 timpas
Pauliukas iš Odininkų gatvės	moka 1 timpą

Visi moka 17 timpų.

Palnyčios kaimas

Mikas Simanavičius moka 8 timpas
 Mikas Kobelčikas moka 2 timpas
 Mikas Terbikas moka 6 timpas
 Jonas Kavolis moka 4 timpas

Visi moka 20 timpų.

Tabarauskų kaimas

Grigas Amplevičius moka 4 timpas
 Lukas Račius moka 1 timpą
 Kazys Tabarauskas moka 5 timpas
 Jonas Tabarauskas moka 2 timpas

Visi moka 12 timpų

Santakos kaimas

Baltrus Kirtiklis moka 2 timpas, 25 grašius, 1 šilingą
 Jonas Saldukas moka 4 timpas, 25 grašius, 1 šilingą
 Baltrus Šereškevičius, naujokas, nieko nemoka
 Matas Čereška moka 7 timpas
 Simas Rudaitis moka 2 timpas
 Jokūbas Norukas moka 4 timpas
 Jurgis Gružtas moka 7 timpas
 Kazys Kavolis moka 4 timpas
 Martynas Stepšys moka 9 timpas
 Juozas Senkaitis moka 6 timpas
 Kazys Meškulis moka 6 timpas

Visi moka 52 timpas, 12 grašių, 2 šilingus

SŪSNINKŲ KAIMAS

Mikas Kalviškis moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Jurgis Stanevičius moka 6 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Andrius Šlapikas moka 5 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Adomas Pajevičius moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Petras Maceika moka 9 timpas, 19 grašių, 1 pusšilingį
 Petras Krušinskas moka 5 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Jonas Švedkauskas moka 5 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Aleksandras Buinickas moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Andrius Smalinskis moka 14 timpų, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Jonas Kmieliauskas moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Jokūbas Makarevičius moka 6 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Šimas Makarevičius moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
 Pranas Alucevičius moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį

Iš Naujienos :

Mikas Janavičius	moka 3 timpas, 28 grašius, 1 pusšilingį
Stepas Žvirblys	moka 7 timpas, 19 grašių
Mikas Ažukevičius	moka 3 timpas, 28 grašius, 1pusšilingį
Vyšniauskas	moka 3 timpas, 28 grašius, 1pusšilingį
Kadziūnas	moka 2 timpas, 19 grašių
Juozas Pauliukas	moka 7timpas,

Santakos Gruštas moka 2 timpas, 19 grašių

Sūsninkų:

Leonas Kazlauskas moka 10 timpų
 Martynas Paulauskas moka 12 timpų
 Kasparas Petronis moka 13 timpų
 Martynas, bajoras moka 7 timpas
 Laurynavičius moka 9timpas
 Bernatavičienė, našlė, moka 5 timpas
 Jokūbas Astrauskas moka 6 timpas
 Stasys Gužas moka 10 timpų
 Jokūbas Ambraževičius, mirė abu su žmona.
 Kazys Armulevičius ir Matušauskas moka 5 timpas.
 Jonas Mališauskas moka 2 timpas, 19 grašių.
 Santakos bajorės Liudvikienės brolis moka 3 timpas, 28 grašius.
 Karaliožentis, Jurgis Kaklys, Laurynas, bernas, nieko nemoka
 Kazys Svetlauskas, launinkas*, nieko nemoka, laisvas.
 Naujienų Juozas Potelis ir Svilajus nieko nemoka

Iš viso kaimo gaunama 216 timpų, 14 grašių.

Išlandžių kaimas

Martynas Pūkas	moka 3 timpas, 28 grašius, 14šilingų
Martynas Jukažentis	moka 10 timpų, 28 grašius, 14šilingų
Baltrus Bubnys	moka 7 timpas, 19grašių
Jonienė Miniukienė, našlė	moka 7 timpas, 28 grašius, pusę šilingo
Petras Launikažentis	moka 2 timpas, 5 grašius, 1šilingą
Andrius Greblikas	moka 10 timpų, 28 grašius, pusę šilingo
Šimas Miniukas	mokas 2 timpas, 5grašius
Kazys Dobkevičius	moka 6 timpas, 19grašių
Juozas Gudžynas, naujokas	moka 4 timpas, 5 grašius, 1šilingą
Jokūbas, bernas	moka — timpas, 25 grašius, 1šilingą

*** Launinkas — suolininkas, teismo narys, kuris sėdėdavo prie teisėjo, kai buvo nagrinėjama jo valsčiaus piliečio byla.**

Martynas Pūkas	moka 7 timpas, 19 grašių
Stepukas	moka 25 grasių, 1 šilingą
Stasys Grebliauskas	moka 2 timpas
Petras Dyliukas	moka 6 timpas
Juozas Greblikas	moka 5 timpas
Baltrus Bflbnys	moka 5 timpas
Luckus	moka 1 timpą
Jonas Krokininkas	moka 4 timpas
Leonienė, našlė	moka 1 timpą
Dūda, kampininkas,	moka 1 timpą
Greblikas Juozas, launinkas laisvas	

Iš viso susidaro 91 timpa, 19 grašių, 1 šilingas.

D e l n i c o s k a i m a s

Baltrus Valukonis	moka 8 timpas
Vaitiekus Slavėnas	moka 7 timpas
Stasys Maskalis	moka 7 timpas

Iš viso moka 22 timpas.

D i d ž i o s i o s K i r s n o s k a i m a s

Laurynas Vaivada,
 Simas Gražulis,
 Petras Gražulis,
 Petras Janulevičius,
 Simas Gudelis,
 Gurelažentis,
 Jonas Kubilius,
 Vaitiekus Mafia-,
 Petras Kuzmickas,
 Tomas Vievišis,
 Kazys Kuzmickas,
 Jurgis Čebulionis,
 Juozas Savulionis,
 Simas, malūnininkas
 Antanas Prancėvičius kamarninkas *
 Petras Vievišis,
 Laurynas Saveikonis,
 Jonas Šalieniukas,
 Simonas, malūno nuomininkas, moka nuomos 40 timpų.

Visas kaimas kartu su nuoma moka 128 timpas, 19 grašių.

* Kamarninkas — matininkas.

Krosnėnų kaimas

Jurgis Žemaitis	moka	7 timpas
Kazys Staniukynas	moka	7 timpas
Kvedaras Stankevičius	moka	6 timpas
Baltrus Stovelis	moka	2 timpas
Motiejus Sviderskas	moka	1 timpą
Jurgis Gudelis	moka	7 timpas
Kristupas Žvirblys	moka	7 timpas
Mikas Būdnykas	moka	6 timpas
Jurka Janulionis	moka	5 timpas
Grigas Sakalauskas	nieko	nemoka
Tomienė, našlė,	moka	3 timpas, 12 grašių, pusę šilingo
Mikalojus Vilkevičius	moka	3 timpas, 19 grašių
Jurgis Tamulevičius	moka	3 timpas, 19 grašių.
Laurynas Jurka	moka	3 timpas, 25 grašius.
Gabrys Lajavičius	moka	3 timpas, 19 grašių.

Visas kaimas moka 70 timpų 19 grašių.

Mankūnų kaimas

Andrius Sadauskas, laisvas nuo mokesčio,
Kazys Petrauskas,
Kazys Kuzmickas,
Jokūbas Bucevičius ir
Jurgis Jucialauskas sutiko mokėti po 60 timpų.

Vozbučių kaimas

Jokūbas Povilonis ir
Kazys Povilonis sutiko mokėti po 20 timpų.

Vabalių kaimas

Martynas Briedzis,
Andrius Vabalius ir
Mikolienė našlė sutiko mokėti po 20 timpų.

Visos Kirsnos girininkijos pajamų įmonių činšų ir kitko sąvadas

* Kreivoji *	61 timpą
* Eglėbaliai	4 timpas
Vygreliai	14 timpų
Beržinikai	6 timpas
Gražiškiai	60 timpų

* Žvaigždute pažymėtieji kaimai yra įsikūrę po 1656 metų. Kaip matome, girininkijoje 1737 m. nedaug tebuvo gyvenviečių.

Vaitkabaliai	30timpų	
Vidgiriai	40timpų	
* Menkupiai	78timpas	
* Orija	17timpų	
* Palnyčia	20timpų	
* Tabarauskai	12timpų	
Mankūnai	60timpų	
Vabalai	20timpų	
* Juodeliai	10 timpų,	19 grašių
* Akmenynai	135timpas,	25 grašius, 1šilingą
Graužiniai	23timpas,	19 grašių
* Kušliškiai	70timpų,	25 grašius 1šilingą
* Santaka	52 timpas	12 grašių, 2šilingus
* Sūsninkai	216 timpų,	14 graš-ų
Išlandžiai	91 timpą,	19 grašių, 1šilingą
Didžioji Kirsna	128 timpas,	19 grašių
Krosnėnai	70 timpų,	19 grašių
Delnica	22timpas	
Vozbučiai	20timpų	
Menkupių Butanavičius	8 timpas	
Menkupių Pauliukonis	50 timpų	
Eigulys Landžius	10 timpų	

Iš viso 1924 timpos 14 grašių

Kirsnos-Kalvarijos seniūnijos pajamų sąvadas

Kirsnos girininkijos pajamos	1924 tp.	14 gr.
Kalvarijos miestas už sklypus ir krautuves	1049 tp.	14 gr.
Nuoma už smukles kaimuose	896 tp.	24 gr.
Nuoma už miesto smukles ir malūną	3539 tp.	24 gr.
Už Kalvarijos dvaro laukų derlių	300 tp.	
Iš viso seniūnijos pajamos sudaro	7703 tp.	26 gr.

Šitą inventorijų surašė Anastazas Danauskas, seniūnijos-girininkijos raštininkas.

(Kalvarijos 1737 m. inventoriaus aprašymas, saugomas Vilniaus Centriniam Archyve).

ANTRASIS PRIEDAS

Šelpausko bylos liudijimai

Klebono liudijimas

Aš duodu savo rankos parašu sutvirtintą šį paliudijimą ponui Jurgiui Antanui Šelpauskui, Alytaus didgirio sargybiniui, kad jis būtų išteisintas nuo nereikalingo ant jo užpuolimo, kurį jis turi kentėti už savo rūpestį ir išlaidas, padarytas sergant ir laidojant mirusį poną Vladą Češėiką. Tuo metu, kai per Kalvariją ėjo su savo pulku ponas

Ozemblauskas ir gyventojams darė didelį nerimastį, kai ir man grėsė jo paruoštos smaugimo kilpos, tik gavęs iš pono Šelpakausko žinią, nepaisydamas pavojaus, vykau su šventais sakramentais pas mirštantį poną češeiką. Tasai, atlikęs paskutinę išpažintį ir pasistiprinęs Keleivių Duona, savo sielą grąžino Dievui. Ir ponas Šelpakauskas savo lėšomis nupirkęs audeklo ir padirbdinės karstą, numirėlį palaidojo pas mane Kalvarijoje. Už vietą užmokėjo du taleriu * ir mišioms davė timpą. Kad, kas pareikšta yra tikra tiesa, tvirtinu savo rankos parašu.

Kun. Kazimieras Abdevičius, Kalvarijos klebonas.

Vartų kaimo gyventojų liudijimas

Kalvarija, 17 gegužės 1736 m.

1736 m. lapkričio 14 d. atvyko pas mane, Žuvinto rakto paseniūnį, Vartų kaimo valstiečiai ir prašė parašyti tokį paliudijimą. 1735 m. gegužės mėnesį, ponas Vladas Češeiką atsiuntė iš Gulbiniškių kaimo eigulį, Simono Papeckio berną, paprašyti vežimų nuvežti į Prūsus Lietuvos paįždininko parduotoms avižoms. Jis buvo atjojęs ant to pono balno. Ir kai jis užsakinėjo vežimus, į Vartų kaimą įsmuko lenkų kareiviai grobti. Jie ir pagrobė tada to eigulio balną su veltiniu, pagalvėle, be maketų ir pistoletą. Mes, Vartų kaimo vyrai, duodame šį paliudijimą ponui Jurgiui Šelpakauskui, kad tą balną pagrobė kareiviai, ir jis dingo.

Jokūbas Kalasauskas, rakto paseniūnis.

Karalkrėslio rakto vyrų liudijimas

Mes, Gulbiniškių apsupos Karalkrėslio rakto vyrai, duodame šį paliudijimą ponui Jurgiui Antanui Šelpakauskui, mūsų buvusiam sargy biniui, kad jis galėtų pasiteisinti prieš nekaltai jį puolančius. 1735 m. gegužės 17 d. ponas Pilipauskas buvo pas jį atsiuntęs Vladą Češeiką prašyti Gulbiniškių apsupoje talkos nuvežti iš Vilkaviškio į Prūsus parduotoms pono Lietuvos paįždininko avižoms. Į apsupą atjojo ponas Šelpakauskas su Češeiką ir prašė mūsų malonės pono paįždininko vardu. Mes prašomi pono Šelpakausko, kaip mūsų sargybinio, sutikome paklaustyti pono iždininko. O kadangi jau buvo vėlu, tai ponai kaime ir apsinakvojo. Rytojaus dieną, dar tik švintant, visa kuopa susirinkome aptarti važiavimą. Tuo tarpu į mūsų kaimą įsiveržė rusų žvalgų būrys, ir abu ponai pėsti per upę nudrožė į mišką, o dešimtininkas Jurgis Rakėza jų arklius pašaliu išvedė. Liko pono Češeikos mitukas (gūnia) ir Šelpakausko geras balnas su veltiniu ir makštimis. Maskoliai balną su viskuo, ir mituką paėmė, o dešimtininko uošvį, patalę sergantį, įtardami esant kariu, mušė ir išrengė, kaip motinos pagimdytą, ieškojo kareiviškų ženklų. Žmonės turėjo prisiekti, kad tai yra paprastas žmogus. Jie prisispyrę klausė, kieno tasai balnas. Manė, kad draugų. Žmonės pasakė, kad pono

* Taleris — 30 grašių vertės sidabrinė moneta.

sargybinio. Jie mituką pasiėmė. Niekui būdu nesidavė atsiprašomi. Gi ponas Češeika dar kelias savaites pats jodinėjo ne tik į Vartų kaimą, kuris irgi buvo prižadėjęs talkos, bet ir pasiuntė į tą kaimą Simono Papečkio berną, ant to balno su veltiniu ir pagalvėle, raitą, be pistoletų. Vartų kaimą užpuolė lenkų kareiviai, paėmė balną ir tą patį eigulį sumušė. Taip ir dingo tas balnas. O velionis Češeika su girtais valstiečiais, Kalvarijoje pas žydą, vadinamą Gulbiniškių Abromu, nežinom, dėl ko susivaidijo, kai ten nebuvo pono Šelpakausko, nė jokio eigulio. Jį ten sudaužė ir iškeltą Šelpakausko kardą tie valstiečiai sulaužė. Nežinome, iš ko tie vaidai kilo. Iš to pats apsirgo ir kelias savaites pragulėjo. Ponas Šelpakauskas turėjo jį liginti ir juo rūpintis. O kai numirė, nupirko iš mūsų kaimyno dvi lentas, padirbdino karstą ir palaidojo Kalvarijos bažnyčioje. šį taip paliudijame visas kaimas, paprašę, kad mūsų vardu pasirašytų Mykolas Butkevičius.

Rašyta Gulbiniškiuose 1736 m. lapkričio 17 d.

(Iš Trakų pilies teismo knygos, saugomos Vilniaus universiteto bibliotekoje).

TREČIASIS PRIEDAS

Kirsnos-Kalvarijos seniūnijos ir Orijos laikinio

PAJAMŲ TIKRINIMO PROTOKOLAS

Liustracija Kalvarijos ir Kirsnos seniūnijų su jų visais priklausiniais ir Orijos laikinio, kuriuos tais metais naudojo Mykolas ir Aleksandra Čartoriskytė, sutuokti Oginskiai, Vilniaus vaivada.

Seniūnijos valstiečių ūkiai

Kalvarijos mieste yra žydų ūkiai.....	176
nežydų	126
Kalvarijos, Kirsnos in Orijos kaimuose.....	391
Viso seniūnijos valstiečių ūkių yra.....	693

Kalvarijos dvaro pasėlių derlius

zlotų grašių

Kviečių 4,75 Vilniaus statinių * ir 5 gorčiai ** po 20		
zlotų statinė	95	25
Rugių 19 ir 27/32 dalys Vilniaus statinių po 16		
zl. statinė.....	317	17
Žirnių Vilniaus statinių.....	16	—
Miežių 11,25 Vilniausstatinių po 12 zl. statinė	135	—
Avižų 13 ir aštuntinė Vilniaus statinių po 8 zl. stat.	105	—

* Vilniaus statinė — 72 gorčiai — 235, 44 litro.

** Gorčius — 2 pusgorčiai — 3,27 litro.

Grikių 12 gorčių	po	8 zl. stat.	25
Šieno prišienauta 190 porinių vežimų	po	2 » vež.	380
Duoklės iš ūkininkų rugių 17,75 st.	po	16 zl. stat.	284
avių 17,75 st.	po	8 zl. stat.	142
Visas Kalvarijos derlius įvertintas . . .		1.476 zl.	7 gr.

Kirsnos dvaro pasėlių derlius

Kviečių 3 statinės po 20 zlotų.....	58 zl.	27 gr.
Kūgių 11,5 statinės po 20 zlotų.....	184zl.	17 gr.
Miežių 6,75 statinės po 16 zlotų.....	81 zl.	—
Avių 14,25 statinės po 8. zl.....	114 zl.	
Šieno 100 porinių vežimų po 2 zl. vežimas ...	200zl.	—
Visas Kirsnos dvaro derlius įvertintas.....	638 zl.	14 gr.

Orijos dvaro pasėlių derlius

Miežių 4,75 statinės po 12 zlotų.....	53 zl.	18gr.
Rugių 9,25 statinės po 16 zlotų	150 zl.	—gr.
Avių 9,5 statinės po 8 zlotus	75 zl.	—gr.
Šieno prišienauta 45 poriniai vežimai po 2 zl.....	90 zl.	—gr.
Ori jos palivarko derlius įvertintas.....	368 zl.	18gr.

Is Kalvarijos miesto pinigais gauta činšo už mar-
gus, sklypus ir iš viso valsčiaus už valakus ir-
margus..... 17.242 zl. 8gr.
Padegėliams ir pavargėliams činšo nubraukta. . . 312 zl. 9gr.
Lieka..... 16.929 zl. 29gr.

Už miesto smukles kaimuose nuomos reikia mokėti
15.516 zlotų 20 gr., bet kadangi ši suma buvo per
sunki nuomininkams, tai vaivadienė Aleksandra
Oginskienė 1763 m. birželio 13 d.raštu nustatė paimti 11.438 zl. 20 gr.
Valstiečiai turi su dvaro krovniais važiuoti į Kara-
liaučių ; dabar jie nevažinėja, už tai pinigais moka 2.843 zl. 10 gr.
Už katilus degtinei varyti valsčiai moka 73 zl.
Valstiečiai eidavo į sargybas prie nuomuojamų
smuklių. Dabar neina ir pinigais moka 235 zl. 18gr.
Kalvių kaimas už tokias sargybas moka..... 25 zl. 10gr.
Kiaušinių duoklė — 52 kapos * po 1 zlotų 52 zl. —

* Kapa — 60.

Žąsų duoklė — 140 žąsų, po 20 grašių	žąsis ...	93 zl.	10gr.
Gaidžių duoklė — 284 gaidžiai, po	10grašių ...	94 zl.	20gr.
Medaus duoklė kai kuriais metais verta 394 timpas,			
kai kuriais tik 326 zlotus ; įrašomi		326 zl.	12gr.
Tolkų * verpimas įvertinamas.....		157 zl.	—

Seniau prie dvaro buvo smuklė ir 5 katilų degtinės varykla. Dvaras duodavo malkas ir valstiečius varyklai aptarnauti ; visi indai būdavo iš dvaro. Ir už tai žydams mokėjo nuomos 1000 zlotų. Dabar, kai išnyko miškai, ir vežimas malkų perkamas po vieną zlotą, tai varykla čia neveikia. Žydas pardavinėja savo gamybos svaigalus ir už smuklę moka nuomos tik..... 400 zl. —

Iš viso seniūnijos visos pajamos sudaro..... 35.202 zl. 20 gr.

Algos ir kitokios išlaidos

Ekonomui, Kalvarijos, Kirsnos ir Orijos vietininkams, jų arklų šėrimui, tijūnams **, kluonininkams ir moteriai ūkvedei 2.202 zl. 20 gr
 Lieka grynų pajamų..... 33.000 zl. —
 Iš jų ketvirtadalis kvartų*** mokesčiui.... 8250 zl. —
 Seniūnei poniai Oginskienei lieka.....24.750 zl.
 Prie pat Kalvarijos dvaro ant Šešupės yra du malūnai po du ratus. Tu malūnų užtvankas ir pačius malūnus reikia iš pagrindų taisyti.

Kad toks yra dvarų derlius komisarams su priesaika tvirtino tų dvarų vietininkai : Kalvarijos vietininkas ponas Jonas Krajevskis
 Kirsnos vietininkas ponas Jonas Novakovskis
 ir Orijos vietininkas ponas Liudvikas Benikovskis.

Piniginių sumų tikrumą tvirtino su priesaika Kalvarijos ekonomas ponas Mališevskis.

(Taryfa kvarty na rok 1766, Kirsnos-Kalvarijos seniūnijos apžiūros protokolai, saugojami Vilniaus Centriname Archyve, knygos numeris 3290).

* Tolka — siūlų junginys, susidedąs iš 40 posmų, o posmas iš 20 siūlų.

** Tijūnas — dvaro prievaizdas.

*** Kvartos mokestis — mokestis, kuris buvo imamas Lenkijoje iš valstybės dvarų samdomajai kariuomenei išlaikyti.

II KALVARIJOS PARAPIJA

1. A p l i n k a

Kai 1200 m. buvo pradėtas statyti Latvijos miestas Ryga, tai Nemuno kairiame šone visas žemės plotas buvo ištisas miškas. Kai kur tame miške niūksojo pilys, tarsi jūroje salos, su nedaugeliu žmonių. Tuos žmones vadino sūduviais arba jotvingiais. Tai lietuvių gentys. Anų laikų papročiu, jie puldavo kaimynus pasiplėsti. Ypač dažnai jie nujodavo pas Mozūrų kunigaikštį Konradą. Konradas to nemėgo ir 1227 m. jis parkvietė į Prūsiją kryžiuočius, kad gintų jį nuo lietuvių. Kryžiuočiai, kurių dauguma buvo vokiečiai, išnaikino visus prūsus ir išvaikė sūduvius iš jų pilių miškuose, o su didžiąja Lietuva pradėjo karą, kuris tęsėsi be pertraukos ištisus du šimtmečius. Sūduva per tą laiką apžėlė nepraeinamu mišku, pilnu laukinių žvėrių, pasidarė dykynė. Bet sūduvių buveinių palikti vietovardžiai neišnyko ; vokiečių raštuose kiek iškraipyti išliko ligi mūsų laikų. Knygoj *Scriptores Rerum Prussicarum* įrašyti kryžiuočių žvalgybos takai per Sūduvą į Nemuno dešinįjį šoną; tai puolimų keliai į Lietuvą. Ten minima Širvinta, Šešupė, Raudonė, Kirsna, Obelytė ir daug kitų vietovardžių ir vandenvardžių. Tai vis senovės sūduvių kalbinis palikimas.

1410 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas su lietuvių lenkų ir rusų pulkais prie Žalgirio neatgaivinamai sumušė kryžiuočius ; tada saugu pasidarė Sūduvos miškuose. Ir nors dar tik 1529 m. galutinai buvo nukaišyta siena tarp Lietuvos ir kryžiuočių Prūsijos, tačiau į Nemuno kairiojo šono miškus žmonės ėmė smarkiai keltis iš dešiniojo šono, ieškodami miške naudos.

Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Kazimiero viešpatavimo laikais (1440-1492) Sūduvos miškas buvo padalintas neplačiomis juostomis, Nemuno dešiniajame krante buvusiems karališkiems dvarams-pilims. Tos miško juostos buvo pavadintos didgiriais : Merkinės, Nemunaičio, Alytaus, Punios ir

kitais. Kaip kitų pilių didgiriai, taip ir Nemunaičio, vienu galu rėmėsi į Nemuną, kitu — į Rytprūsių sieną.

Čia kalbėsiu tik apie *Nemunaičio didgirį*. Ligi 1500 m. šio didgirio sritis prie Obelijos ežero buvo smarkiai kertama ir kuriamos gyvenvietės. 1500 m. jau veikė Obelijos dvaras ir kelio-likoje jo kaimų jau gyveno valstiečiai. Didžiulis Dusios ežeras buvo Nemunaičio didgiryje. Didgirus saugoti ir tvarkos žiūrėti buvo pastatyti eiguliai — žvėrių sekėjai. Bet jie nepajėgdavo apginti miško nuo išibraunančių per sieną Prūsijos žaladarių, medžiotojų. Žygimantas II įsakė didgirių viršininkams sodinti į kai kurias vietas karius bajorus, kad jų buvimas kliudytų išbrovėliams. Nemunaičio didgiryje pirma tokia gyvenvietė paprūšėje buvo padaryta Lankupėnų kaime. Karalius Žygimantas Augustas su didele įtampa Nemunaičio didgirį, kaip ir kitus didgirus, vertė dirbančiomis dirvomis. Einant jo « valakų įstatymu », stačiai miške buvo sudaryti valakiniai ūkiai kaimams Kirsnai, Giuleliškei, Krosnėnams ir kitiems. Didžiosios Kirsnos dvarui buvo atmatuoti 7 valakai. Pasodinti į šiuos kaimus valstiečius ir padaryti dvarą buvo pavesta Grigaliui Masalskiui (1570-1596). Miškas buvo masiškai kertamas, medžiai parduodami ir išvežami į užsienį, lupami kelmiai, daromos dirvos ir pievos, sėjami javai, statomos trobos. To paties Masalskio, kaipo girininko, ir tų pačių matininkų tais pačiais metais buvo kuriamos gyvenvietės ir paprūšėje : Vištytis ir Gražiai-Gražiškiai su jų aplinkiniais kaimais.

Gyvenviečių kūrėjai ir gyventojų sodintojai kartu rūpinosi ir dvasiniais žmonių reikalais. G. Masalskis 1592 m. pastatė bažnyčią Rudaminoje, kad aprūpintų žmones, gyvenančius Kirsnos upyne. Vaitiekus Gintautas 1598 m. pastatė bažnyčią Gražiuose aprūpinti Nemunaičio girininkijos paprūsinės dalies gyventojams.

Ligi 1600 m. Nemunaičio didgiris jau buvo apgyvendintas rytinėje dalyje ligi Kirsnos upės, vakarinėje — nuo paprūšės ligi Rausvės upės. Bet plačiais pašešupiais dar stovėjo neliestas, tik medžiojamas miškas. Čia buvo ir ežerų, ir daugelis vandeningų raistų, ir sunkiai perbrendamų upelių. Čia nepatogios buvo vietos žemdirbiams kurtis.

Atėjo karaliaus Jono Kazimiero viešpatavimo laikas. Lenkijai priklausė Dniepro kazokai, bet Lenkijos ponai žiauriai su jais elgėsi, juos įkiršino ir jie sukilo. Jie pasidavė Maskvos didžiojo

kunigaikščio Aleksiejaus globai, o tas jau buvo tuomet stiprus valdovas. Jis paskelbė Lietuvai-Lenkijai karą. Lietuvos-Lenkijos bajorai buvo atpratę nuo karų. Jie tik rūpinosi asmenine laisve ir turtais. Etmono Eadvilo šaukiami gintis, neklausė.

1655 m. įsibrovė į Lietuvą ir caro Aleksiejaus kariuomenė, ir švedai. Jie sugriovė Vilnių, sudegino Trakus ir kitus pakeliui miestus ir kaimus. Apnaikino Alytų, Simną, pasiekė Lazdijus ir nužygiavo Gardino link. Krosniškiai, kirsniškiai ir rudaminiškiai valstiečiai, pajutę artėjant tokią siaubingą kariuomenę, su savo gyvuliais ir kitokia manta pabėgo į mišką, į pašešupio raistus. O kadangi gimtuose sodžiuose viskas buvo išdeginta, tai jie čia liko ne tik žiemoti, bet ir gyventi, ir kūrė kaimus, naujas gyvenvietes. Ypač didelis kaimas susikūrė prie Šešupės vingio ir buvo pramintas Triobiais.

Per keleris metus pašešupio miškuose jau nemažai buvo apsigyvenusių žmonių. Šitų gyventojų dvasinius reikalus aprūpinti buvo Gražių, vėliau pavadintų Gražiškiais, klebono pareiga. Tačiau kai kurios šių gyvenviečių buvo labai toli nuo Gražių bažnyčios. Prieš 1700 m. prie Šešupės, netoli Triobių, buvo įkurtas antrasis Nemunaičio girininkijoje dvaras Kalvarija, o prie pat Triobių apsigyveno gerokas žydų prekybininkų ir verslininkų skaičius.

2. Kalvarijos bažnyčia

Gražiuose tada klebonavo kun. Jonas Kazimieras Sabaliauskas. Jis matė, kad Triobių-Kalvarijos apylinkės žmonėms per toli vaikščioti į Gražių bažnyčią, ir žinojo, kad dar kun. Šavinsko laikais nustatyta Gražių klebonams prievolė aprūpinti visų anapus didžiojo miško gyvenančių Nemunaičio girininkijos naujųjų ir senųjų kaimų žmonių dvasinius reikalus. Juo toliau, juo labiau žmonių daugėjo « anapus », todėl jis pastatė Triobiuose bažnyčią, kaip Gražių bažnyčios filiją. Tai buvo tuoj po 1700 m. Kadangi tuo laiku ėjo švedų-rusų-saksų-lenkų karas ir nei valdovai, nei valstybinių turtų laikytojai neturėjo laiko galvoti apie bažnyčių statymą, tai Triobiuose statyti bažnyčią savo lėšomis pasišovė pats kunigas Sabaliauskas. Pastebėtina, kad jis tais metais nuomavo Kalvarijos dvaro ūkį ir jame gyveno. Šitos bažnyčios Kalvarijoje statymo proga buvo parašyti keli dokumentai, kurie čia ir paduodami. Seniausias išlikęs raštas:

Mykolas Sapięga grafas Čerčyje, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės lauko raštininkas, Gardino, Slonimo, Liūbošanų, Dolės seniūnas, Nemunaičio girininkas.

Šiuo pareiškiu, kam tas žinotina, kad didesniame Dievo garbės padauginimui, reikalams bažnyčios, naujai J. M. kunigo Jono Kazimiero Sabaliausko, Alvito dekanų, Gražių ir Triobių, kitaip Kalvarijos klebono statomos Triobių, kitaip Kalvarijos, miestelyje, Nemunaičio girininkijoje, Trakų vaivadijoje, prisiderindamas prie Šviesiausiojo J. M. karaliaus man duoto sutikimo, leidžiu minėtam J. M. kunigui klebonui pasigaminti bažnyčios rūsiams ir pamatams plytų ir tenykštės bažnyčios stogui uždengti čerpių, pasistatyti netoli nuo miestelio tokioje vietoje, kur gali būti ir plytoms dirbti medžiagos, ir vandens, ir plytoms išdegti malkų iš tenykščio miško, imti tiek, kiek tik reikės. Tame pat miestelyje namams pasistatyti keturis sklypus : prieglaudai, mokyklai, mokytojų ir vargoninkui ; taip pat tris valakus žemės netoli Triobių, kitaip Kalvarijos, pavedu ponui mano ekonomui arba ponui Kirsnos laikytojui atmatuoti. Pievą gi vadinamą Smetoniške ir kitą Geldašiške užleidžiu ir pavedu taip pat bažnyčiai J. M. Triobių klebonui kun. Jonui Sabaliauskui, o paskui jo įpėdiniui per visus laikus turėti atiduodu.

Rašau Tilžėje Viešpaties metais tūkstantis aštuoni [skaityk: septyni] šimtai aštuntaisiais (1808) [skaityk : 1708]⁶³ [Antspaudas].

Šitas raštas rašytas ne Lietuvoje ir ne Lenkijoje, bet Prūsijoje, užsienyje. Dėl ko Lietuvos kariuomenės pareigūnas, lauko raštininkas, sėdi Tilžėje ir ten rašo raštus? Jis Tilžėje sėdėjo ne viešnagėdamas, o pasitraukęs nuo karo. Lenkiją tada valdė karalius Augustas II (1697-1733), saksonietis, kuris išvien su Rusijos caru Petru Didžiuoju kariavo su švedais. Iš tikrųjų rusai su švedais kariavo Lenkijoje. O patys lenkai, vieni su karalium Augustu, talkinami caro, kovoje su švedais, kiti, išsirinę karalium Stanislovą Leščinską, laikėsi švedų ir kovojo su caru. 1708 m. karalius Augustas, švedų priverstas, išbėgo iš Lenkijos ir laikinai atsisakė karaliaus sosto. Caras su savo kariuomene buvo okupavęs visą Lietuvą ir dalį Lenkijos, ruošdamas smūgį švedams ateinančiais 1709 m. Vilniuje tada vyskupas buvo Konstantinas Kazimieras Bžostauskas (1687-1722), kuris to karo metu irgi net du kartus turėjo bėgti iš savo vyskupijos. 1702 m. jis nuo švedų išbėgo, vėždamasis šv. Kazimiero kūno palaikus, net

63

Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve. Taip buvo 1937 m., autoriui monografiją beruošiant. Kas nutiko su šiuo ir su kitais toliau studijoje minimais Gražiškių bažnyčios archyvo dokumentais per karą, žinių neturima.

anapus Čenstakavos į Breslavą. Iš ten sugrįžęs, nors 1705 m. Vilniuje rusų carą Petrą sutiko iškilmingai ir draugingai, netrukus (1706-1708) turėjo bėgti į Prūsiją ir kurį laiką gyveno Tilžėje. Ir lauko raštininkas Mykolas Sapiega 1708 m. gyveno Tilžėje; taigi jis tais metais nebuvo šalininkas Augusto, kuris šiuo metu buvo «ne karalius» ir laikinai gyveno Silezijoje. Sapiega tais metais veikė su antruoju karalium, Stanislovu, ir švedais, dėl to jį matome išbėgusį. Tačiau savo dvarams-sritims įtakos turėjo. Tais laikais policija paskui kariuomenę nėjo ir, nors kraštą buvo okupavusi rusų kariuomenė, jį administravo senieji valdininkai. Mykolas Sapiega, kaip matome iš jo titulų, turėjo nemaža ir nuosavų laikomų valstybinių turtų. Tuose turtuose sėdėjo jo ūkvedžiai ir klausė jo paliepiimų, nors ir Tilžen pabėgusio.

Ir štai. Kam rūpėjo karas, o kam apaštalavimas. Tokiais neramiais laikais Gražių klebonas, kun. Jonas Kazimieras Sabaliauskas, sugalvojo Triobiuose statyti bažnyčią. Nebuvo, kas duotų statybai lėšų, tai statė pats savo lėšomis, o iš girininko Sapiegos tik medžiagos paprašė. Kun. Sabaliauskas sužinojęs, kad šios girininkijos vyriausias ponas apsigyveno Tilžėje, nuvyko pas jį ir iš jo gavo leidimą statyti norimoje vietoje plytinę, imti, kiek reikės, malkų, gavo bažnyčiai keturis sklypus žemės pačiame miestelyje, ant kurių statys namus vargoninkui, mokyklai, mokytojiui ir prieglaudai; gavo klebonijai tris valakus žemės miesto laukuose ir dvi dideles pievas šienui auginti. Su dovanų raštu kun. Sabaliauskas grįžo į Triobius. Bažnyčios dovanos buvo gautos iš valstybinių turtų. Kad tos dovanos būtų pastovios, normaliais laikais dovanų aktą tvirtindavo karalius. Gi 1708 m. karaliaus «nebuvo» ir nebuvo žinios, kada jis atsiras. Ir pats raštas galėjo žūti, todėl reikėjo tą dovanų raštą įrašyti į viešų aktų knygas. Kun. Sabaliauskas nuvyko į Vilniaus vyskupijos viešąją notariatą, įtraukė Mykolo Sapiegos raštą į knygas ir gavo iš ten 1708 m. spalio 29 d. tokį paliudytą raštą :

Mykolas Sapiega, grafas Čerčyje, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės lauko raštininkas... Viešpaties metais tūkstantis septyni šimtai aštuntaisiais spalio dvidešimt devintą. Asmeniškai atvykęs į mano viešųjų aktų notariatą, (kur jokių aktų nerašau, o tik duotus įrašau ir sauguju), šviesus ir labai garbingas ponas Jonas Kazimieras Sabaliauskas, Alvito dekanas, Gražių ir Triobių klebonas [paprastai sakant, Kalvarijos filijinės bažnyčios klebonas], kurią savo stambiomis lėšomis ir trūsu yra įkūręs, dabar įteikė autentišką originalų raštą,

kuriuo šviesiausias ponas Mykolas Sapiega maloniai dovanojo tam tikrą skaičių valakų, sklypų ir pievų ir prašė tą raštą į mano notarinius aktus priimti, įleisti ir įtraukti, o paskui išrašą duoti. Ką ir esu padaręs. Rašau Tilžėje 1708 metų spalio 5 dieną. Kad raštą labdaros tikslu duotą, į mano viešus aktus įtraukiau ir šį išrašą autentiška forma išdaviau ir savo antspaudu, kuriuo tokiuose reikaluose naudojuosi, patvirtinu.

[Stanis]lovas Kazimieras, Luko sūnus, Jankevičius, šventa apaštališka galia viešas prisiekęs notaras ⁶⁴ [Antspaudas].

Su šituo raštu kun. Sabaliauskas kreipėsi į Mykolo Sapiegos įgaliotinį, Nemunaičio girininkijos administratorių Augustą Domininką Kasciušką Kirsnoje, kuris kartu buvo ir Trakų pilies teisėjas. Kasciuška 1708 m. lapkričio 25 d. dovanotus turtus išskyrė, perleido kun. Sebaliauskui ir tuo reikalu parašė šitą įteikimo raštą :

Aš Augustinas Domininkas Kasciuška, Trakų pilies teisėjas, Nemunaičio girininkijos laikytojas, šiuo mano įteikiamuoju raštu pareiškiu, kad aš turėjau aiškią šviesiai galingojo pono Mykolo Čerčyje Sapiegos, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos lauko raštininko, Dolio, Rietavo seniūno, Nemunaičio girininko valią, kad Triobių, kitaip Kalvarija vadinamame miestelyje tris sklypus ⁶⁵ ir dvi pievas, vieną vadinamą Smetoniške, kitą — Geldašiške, įteikčiau jurisdikcijai ir valdyti Kalvarijos bažnyčiai, kurią naujai yra pastatęs J.M. kunigas Jonas Kazimieras Sabaliauskas, Alvito dekanas, Gražių ir dabar Kalvarijos klebonas. Tenkindamas šitą valią, man ypatingu raštu šviesiai galingojo pono didžiosios Lietuvos kunigaikštijos lauko raštininko pareikštą, tris sklypus Virbalio gatvėje, einant nuo bažnyčios į kapus, prie kryžiaus, ir dvi minėtas šienaujamas pievas, Smetoniškę ir Geldašiškę, J. M. kunigui Jonui Kazimierui Sabaliauskui, Alvito dekanui, Gražių ir Kalvarijos klebonui, tikrai valdyti įteikiu ir mano įteikimo raštą vieną palieku prie Kalvarijos bažnyčios, o kitą siunčiu į archyvą. Rašau Kirsnos dvare Viešpaties metais tūkstantis septyni šimtai aštuntais lapkričio dvidešimt penktą.

Augustinas Domininkas Kasciuška, Trakų pilies teisėjas, Nemunaičio girininkijos laikytojas ⁶⁶ [Antspaudas].

Kaip matome, šitame įteikimo rašte nieko nepasakyta nei apie plytinę, nei apie tris valakus žemės miesto laukuose. O

⁶⁴ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve. Vardo pradžia neįskaitoma.

⁶⁵ Čia eina šneka apie tris sklypus, nors ankstyvesniame dokumente minimi keturi sklypai, vėliau taip pat keturi.

⁶⁶ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

kiek toliau ⁶⁷ sužinosime, kad nei šitie sklypai, nei pievos iš tikrųjų nebuvo duotos valdyti. Tačiau, to nepaisant, kun. Sabaliauskas bažnyčią Triobiuose pastatė. Ji buvo nedidelė, medinė, keturkampė, pašventinta švenč. Mergelės Marijos garbei. Kalvarijos bažnyčios vėlesnių laikų inventoriai rašo, kad kun. Sabaliauskas pastatė bažnyčią, padedamas kunigaikščio Mykolo Servaco Kaributo Vyšnioveekio, o kiti inventoriai šį Vyšnioveckį laiko vieninteliu bažnyčios steigėju. Bet tai visiškai netiesa. Visi pirmieji dokumentai kalba tik apie kun. Sabaliauską. Ir jis pats savo testamente rašo, kad tik jis vienas, matydamas būtiną reikalą, pastatė bažnyčią ir, nebesant jokio fondo kunigui išlaikyti, prieš mirdamas paliko kunigo išlaikymui kapitalą.

Bažnyčios pastatymo data yra 1709 m., nes minėtasis Mykolo Sapiegos raštas kalba apie pastatymą plytinės, kuri turės gaminti medžiagą statysimai bažnyčiai. Taigi 1708 m. bažnyčios dar nebuvo. Ji turėjo būti statoma tik sekančiais metais. Bet sekančiais metais nei plytinės nestatė, nei medžiagos nerengė. Dr. Totoraitis rašo⁶⁸, kad Kalvarijos bažnyčia pastatyta 1705 m. M. Sapiegos rašto originalo žodžiai: « *de novo radice wystavionego* » liepia manyti, kad 1708 m. Bažnyčia jau yra pastatyta. Bet kam tada būtų rengtasi su plytomis bažnyčios rūsiams ir pamatams, ir kam būtų reikalingos stogui dengti čerpės? Atrodo, kad 1708 m. galėjo būti viskas surengta, o 1709 m. bažnyčia jau pastatyta.

Karalius Augustas grįžo į sostą. Kun. Sabaliauskas kreipėsi į jį, prašydamas Kalvarijos bažnyčiai išteklių ir karaliaus raštinėje jis gavo štai kokį raštą:

Augustas II, Dievo malone Lenkijos karalius, didysis Lietuvos kunigaikštis, Rusų, Prūsų, Mozūrijos, Žemaitijos, Kijevo, Voluinės, Podlesės, Livonijos, Smolensko, Černigovo kunigaikštis, Silezijos kunigaikštis iš paveldėjimo. Šiuo raštu mūsų privilegija pareiškiamo, tam, kas apie tai žinoti privalo, ne tik dabartiniai, bet ir ateities žmonės, kad mūsų viešpatavimo stipriausioju pagrindu statome Dievo garbės ir jo šventyklų dauginimą. Kreipėsi į mus per mūsų tarybos pareigūnus, buvusius tuomet prie mūsų šono, garbingasis kun. Jonas Kazimieras Sabaliauskas, Alvito dekanas, Gražių ir Kalvarijos klebonas, savo ypatingomis pastangomis ir uolumu Dievo

⁶⁷ Žiūrėk tris sekančius Augusto II raštus 66-69 psl.

⁶⁸ Dr. J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos, istorija*, Kaunas 1938, I d., 560 psl.

garbei įkūręs naują bažnyčią Kalvarijos miestelyje, Trakų vaivadijoje, Nemunaičio girininkijoje, sakydamas, kad ta bažnyčia yra dar be jokių išteklių [fondų]. Kilmingasis Mykolas Sapiega, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos lauko raštininkas, Nemunaičio-Kirsnos girininkas buvo paskyręs keturis sklypus : prieglaudai, mokyklai, mokytojui ir vargoninkui, bet šitie sklypai ir ligšiol dar nėra minėtojo kunigo dekanu naudojami [jis jų dar nėra gavęs]. Mes pri-tardami minėtam prašymui, kilmingojo Sapiegos, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos lauko raštininko, paskirtus laukus ir pievas : vieną Smetoniškę, kitą Geldašiškę, prie to tris valakus iš to Kalvarijos miestelio prijungiamo išlaikyti kunigams, prie tos bažnyčios gyve-nantiems, priskiriame ir duodame, kad tas viskas bažnyčiai amžinai priklausytų. Norime ir būtinai reikalaujame, kad kilmingieji Kirsnos-Nemunaičio girininkai-laikytojai, taip pat ir jų administratoriai viso to neliestų ir tuos paskirtus sklypus, kurie jau seniai tai bažny-čiai paženklinti, ir pievas, Smetoniškę ir Geldašiškę, taip pat ir valakus, dabar naujai duodamus, nuo Kalvarijos miesto atskirtų ir neatidėliodami tikrai įteiktų garbingam kun. Sabaliauskui, Alvito dekanui, nekludomai valdyti ir naudoti. Ir savo karališka malone pavedame, kad visa tat būtų tenykščios bažnyčios amžinai nuosava ir naudojama. Didesnei reikšmei savo ranka pasirašę, įsakėme pri-spausti didžiosios Lietuvos kunigaikštijos antspaudą. Duota Varšuvoje vasario mėnesio 4 dieną, Viešpaties metais tūkstantis septyni šimtai devintais, mūsų viešpatavimo aštuntais ⁶⁹ [Antspaudas].

Šitas karaliaus raštas vėl liko neįvykdytas dėl daugelio prie-žasčių. Pirmiausia visą laiką, net ligi 1721 m., Lenkijoje buvo kariaujama su švedais. Karo dėlei buvo sumažėjusi drausmė ir klusnumas valdovui. Daugelis piliečių atvirai veikė prieš karalių, dėdamiesi prie opozicijos : švedų ir Leščinskio. Kita svarbi prie-žastis buvo vietinė : 1710 m. visoje plačioje apylinkėje siautė maras. Daugelis žmonių išmirė. Kaimai ištuštėjo. Maro metu nerūpėjo nei statyba, nei valakai. Ir taip atėjo 1713 m. Kun. Sabaliauskas vėl kreipėsi į karalių ir karalius Augustas II vėl parašė šiuos du raštus :

Augustas II, Dievo malone Lenkijos karalius ... pranešame šiuomi mūsų raštu-privilegija visiems ... [panašių oficialinių raštų pradžias apleidžiamė], kad Kalvarijos bažnyčia neturi jokių išteklių, vien tik ką kilmingasis Sapiega, lauko raštininkas, anuometinis Kirsnos girininkijos girininkas yra davęs keturis sklypus : prieglaudai, mokyk-lai, mokytojui ir vargoninkui, taip pat pievas Smetoniškę ir Gelda-

⁶⁹ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

šiškę, bet nei tie sklypai, nei pievos ligšiol dar nėra kunigo Sabaliausko valdomi... Turėdami prieš akis tolimesnes pasekmes, kad neliktų bažnyčia be turto, iš kurio kunigai privalo turėti išlaikymą, kad galėtų tarnauti bažnyčiai, mes šia privilegija minėtus keturis sklypus, kuo arčiausiai prie bažnyčios ir šventoriaus esančius, prieglaudai, mokyklai, mokytojui ir vargoninkui, ir tris valakus žemės, čia pat esančius, kunigų išlaikymui amžinai duodame ir tvirtiname. Taip pat reikia suprasti, kad visuose trijuose sėjomainos laukuose būtų po tris valakus žemės. Be tų valakų dar duodame dvi pievas, Smetoniškę ir Geldašiškę, ir iš Kirsnos girininkijos laikytojų būtinai reikalaujame, mūsų karališkosios malonės netekimo grėsmė, kad nedelsdami sakytus sklypus, valakus ir pievas gerb. kun. Sabaliauskui tikrai atiduotų faktinai valdyti. Ir kadangi ten, įvedus laisvą žmonių gyvenviečių kūrimąsi, tame Kalvarijos miestelyje daug įsikūrė žydų ir ten, versdamiesi prekyba, Kalvarijos kahalų tituluojasi, tai kad iš jų galėtų būti bažnyčiai nuolatinės naudos, jie turi duoti kasmet klebonui bažnyčios vynuui pirkti grynais pinigais 60 zlotų, pradedant nuo šio mūsų rašto parašymo datos, ir po tris akmenis ⁷⁰ žvaktaukių : vieną akmenį rarotoms, vieną Kalėdoms ir vieną Velykoms ir vieną akmenį vaško Vėlinių dienai. Tą duoti turi visada amžinai. Ir kad šitas mūsų davimas ir suteikimas turėtų geresnę svarbą, mūsų ranka pasirašome ir didžiosios Lietuvos kunigaikštijos antspaudą prispausti įsakome. Duota Varšuvoje kovo 12 dieną Viešpaties 1713 metais, o mūsų viešpatavimo 16 metais.

Augustas, Karalius ⁷¹.

Karalius tuoj antrą raštą parašė:

Augustas, Dievo malone Lenkijos karalius ... [titulus apleidžiamė] Daug galingoji, Didžiai mums miela ! Norėdamas, kad kuo daugiausiai Dievo garbė mūsų valstybėse išsiplatintų, esame davę ir suteikę naujai įsteigtai bažnyčiai, esančiai mūsų turtuose, Tamstos Malonybės laikomų, Kalvarijos miestelyje, Trakų vaivadijoje esančiuose, prie tenykščios bežnyčios gyvenančių kunigų išlaikymui ir patogumui keturis sklypus : prieglaudai, mokyklai, mokytojui ir vargoninkui, taip pat tris valakus žemės ir dvi pievas. Ir taip, kaip mums yra žinoma, Tamstos didelis prielankumas visam tam, kas liečia Dievo garbę ir Jo bažnyčias, ir Tamstos veiklus prie to prisidėjimas, ta: nė kiek neabejojame, kad Jūsų Malonybė, prisitaikydama prie mūsų valios, aukščiau pareikštos mūsų privilegijoje, duotoje bažnyčiai, nebus kliūtis taip geram ir maldingam reikalui, ir dar kad mūsų minėtoji privilegija kuo greičiausiai ir neatidedamai pasiektų savo

⁷⁰ Akmuo — svorio matas, kuris vėliau tekste paaiškintas, kad yra lygus 16 kilogramų arba vienam pūdui.

⁷¹ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

tikslą, panorėsi Tamsta padėti savo bendradarbiavimu. Ir kaip iš Tamstos Malonybės primygtinai šito reikalaujame, taip jai dabar iš Viešpaties Dievo geros sveikatos linkime. Duota Varšuvoje 5 dieną mėnesio... 1713 metais. Mūsų viešpatavimo šešioliktais» [Antspaudas].

Augustas, Karaliaus ⁷².

Iš turinio suvokiama, kad šis antrasis karaliaus raštas buvo rašytas materialiai, rašytas švelniai. Ta moteris, 1713 m. laikė Nemunaičio girininkiją. Kas ji tokia buvo, tiesiogiai nepasakyta. Valstybinių turtų laikytojai gaudavo turtus valdyti ligi gyvos galvos. Jeigu būdavo vedę, tai ligi mirties to, kuris ilgiau gyvens. Atseit, šita moteris valdė tais metais Nemunaičio girininkiją, kaip mirusio vyro našlė. Kas jis toks buvo ? Mykolas Sapiega 1708 m. šitą girininkiją perleido Augustinui ir Sofijai Kasciuškams ⁷³. Panašu atrodo, kad tai buvo Kasciuškienė. Bet magdeburginių teisių suteikimo Kalvarijos miestui dokumente, parašytame 1791 m., pasakyta, kad savivaldybinės tvarkos pirmuosius įstatymus miestui davė 1713 m. lapkričio 28 d. girininkijos tuometinė laikytoja didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžioji maršalkienė Antanina Valavičienė. Gi J. Wolffas rašo⁷⁴, kad didžiuoju maršalkų 1704 m. vasario 4 d. buvo paskirtas Marcijonas Domininkas Valavičius. Jis mirė 1712 m. Kitas į jo vietą buvo paskirtas 1713 m. balandžio 10 d. Našlė Valavičienė girininkiją laikė dar kelis metus.

Tačiau ir šitas raštas negelbėjo ir dovanoto turto bažnyčia negavo. Kun. Sabaliauskas dar vis gyveno Kalvarijos dvare. Iš to testamentu matyti, kad tuo metu jis valdė gana didelį ūkį. Kadangi tame testamente apie nuosavą žemę nekalba, tai matyt jį turėjo išsinuomavęs iš vietinių girininkijos laikytojų. Žemei apdirbti laikė nemažą inventorių : jaučių, arklių ir kitokių gyvulių, o vežimų, pakinktų ir kitokių įrankių buvo tiek, kad «juos pardavus galėjo prieglaudą pastatyti». Vedė ir Gražių bažnyčios ūkį, o ten nuolatinį kunigą vikarą išlaikė savo lėšomis. Turėjo ir nemažą sumą pinigų. Jei taip sugebėjo ūkininkauti,

⁷² Ten pat.

⁷³ *Sapiehowie, Petrapilis 1890, III t., 115 psl.*

⁷⁴ *Józef Wolff, Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1386-1795, Krokua 1885, 171 psl.*

tai nenuostabu, kad savo lėšomis galėjo pastatyti bažnyčią, ją įrengti ir aprūpinti liturginiais reikmenimis.

1715 m. liepos mėnesyje kunigas Sabaliauskas susirgo ir mirė Kalvarijoje. Čia jis ir palaidotas. Prieš mirdamas liepos 21 d. jis pasikvietė Punsko kleboną kun. Karolį M. Budrevičių, Simno kleboną J. Monkevičių ir du Kalvarijos parapijiečius Benediktą Juozapą Malickį, Kauno pareigūną, vadinamą stražninku, ir Stanislovą Damanskį, ir parašė testamentą. Pats sunkiai sirgo ir rašyti negalėjo. Iš jo žodžių jį surašė Punsko klebonas. Šiuo testamentu kun. Sabaliauskas prašo savo sesers sūnaus, Simno klebono, kad jo kūną palaidotų Kalvarijos bažnyčioje, «dalyvaujant daugeliui kunigų », o didžiąją savo turto dalį palieka Kalvarijos bažnyčiai. Šį testamentą čia paduodame ištisai:

Švenčiausios Trejybės vardu, aš, kun. Jonas Kazimieras Sabaliauskas, Alvito dekanas, Gražių ir Kalvarijos klebonas, gerai žinau tai, kad nustatyta yra žmogui kartą mirti, dėl to ir aš, būdamas visais jausmais sveikas, bijau, kad be testamentinio sutvarkymo nepasitraukčiau iš šio pasaulio, šiuo darau toki potvarkį. Pirmiausia savo sielą atiduodu Viešpačiui Dievui, nuolankiai maldaudamas, kad savo gailestingumu teiktųsi atleisti mano nuodėmes, kuriomis per ištisą savo amžėlį Dievo didenybę rūstindavau. Švenčiausios Mergelės ir visų Dievo šventųjų prašau užtarti, kad mano sielos iš savo globos neišleistų. Nuodėmingąjį mano kūną, kaip iš žemės paimtą žemę, žemei ir atiduodu, prašydamas J.M. kunigo Jono Monkevičiaus, Simno klebono, mano mylimojo seserėno, kad teiktųsi toje Kalvarijos bažnyčioje, dalyvaujant daugeliui kunigų, tinkamai palaidoti. Triobiuose, kitaip Kalvarija vadinamuose, mano nuosavomis lėšomis naujai pastatytoji bažnyčia yra taipogi mano visais bažnytiniais reikmenimis aprūpinta. Bet kadangi ji neturi jokio fondo, tai Kalvarijos bažnyčiai skiriu ir palieku du tūkstančius timpų ir šimtą raudonųjų zlotų ⁷⁵, kad prie tos bažnyčios visuomet gyventų kunigas ir turėtų kunigišką išlaikymą. Būtent, pas poną Kasciušką Augustiną dvylika šimtų timpų, kurias jam paskolinau iš savo rankos grynais pinigais. Tūkstantį tų timpų privalo Jo Malonybė atiduoti Kalvarijos bažnyčiai kuo greičiausiu terminu, o du šimtus timpų dovanuju jam pačiam, ponui Kasciuškai. Gi tą tūkstantį timpų ir šimtą raudonųjų zlotų, kuriuos laikau prie savęs, atiduodu į rankas ponui Benediktui Malickiui, Kauno stražninkui, įprašydamas jį, kad už tuos pinigus teiktųsi nupirkti [bažnyčiai] palivarką ar kaimą, kad prie to pirkimo dalyvautų komisarai, paskirti

⁷⁵ Raudonasis zlotas — dukato pavadinimas. Už dukatą XV-XVIII šimtmetyje mokėta nuo 1 iki 18 varinių auksinų.

šviesiausiojo J.M. Vilniaus vyskupo, mano geradarijo, kurio nuolankiausiai meldžiu, kad mano padarytąjį potvarkį teiktųsi patvirtinti ir J.M. kunigus, mano įpėdinius, įsaistyti, kad už mano sielą, mano gimdytojų ir mano geradarių, kurie man gera teikė, būtent, už Simoną, Onos ir mano, Jono, sielas, kas savaitę ketvirtadienį atlaikytų šv. Mišias. Gi šviesiai galingajam J.M. Vilniaus vyskupui mano Geradariui, nuolankiai dėkodamas už visas jo malones ir gerumus, palieku ir skiriu dvejetą jaučių ir du raudonuosius zlotus ; Kalvarijos bažnyčiai du jaučius, Gražių bažnyčiai irgi du jaučius užrašau. Visus ūkio padargus ir priemones parduoti ir už tuos pinigus pastatyti Kalvarijoje prieglaudą [špitolę]. Dvi sidabrines, Augsburgė darytas taures užrašau monstracijai atnaujinti. J.M. kun. Jonui Monkevičiui, Simno klebonui, mano mylimam sesers sūnui, palieku visokį kilnojamąjį turtą, būtent arklius, kumelį, kumelę, galvijus, visą namo apyvoką ir nekultus Gražiškiuose rugius, nes šiais metais maitinausi, pirkdamas duonai javus, o ten dėl visokių netikėtumų atsargoj laikiau. Likusius pinigus, kuriuos prie savęs turiu vekseliais, lapeliais ir be rašto paskolintais, neišskirdamas ir neišimdamas niekam, visus palieku, dovanoju ir užrašau savo seseriai išaistydama ją, kad nepamirštų mano sielos šv. Mišiose. Dvi medžiagas užrašau pasiūti arnotams Kalvarijos bažnyčiai. Baigdamas šį pastarąjį valios sutvarkymą, atsiprašau visų, jei ką nors kuo nekukliai įžeidžiau. Ir aš visus man padarytus įžeidimus dėl Dievo meilės atleidžiu ir dovanoju. Rašau Kalvarijoje, liepos 21 dieną 1715 metais.

Kunigas Jonas Sabaliauskas, Alvito dekanas, Kalvarijos ir Gražių klebonas savo ranka pasirašau.

Žodžiu ir asmeniškai J.M. kunigo Jono Kazimiero Sabaliausko, Alvito dekanas, Gražių ir Kalvarijos klebono įprašytas antspaudininkas, šiame testamente savo nuosava ranka pasirašau : Benediktas Juozapas Malickas, Kauno stražninkas.

Žodžiu ir asmeniškai viršuje minėto galingojo J.M. Jono Sabaliausko, Alvito dekanas, Gražių ir Kalvarijos klebono įprašytas, šiame testamente savo ranka pasirašau : Stanislovas Damanskis.

Kaip esu šį pastarosios valios pareiškimo testamentą garbingu J.M. ponų parapijiečių akivaizdoje rašęs, taip ir žodžiu bei asmeniškai prašomas, šiame testamente ir liudininku ir antspaudininku pasirašau: kun. Karolis M. Budrevičius, Smolensko kanauninkas, Simno dekanas, Punsko klebonas ⁷⁶.

Šiame testamente svarbus yra mums paliudymas, kad Triobiuose (Kalvarijoje) buvo jo nuosavomis lėšomis naujai pastatyta

⁷⁶ Šio testamento originalas yra Gražiškių bažnyčios archyve, o jo nuorašas, 1715 m. rugpiūčio 4 dieną vyskupo Bžostausko patvirtintas, Kalvarijos aktuose, esančiuose Vilniaus universiteto bibliotekoje (spinta B 53, lapas 1346). Abu dokumentai vienas kitam atitinka raidė raidėn.

bažnyčia ir visomis bažnytinėmis reikmenimis aprūpinta. Bet kadangi ji neturėjo jokio fondo, tai Kalvarijos bažnyčiai skyrė ir paliko du tūkstančius timpų ir šimtą raudonųjų zlotų. Kiek dideli buvo šitie pinigai, paaiškinimą randame tame pačiame testamente. Prašo Malickį, kad už 1000 timpų ir 100 raudonųjų zlotų nupirktų bažnyčiai kaimą arba palivarką. Galėjo, rodos, gyvas būdamas, pats tokį pirkinį padaryti ir bažnyčios fondą atbaigtą palikti. Dėl ko taip nepadarė, sunku pasakyti. Jis stengėsi, kad jo pastatyta Triobiuose bažnyčia, kitų anų laikų bažnyčių pavyzdžiu, turėtų karaliaus dovanotą fondą. Be minėtų pinigų Kalvarijos bažnyčiai paliko du dar jaučius. Visus ūkio padargus liepė parduoti ir už gautus pinigus Kalvarijoje prieglaudą pastatyti; už dvi paliekamas sidabrines taures — monstranciją atnaujinti. Iš kažkokių dviejų paliekamų medžiagų liepė pasiūti Kalvarijos bažnyčiai arnotus. Neužmiršo ir Gražių bažnyčios. Kadangi ji kunigui išlaikyti turėjo pakankamai turto, tai jai tik du jaučius paliko. Gausiai apdovanojo Simno kleboną ir Vilniaus Vyskupą.

Šitas testamentas buvo surašytas Kalvarijoje 1715 m. liepos 21 d., o rugpjūčio 4 d. Vilniaus vyskupas Bžostauskas testamentą patvirtino. Kadangi testamentai tvirtinami tik testatoriui mirus, tai kun. Sabaliauskas turėjo mirti 1715 m. tarp liepos 21 d. ir rugpjūčio 4 d. Kaip matome, kun. Sabaliauskas yra tikrasis, galima sakyti, ir pirmasis Triobių apaštalas, pirmasis klebonas ir vienintelis Kalvarijos bažnyčios statytojas. O jei atsižvelgti į jo palikimą kunigui išlaikyti, tai jo nuopelnai Kalvarijos visuomenei dar labiau pakyla. Jisai buvo tikrasis ir tiesioginis Gražių parapijos klebonas. Į Triobius pradžioje jis, kaip į labiausiai nutolusią savo parapijos dalį, tik retkarčiais vykdavo. Tačiau Gražiuose-Gražiškiuose jo veikla pasireiškė tik kaip eilinio klebono ganytojo. Eiliniam kunigo darbui jis čia savo lėšomis laikė kitą kunigą, dažniausiai vienuolį. Jam buvo pavestos ir Alvito dekanato pareigos. Vilniaus vyskupija buvo labai didelė. Vyskupas turėjo daugelį darbų ir rūpesčių pačioje vyskupijoje ir valstybės senate, ir be to buvo sunkiai pasiekiamas dėl tolumo. Todėl dekanato veikla dekanate buvo plati ir reikšminga, reikalaujavo nemaža rūpesčio ir darbo. Visa tai rodo, kad kun. J. Sabaliauskas buvo ne eilinis žmogus: darbštus, sumanus, energingas ir pasišventęs savo pareigoms.

Iš Vilniaus vyskupijos 1744 m. dvasinio teismo sprendimo protokolo⁷⁷ matyti, kad eina byla dėl kun. Sabaliausko Kalvarijos bažnyčiai paliktų ir užrašytų trijų tūkstančių zlotų sumos pas « šviesųjį, galingąjį poną Aleksandrą Počinską, Ašmenos taurininką » ir kad šitas atsakovas Kalvarijos bažnyčiai palūkanas šį mėnesį sumokėjo čia pat teisme ir sumą mokės be ginčo nurodytu laiku ir nurodytoje vietoje. Atrodo, kad čia ne ta pati suma, kuri buvo testamentu užrašyta, būtent du tūkstančiai zlotų. Ši suma buvo anksčiau padėta pas Počinską ir užrašyta Kalvarijos bažnyčiai; jos jau nebereikėjo antrąkart minėti, testamentą rašant.

1717 m. Vilniaus vyskupas Konstantinas Bžostauskas pravedė visos vyskupijos kunigų suvažiavimą, vadinamą sinodu, aptarti pastoracijos rikalams. Sinodo nutarimai buvo išleisti spausdinta knyga⁷⁸, kurioj pasakyta, kad nebesant tikrai nustatytų parapijų ribų, kasmet vis esti ginčų dėl sakramentų tikrumo ir kitų tolygių dalykų. Šitame sinode buvo surinktos iš klebonų žinios dėl parapijų sienų ir nutarta pasiųsti iš vyskupo raštinės komisarų galutinai sienoms nustatyti. Knygos gale yra visų vyskupijos bažnyčių ir klebonų sąrašas, kur nurodyti šie Alvito dekanato klebonai: « Alvito — garbingasis Mykolas Zienkovičius, kapitulos kanauninkas, nominuotas vyskupas sufraganas Žemaitijos sričiai ; Gražiškių — Jonas Mykolas Monkevičius ; Kalvarijos — Gražiškių filija ». Ji ne tik atskiros klebono, bet ir nuolatinio kunigo neturi. Ją aptarnauja Gražiškiai⁷⁹. Buvusis Simno klebonas, mirus dėdei kun. K. Sabaliauskui, leidus vyskupui, persikėlė klebonauti į Gražiškius, į dėdės vietą. 1717 m. Kalvarija dar neįrašyta kaip parapija, o tik kaip Gražiškių filija.

Nepavyko susekti, kuriais metais Nemunaičio-Kirsnos girininkiją karalius pavedė laikyti kitam nusipelnėliui, kunigaikščiui Mykolui Servacui Kaributui Vyšnioveckuiui. Kunigo Sabaliausko paliktą kapitalą nuošimčiais kunigas galėjo išsilaikyti prie Kalvarijos bažnyčios tik laikinai gyvendamas. Kauno « stražninkas » nei kaimo, nei palivarko nenupirko. O vietos gyventojų dvasiniai

⁷⁷ Dokumentas laikomas Vilniaus universiteto bibliotekoje (53 B spinta, 1346 lapas).

⁷⁸ *Decreta synodi*, (Caput VIII : De limitibus parochiarum), 68 psl.

⁷⁹ Ten pat, 148 psl.

reikalai tiek padaugėjo ir padidėjo, kad atsirado reikalas turėti nuolatos gyvenantį kunigą kleboną. Šiuo dalyku susirūpino naujasis Nemunaičio-Kirsnos girininkijos laikytojas ir bažnyčios reikalams padovanojo kaimą. Vadinasi, tas pajamas, kurias kaimas duodavo laikytojui, mokesčius ir darbą, dabar turėjo duoti bažnyčiai. Štai paties laikytojo tuo reikalu raštas :

Aš Mykolas Servacas Kaributas, Vyšniavo kunigaikštis Vyšniovecis, grafas Dolske, Dombrovicoje ir Komornoje, Lietuvos didžiosios kunigaikštystės didysis kancleris, Pinsko, Glinėnų, Vilkaviškio ir kitų seniūnas, Kirsnos girininkas.

Pranešu ir išpažįstu šituo mano laisvu atleidžiamuoju raštu ir fondiniu užrašu, kam tas reikalinga, dabarties ir ateities žmonėms žinoti, manoje Kirsnos girininkijoje, Trakų vaivadijoje esančioje, (kurį J. M. šviesiausiojo karaliaus, mano maloningojo viešpaties duotąja man privilegija nekliudomai ramiai laikau), šiai girininkijai priklausančiame Kalvarijos miestelyje pas Dievą nuėjęs garbingasis J. M. kunigas Sabaliauskas, Alvito dekanas, Gražių klebonas, savo lėšomis ir pastangomis yra pastatęs bažnyčią ir kunigui išlaikyti prie jos nors laikinai yra palikęs kelių tūkstančių lenkiškų auksinų ⁸⁰ sumą, ypatinga teise išreikštą ir tam tikruose turtuose padėtą, nustatytam metiniam duomeniui mokėti. Aš tada apsvarstęs, kad šioje vietoje, labai atokioje nuo parapiinės bažnyčios Gražiuose, labai yra reikalinga mokymui ir patogumui paprastų žmonių, kurie, praėjus Dievo rykštei ir marui, apščiai ėmė čia statytis ir apsigyventi, kad nuolatos gyventų ir kunigas, ir didėtų Dievui garbė ir brangiu Kristaus krauju atpirktų žmonių sielų išganymas — sumaniau naują fondą : duoti žemės mieste ir atleisti bet kurį kaimą, kad išlaikyti kalbamos bažnyčios kleboną. Ir, kol dar Dievas duos, busimajame seime šį dalyką galutinai sutvarkysiu, gaudamas visų respublikos luomų nutarimą ir patvirtinimą : dabar, J. M. karaliui, mano maloningajam viešpačiui sutinkant ir šviesiai daugiagaliui garbingiausiam Ganytojui, Vilniaus vyskupui, kun. Konstantinui Kazimierui Bžostauskui laiminant, norėdamas iš savo pusės minėtąjį pasiryžimą įvykdyti, paskirtu, atleidžiu ir lygiai nuo šio mano rašto parašymo dienos dvasinės vyriausybės paskirtam kunigui tikrai valdyti, ir atleidžiu šioje girininkijoje esantį Menkupių kaimą su visais jame esančiais valdiniais, su jų žmonomis, vaikais, visokių turtu, pareigomis, mokesčiais, duoklėmis, namais, laukais, miškais, šienaujamomis pievomis, su visais priklausiniais, kaip tai bus ypatingame, šį kaimą įteikiant, mano komisaro padarytame sąraše įrašyta ir jo rankos parašu aiškiai išreikšta. Bet kadangi šitas bažnyčiai dovanojamas kaimas duoda mažą činšą, tai, kad pajamos

⁸⁰ Lenkiškais auksiniais vadinti 30 grašių vertės dukatai.

galėtų būti padidintos, neapsunkinant valdinių, šitą kaimą, kaip nuo visų prievolių dvarui priklausančių, taip ir nuo mokėjimo generikos⁸¹ (kurią kitiems kaimams, mano taikinyje esantiems tučtuojau išdėstyti liepia ir, kad jų dideliais dūmais⁸² neapsunkintų, minėtam komisarui pavedžiau), visą visiškai ir visiems laikams atpalaiduojų, o kiti kaimai, ant kurių nuimtoji nuo klebono Menkupių kaimo generika, negali laikyti apsunkinimu, kadangi tai bus jų sielų naudai ir patogumui įkurdinamas prie tenykštės bažnyčios, nuo kitų klebonų nepriklausąs, nuolatos prie tenykštės bažnyčios gyvenąs kunigas. Be šito dar paliečiau paženklinėti, išskirti ir nustatyti ribas ir tuojau įteikti tikrai valdyti sakytam kunigui tam tikrus sklypus pačiame miestelyje klebonijai, vargoninkui, prieglaudai ir mokytojui su dirva daržovėms ir išlaidai^{83 84}. Tam komisarui pavedu ir leidžiu, kad šitą viską priėmęs, J. M. šviesiai galingojo Vilniaus vyskupo įgaliotinis kunigas, o seimui nutarimu šį fondą patvirtinus ir padarius jį tobulu, kiekvienas prisiekęs kunigas klebonas neturi būti iš šios vietos traukiamas prie jokios kitos pareigos, kaip tik prie tos, kad Dievą garbintų ir jam pavestų žmonių (kurių vyriausybė, tvirtindama klebonavimą, jam priskirs) sielas kelti tobulybėn Komos katalikų bažnyčios nustatytu būdu : šventomis aukomis, Dievo žodžio skelbimu, krikščionių mokslo ir klebono įstaigai priklausančių sakramentų teikimu. Ir šiam tikslui aš daviau šitą amžiną raštą, atleidžiamąjį užrašą ir fondą su mano rankos parašu ir parašais J. M. ponų prietelių, mano asmeniškai ir žodžiu įprašytų.

Rašau Vilniuje 1721 metų liepos mėnesio 14 dieną⁸⁴.

Iš šio rašto aiškėja, kad Kalvarijoje 1721 m. ne tik dar nebuvo klebono, bet ir nuolat gyvenančio kunigo. Jis tik kai kada atvažiuodavo iš parapijos centro, t. y. iš Gražių. Kalvarija buvo laikoma tik Gražių parapijos koplyčia. Kalvarija neturi kitokio fondo kunigui išlaikyti, kaip tik kun. Sabaliausko paliktus kapitalus, kurių nuošimčiai tik dalinai buvo išmokami bažnyčiai. Iš rašto matome, kad Mykolas Vyšnioveckis buvo turtingas ir didelis ponas. Jis turėjo nemažai nuosavų turtų. Turėjo platų dvarų junginį, vadinamą Vyšniava, ir iš čia gavo kunigaikščio Vyšnioveckio vardą. Be to, turėjo turtus Dolske, Dombroviceje ir Komornoje su daugeliu palivarkų ; iš čia turi grafo titulą. Jis buvo aukščiausias Lietuvos valdininkas, didysis kancleris, pagal dabartinę kalbą, ministeris pirmininkas. Dėl to šalia nuo-

⁸¹ Generika — specialus kaimų mokamas dvarams mokestis.

⁸² Dūmas, dūminis mokestis — mokestis nuo gyvenamų namų.

⁸³ Išlaida — prie vartų gyvuliams išleisti aptavaras.

⁸⁴ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve

savų dvarų jis valdė plačias karaliaus pavestas valstybines sritis : Pinsko, Glinėnų, Vilkaviškio ir dar kitas seniūnijas, tarp kitų ir Nemunaičio (tada jau Kirsnos) girininkiją. Taigi Kirsnos girininkija su Kalvarijos miesteliu ir aplinkiniais gyventojais buvo tik maža jo naudojamų plotų dalelė. Ir Kalvarijos bažnyčios reikalais bei jos aplinkinių žmonių dvasine padėtimi rūpinosi tik, matyti, kieno nors prašomas. Kas buvo tasai klabintojas, nežinia. Galėjo būti iš vyskupo kūrijos, galėjo būti Gražių klebonas, bet galėjo būti ir Kirsnos faktinasis valdytojas, Vyšnioveckio ekonomas-komisaras. Gana tik, kad kunigaikštis kalba apie Kalvarijos parapijos įsteigimą, apie vietoje nuolatos gyvenantį kunigą. Šiuo tikslu jis paveda bažnyčiai Menkupių kaimą ir jau daug kartų dovanotus sklypus miestelyje. Apie dvi pievas ir tris valakus čia jau nieko nekalbama. Pavedamą kaimą ir sklypus duoda tik laikinai, pasitaręs su karaliumi, o galutinai dovanoti prisižada visuotinio seimo posėdyje. Tačiau anuo laiku Lietuvoje-Lenkijoje viešpatavo didelė netvarka : seimai susirinkę bardavosi, ginčydavosi ir, nieko nenukarę, išsiskirstydavo. Tur būt taip buvo ir su Kalvarijos Menkupiais. Praėjo septyneri metai, o Menkupių užtvirtinimas dar nebuvo praėjęs seime. Per tą laiką apsižiūrėta, kad Menkupių kaimas perdaug toli nuo bažnyčios, už 6-7 kilometrų, reikale sunkiai pasiekiamas. Kur kas parankesnis būtų Dambaukos kaimas : netoli nuo miesto laukų, prie Šešupės ir Smetoniškės pievų. Be to, būta gaisro, kurio metu sudegė Mykolo Vyšnioveckio duotasis raštas. Nežinia, nei kame, nei koks buvo tasai gaisras, nei kaip sudegė raštas. O jei sudegė, jei tada jo vietoje reikėjo kitą rašyti, tai kaip išliko jis ligi mūsų laikų ? Greičiau buvo kur užsimetęs, ar tik diplomatinis aiškinimasis. Gana, kad 1728 m. sausio mėnesį, gal medžioklės tikslu, į Vilkaviškį buvo atvykęs didysis Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kancleris Vyšnioveckis. Čia į jį buvo kreiptasi dėl kaimų pakeitimo ir naujo rašto parašymo. Tą antrąjį raštą čia paduodame kiek sutrumpintą :

Aš, Mykolas Servacas Kaributas, Vyšniave Kunigaikštis Vyšnioveckis, Grafas Dolske, Bombrovice, Brahince ir Komornoje, didysis Lietuvos didžiosios kunigaikštijos kancleris, Pinsko, Glinėnų, Vilkaviškio seniūnas sumaniau naują fondą: duoti žemės mieste ir atleisti bet kurį kaimą klebonui išlaikyti prie Kalvarijos bažnyčios. Ir mano noras buvo patenkintas tūkstantis septyni šimtai dvidešimt pirmais metais. Paženklinęs ir atskyręs nuo Kirsniškės girininkijos Menkupių kaimą, paprasčiau J. M. karaliaus sutikimo, kurį gauti turėjau, ir

teisine forma parašiau atleidžiamąjį raštą, pridėjęs pastabą, kad kaip sutikimą atleidimui, taip ir patvirtinimą minėto fondo pasistengsiu išrūpinti bet kuriame respublikos seime. Pirm negu tas įvyko, iš netyčių pasitaikiusi ugnis pas J. M. Kalvarijos kunigą sudegino mano duotąjį atleidžiamąjį dokumentą ir, kaip man pranešta, minėtasai Menkupių kaimas pasirodė neužtenkamas Kalvarijos bažnyčios reikalams. Taigi, gelbėdamas susidariusią padėtį, darau pakartotinę tvarką ir vietoj Menkupių kaimo, kurį paliečiau atgal paimti ir į Kirsnos girininkiją įjungti, išlyginimui atskiriu nuo tos pat Kirsnos girininkijos kaimą, vadinamą Dambauka, su pieva, vadinama Smetoniške, ir įteikiu Kalvarijos bažnyčiai tvarkyti ir naudoti su visokia to kaimo aplinka, ribomis ir jo priklausiniais, atleidžiu ir lygiai nuo šio mano rašto parašymo dienos pavedu dvasinės vyresnybės paskirtam kunigui tikrai valdyti ir atleidžiu šioje girininkijoje esantį Dambaukos kaimą su visais jame esančiais valdiniais, su jų žmonomis, vaikais, visokiu turtu, pareigomis, mokesčiais, duoklėmis, namais, ariamais ir neariamais laukais, krūmais, miškais, atžalynais, bitynais, šienaujamosiomis pievomis su visais, visais ir visokiais iš senų senovės turimais priklausiniais, kaip tai bus padarytame sąraše, šį kaimą įteikiant, mano komisaro ypatingai surašyta ir jo rankos parašu aiškiai išreikšta. Bet kadangi šitas bažnyčiai dovanojamas kaimas mažą moka činšą ir duoklę, tai tas galėtų būti padidinta neapsunkinant valdinių, šitą kaimą nuo visų dvarui priklausančių prievolių, taip ir nuo mokėjimo generikos (kurią kitiems kaimams, mano laikinyje esantiems, tučtuojau liečiau ir kad jų dideliais dūmais neapsunkintų, minėtam komisarui pavedžiau) — visa, visiškai ir visiems laikams atpalaiduojau. O kiti kaimai, kuriems nuimtoji nuo klebono Dambaukos kaimo generika bus išdėstyta, negali laikyti apsunkinimu, kadangi jų dvasinei naudai ir patogumui bus įkurdinamas prie tenykštės bažnyčios ir nuo kitų klebonų nepriklausęs, nuolatos prie tenykštės bažnyčios gyvenęs kunigas. Be to, dar tam pačiam komisarui pavedu ir leidžiu paženklinti, išskirti, nustatyti ribas Dambaukos kaime, ir pavesti tikrai valdyti sakytam kunigui tam tikrus sklypus pačiame miestelyje, būtent: klebonijai, vargoninkui, mokytojui ir prieglaudai su dirvomis, išlaidoms ir daržovėms pasisodinti. Šitą viską priėmęs šviesiai galingojo J. M. Vilniaus vyskupo įgaliotasai kunigas, o seimui nutarus patvirtinti šį fondą ir padalius jį atbaigtu, kiekvienas prisiekęs kunigas klebonas, neturi būti iš šios vietos traukiamas prie jokios kitos pareigos, kaip prie tos, kad Dievą garbintų ir jam pavestų žmonių (kuriuos vyresnybė, tvirtindama klebonavimą, jam priskirs), sielas stengtųsi kelti tobulybėn Romos katalikų bažnyčios nustatytu būdu: šventomis Mišių aukomis, Dievo žodžio skelbimu, krikščionių mokslu ir klebono įstaigai priklausančių sakramentų teikimu. Ir šiam tikslui aš daviau šitą amžiną raštą, atleidžiantį užrašą ir fondą su mano rankos parašu J.M. ponų prietelių, mano asmeniškai ir žodžiu įprašytų.

Rašau Vilkaviškyje, sausio dvidešimt aštuntą dieną, tūkstantis septyni šimtai dvidešimt aštuntaisiais metais ⁸⁵.

Ant dokumento yra antspaudas ir paties M. Vyšnioveckio parašas ir dviejų liudininkų parašai : Biberšteino Piliachovskio, J. M. karaliaus oberst leitenanto ir Vaitiekaus Brachitskio S. P. Pavardės slaviškai vokiškos. Piliachovskio šeima daug metų laikė Tabariškės dvarą, Vilkaviškio seniūnijoje, vėliau įsigijo Rutkos dvarelį.

Dar yra vienas tų pačių 1728 m. spalio 10 d. rašytas komisaro Zavistovskio raštas. Rašto turinys labai neaiškus. Atrodo, kad jis yra nepilnas : trūksta sakinių, greičiausiai dėl netikrai padaryto nuorašo. Tačiau ir atskiri sakiniai pasako kai kuriuos duomenis. Komisaras Stasys Zavistovskis «aiškiai šviesių J. M. kunigaikščių duota galybe ». Aišku, kad tai kun. Vyšnioveckio paskirtas ir pasiųstas. Jis veikia antroje komisijoje. Anksčiau dirbo pirmoji komisija, bet visko nesutvarkė. Ir Zavistovskio komisija visko nebaigė. Būsimajai komisijai lieka nustatyti ribas tarp Santakos kaimo ir miesto ir pievas, dovanotas bažnyčiai, kurias «dabar valdė Santaka, reikės priskirti Dambaukai». Taigi, šiais metais ir Dambaukos kaimo ribos lieka nesužymėtos, o tai dėl to, « kad dabar laiko neužteko », ruduo atėjo. Pirmoji komisija jau yra kažką pažymėjusi bažnyčios naudai, o dabartinė Zavistovskio komisija, remdamosi «antrojo dokumento jėga», Kalvarijos klebonijai seniai jos valdomą sklypelinę žemę palieka neliestą ir kadangi dėl šios žemės reiškė pretenzijų velionis (nežinia, kas buvo tas velionis ; iš jo pavadinimo tik 4 raidės aiškiai įskaitomos « *ochd* », turėtų reikšti klebono pavardę), tai kad tolimesnių pretenzijų nebūtų, iš girininkijos inventoriaus, tai yra, iš turtų sąrašo juos išėmė ir paliko tik bažnyčios žiniai. Toliau neaiškiai kažkas pasakyta apie žydus. Jie gyveną Kalvarijoje ir jų esą ant bažnyčios žemės. Jie kažką negera yra darę ir jiems už tai buvę valstybės seimų nutarimais ir vyskupo interdiktų uždrausta laikyti krikščionis, ypatingai moteris. Kadangi dabar išėjo dalyko sušvelninimas, «tai aš derindamasis prie jo ir prie aiškiai šviesių kunigaikščių valios, nustačiau šabasinę tarnybą Kalvarijos dvarui : vasarą per tris sekmadienius prie javų piovimu, iš ko treč-

⁸⁵ Ten pat.

dalį turės atlikti tarnybą klebonijai perrugiapiūtėir šienapiūtę »⁸⁶.

Atrodo, kad sekančiais metais trečioji komisija bus visą fondą atidavusi bažnyčiai, nes ilgam viskas nurimsta klebonijos gyvenime. Vėlesnių laikų dokumentai rašo, kad klebonas valdo Dambauskos kaimą, pievas ir mieste sklypelius.

3. Kalvarijos parapija

Bažnyčių kūrėjai — statytojai, bažnyčių turtintojai visa tai darydavo dėl to, kad, turėdamas prie bažnyčios pragyvenimo šaltinį, prie jos apsigyventų kunigas ir kad tas kunigas aprūpintų dvasinius reikalus visų gyventojų, kurie bažnyčios kūrėjo turtuose gyveno. O buvo taip, kad vieno turtų savininko ar karališko ūkinio vieneto gyventojai gyveno tokioje vietoje, kad jiems savo bažnyčią lankyti būdavo toli. Gi kito pono savininko bažnyčia buvo arčiau, bet jos kunigas neturėjo teisės svetimos bažnyčios žmonėms sakramentų teikti. Pavyzdžiui, Kirsnos girininkijos kai kurie žmonės gyveno Vozbučiuose prie Nemuno, o kai kurie — dešiniame Nemuno šone, Vabalių kaime. Jiems į Kalvarijos bažnyčią buvo keliasdešimt kilometrų, o čia pat buvo bažnyčia Miroslave ar Nemunaityje, bet tos bažnyčios žmonės priklausė kito pono. Taip pat visai arti buvo į Kalvariją kai kuriems Bartininkų ir Punsko gyventojams, bet jie turėjo jų turtų bažnyčiose imti sakramentus, nors tos bažnyčios buvo toli. Dėl to kasmet kildavo ginčų dėl sakramentų (santuokos) tvirtumo. Šito nepa- rankumo klausimas buvo iškeltas 1717 m. Vilniaus vyskupo si- node ir buvo nutarta pasiųsti į parapijas komisijas, kad nustatytų parapijoms ribas. Kalvarijoje 1717 m. bažnyčia buvo vadinama tik koplyčia, bet jau buvo ieškoma parapijos teisių, ypač kai Kirsnos girininkas Vyšnioveckis Kalvarijos bažnyčiai 1721 m. liepos 14 d. raštu paskyrė Menkupių kaimą.

a. *Pradinis parapijos stovis pagal vyskupo komisarų pranešimą iš 1721 metų.* — Vilniaus vyskupas Bžostauskas 1721 m. vasarą atsiuntė į Kalvariją du komisarus : kun. Kazimierą Aleksį Truskolaskį ir kun. Antaną Vadauską. Juodu padarė platų

⁸⁶ Ten pat.

apžiūrėjimą ir ką rado tokiu netrumpu rašytu protokolu pranešė vyskupui:

Mes ... Ekscelencijos ... pasiųsti komisarai... apžiūrėjimą pradėjom nuvykdami į Kalvariją; ten prie bažnyčios durų prikabinom skelbimą, kad rugpiūčio 11 d. darysime bažnyčios ir parapijos apžiūrą. Tai dienos atėjus, nuvykome į bažnyčią, ir štai kokią ją radome.

Bažnyčia medinė, pušinių sienojų, pradėta prieš 17 metų kun. Jono Sabaliausko, Alvito dekaną, Gražių kleboną prie Šešupės upės, toje vietoje, kuri buvo negyvenama dėl dažnai joje pasitaikančių apiplėšimų ir muštynių. Tą ten jau esančią miestelyje bažnyčią kun. dekanas savo darbu ir lėšomis yra pabaigęs ir jau miręs.

Bažnyčios įrengimas : 4 nebrangūs arnotai su stulomis ir manipuliais ; 6 įvairūs velionai su galionėliais ir mežginėliais ; 3 palės (taurės uždangos) ; 4 juostos ; 1 juodas arnotas su stula ir manipuliu, pusiau šilkinis, stulpas baltas adamaškinis ; 2 taurės su pate-nomis ; 1 komuninė tabernakulyje, su spinduliais, naujai įtaisyta ; 1 paaukuota patena, bursoje nešama pas ligonius su vijatiku, naujai įtaisyta ; varpinėje du varpai, vidutinio didumo. Trečias varpelis (signorius) ; 2 maži skambučiai; 2 cininės ampulės ; 2 namų audeklo albos su liumerolais ; 2 tokio pat audeklo kamžiukės tarniukams ; 4 altoriai ir 2 altorėliai procesijoms ; 1 mišiolas ; 1 procesijos paveikslas ; 14 įvairių vėliavų ir 1 juoda ; būbnei yra brolijos ; 4 alvinės (cininės) šventų angelų žvakidės ir 10 medinių ; 4 korporalai ; 2 bursos ; 4 purifikatoriai; šventiems aliejams cininiai indeliai ir krikšto didelės, dubens pavidalo indas.

Klebonija ir kiti pastatai. Velionies kunigo Sabaliausko pastatytas medinis namas. Jame yra pirkia su kamara, durys su vyriais. Pirkia kunigui gyventi su neseniai pastatyta žalia krosnimi. Pirkioje trys dideli langai su švininiais įtvarais, dalinai išdaužyti. Kamaroje toks pat langas. Skersai priemenę kitame trobos gale yra pirkia, kepykla vadinama, su kamara. Čia krosnis juoda (plūktinė). Čia gyvena šeimyna. Durys su vyriais. Langai maži. Priemenė išgrįsta medžiu. Priemenėje tvartas arkliams ir galvijams, bet nėra nei arklių, nei avių, nei jaučių. Kuriuos testamentu kun. Sabaliauskas buvo palikęs, jau pastipo.

Yra senas kluonas, sukritęs. Du svirneliai, trys lūšnelės, kuriose bažnyčios elgetos gyvena, o taipgi ir bažnyčios tarnai. Vargoninkui yra pastatyta trobelė 1720 m., o 1721 m. liepos mėn. pastatytas prieglaudai namelis su kamara, bet be priemenės. Yra ir maža varykla (bravorėlis) ir pirkelė. Visos šitos lūšnos pastatytos ant bažnyčiai priklausančio sklypo.

Bažnyčios fondas. Ekscelencija klausiate apie Kalvarijos bažnyčios fondą. Neradome jokio. Nuo 1719 m. ta bažnyčia kitokio turto negavo, tik minėto dekaną testamentu paliktą sumą.

Suvokiame, kad velionies testamente nurodytoji suma tikrai yra, nes štai turime įsisaistymo rašto nuorašą :

Mano Aleksandro Pučinsko ir mano Kotrynos Šobranskaitės, sutuoktų Pučinskų raštas, duotas Kalvarijos bažnyčiai, esančiai Nemunaičio girininkijoje, kad velionis kun. Jonas Kazimieras Sabaliauskas, Alvito dekanas, Gražių klebonas yra pas mus palikęs apyvartinių pinigų, lenkiškų zlotų, tris tūkstančius, kuriuos mes kaip skolą turime atiduoti, jo paskyrimu, Kalvarijos bažnyčiai ir pilnai atsiskaityti Kalvarijos klebonijoje 1721 m. šv. Jurgio šventės dieną pagal naująjį kalendorių, tai yra balandžio dvidešimtą dieną. Tą įsisaistymą pilnai išpildysime teisinių bausmių grėsme.

Yra antspaudas ir parašai. Liudininkų parašų nėra. Patį raštą matėme.

Velionis kun. Sabaliauskas testamente pažymėjo, kad bažnyčia fondo neturi. Yra tik įvairių raštų, kurių kelis Jums nusiuntėme ir čia įrašome dar sekantį, kuriuo bažnyčiai buvo duotas Menkupių kaimas⁸⁷.

Jokių valakų, jokios žemės Kalvarijos mieste nėra, iš kurių klebonas turėtų naudos. O jei velionis kun. Sabaliauskas kokią žemę ir laikė, tai be fondo, ir ją dvaras atsiėmė. Tik dvi pievos — Smetoniškė ir Geldašiškė, iš senų senovės Kalvarijos bažnyčiai duotos ; jos ir lig šiol laikomos. Klebonijos daržas yra apsėtas visokiu vasarajumi.

Pastaba: Šiųmetiniame J.M. Vyšnioveckio fondo rašte šitos pievos neįrašytos.

Menkupių kaimo gyventojai ir jų prievolės. Jūsų Ekscelencijos paliepti, nuvykome į Menkupių kaimą ir, ką matėme, surašome :

Tame kaime yra dvidešimt pusdevinto margo žemės. Už kiekvieną margą žemiau surašyti žmonės moka po dvi timpas. Hibernos⁸⁸ mokėjo už metus šimtą šešis zlotus želiongais⁸⁹. Menkupių kaime gyvena :

Stasys Kvederavičius laiko du darbinius jaučius ir du arklius. Prievolė — dirbti kas savaitę po dvi dienas su gyvuliais.

Jurgis Šimoniukas naujakurs, nieko nedirba.

Andrius Žebrys laiko du jaučius ir du arklius ir kas savaitę dirba po dvi dienas su gyvuliais.

Andrius Kasteliūnas laiko vieną jautį ir vieną arklių, dirba po dvi dienas.

⁸⁷ Dokumentas jau buvo cituotas anksčiau ; žiūrėk 74-75 psl.

⁸⁸ Hibernos mokestis — kariuomenės išlaikymui skirtas mokestis.

⁸⁹ Želiongas (arba šeliongas) — sena lenkų smulki varinė moneta.

Stepas Bendoriukas dirba kas savaitę po dvi dienas, laiko savo du arklius.

Grigas Misiukynas dirba po dvi dienas, laiko savo du jaučius ir du arklius.

Juozas Beržanskis dirba po dvi dienas, turi savo du arklius.

Motiejus Račkauskas dirba po dvi dienas per savaitę, laiko savo du arklius.

Jonas Vaitiekūnas naujakurys.

Jokūbas Panilis dirba po dvi dienas, laiko du arklius.

Kaimo smuklės nuomininkas žydas, kaip matėm iš jo sutarties,, moka metinės nuomos penkis prūsiškus talerius, tai yra dvidešimt penkias timpas, įskaitant į tą sumą ir mokesčius — čiaupinį ir šilinginį, kuriuos dvaras padengdavo.

Kitos Menkupių valstiečių prievolės. Iš kiekvienų namų dirbti po dvi dienas kas savaitę. Duoti po ketvirtį statinės rugių ir miežių. Kasmet dvaro krovinius vežti keturis kartus. Kai nevažiuoja, mokėti po dvidešimt timpų. Duoti po šešis gaidžius, arba mokėti po 4 timpas.

Menkupiai nuo Kalvarijos už mylios kelio, už didelių balų. Vykti reikia labai blogu keliu su suirusiais tiltais. Ypatingai sunku nuvykti pavasarį ir rudenį.

Kalvarijos parapijos kaimų nuotolis nuo parapinės bažnyčios. Duodame visų kaimų sąrašą, nurodydami kiekvieno jų atstumą nuo Kalvarijos bažnyčios. Kaimai, kurie priklauso Kirsnos girininkijai ir tuo pačiu Kalvarijos bažnyčios aptarnaujami :

Dambauka į Kalvariją — pusmylis.

Santaka — pusmylis.

Sūsninkai — pusantros mylios. Jiems ir į Rudaminą — pusantros.

Smalininkai — ketvirtis mylios.

Palnyčia — viena mylia.

Išlandžiai — dvi mylios ir į Lazdijus — dvi mylios.

Išorai [taip seniau vadino Didžiąją Kirsną] — trys mylios ir į Lazdijus — dvi mylios.

Akmenynai — į Kalvariją pusantros ir į Gražius pusantros.

Juodeliai — į Kalvariją mylia.

Eglėbaliai — mylia.

Kalviai ir Kreivoji — pusmylis.

Graužiniai — trys mylios, o į Gražiškius — pusmylis.

Vilkabaliai — trys mylios, o į Gražiškius — ketvirtis mylios.

Bambiniai — į Kalvariją trys mylios, o į Gražiškius tik per lauką.

Krosnėnai — trys mylios, o į Rudaminą — tik mylia.

Bebrauninkai ir Barčiai — į Kalvariją puspenktos mylios, o į Simną — tik mylia.

Mankūnai — šešios mylios, o į Bendres (Miroslavą) — tik per lauką.

Vozbučiai — dešimt mylių, o į Merkinę — tik mylia.

Kušliškiai ir Kiškis — po ketvirtį mylios. [Dabar Kiškio kaimo nėra].

Vabaliai už Nemuno — pusaštuntos mylios, o į Bendres — pusantros.

Kitų parapijų kaimai, kuriems arčiau į Kalvarijos bažnyčią.

Nemunaičio žemiečiams-dvarininkams :

Vyšniauskui, Butrimavičiui ir kitiems — pusmylis į Kalvariją.

Sauliukoniui ir kitiems — viena mylia.

Ponui Volkovickiui — viena mylia.

Bartininkų parapijos gyvenvietės, kuriom arčiau yra į Kalvariją, bet jos visos yra už Nemunaičio girininkijos ribų :

Ponui Domanskiui su savo kaimais į Kalvariją — pusmylis, į Bartininkus — pustrėčios.

Ponui Malickui su kaimais į Kalvariją ketvirtis mylios, į Bartininkus — pustrėčios.

Ponui Zavistovskiui su savo kaimais į Kalvariją — mylia, į Bartininkus — pustrėčios.

Ponui Lokinskiui su kaimais į Kalvariją — mylia į Bartininkus — keturios.

Pono Presalskio, seniūno, Baraučizna — į Kalvariją pumylis, į Alytų — aštuonios.

Pono Zavistausko Kreivoji — į Kalvariją pusmylis, į Alytų — aštuonios.

Pono Chomicos Naujienėlė — į Kalvariją — mylia, į Bartininkus — keturios.

Ponui Jelinskiui (be kaimų) į Kalvariją — mylia, į Bartininkus — keturios.

Pono Kosakovskio Tabarauškų kaimas į Kalvariją — mylia, į Bartininkus — dvi.

Šleiniai — į Kalvariją mylia, į Bartininkus — dvi.

Gulbiniškiai — į Kalvariją mylia, į Bartininkus — trys.

Ponui Jundzilai — į Kalvariją mylia, į Bartininkus — dvi.

Pono Šalinsko Janavičiai ir Naujienėlė — į Kalvariją mylia, į Bartininkus — trys.

Punsko parapijos ir turtų apsaugos vietų gyvenvietės :

Pono Padleskio Orija — į Kalvariją ketvirtis mylios, į Punską — pustrėčios.

Trakėnai nuo Kalvarijos — pusmylis, į Punską — pustrėčios.

Brazavas — į Kalvariją pusmylis, į Punską — pustrėčios.

Barkauskui ir kitiems iš Margų į Kalvariją — pusmylis, į Punską — pustrėčios.

Pono Jacinsko Mergutrakis — į Kalvariją mylia, į Punską — dvi mylios.

Surašyta Kalvarijoje 1721 m. rugpiūčio 13. d. pasirašė:
Truskolaski, A. Vadovski⁹⁰.

Čia tenka padaryti kelias pastabas, dėl šio paduoto komisarų tyrimo pranešimo. Kun. Sabaliauskas bažnyčiai statyti pasirinko vietą, išgarsėjusią nelaimėmis. Bažnyčią pastatė Šešupės vingyje, o ties tuo vingiu buvo kelios sietuvos upės gelmės, kur vanduo sukasi verpetu, nėra tiesios srovės. Į sietuvą patekęs retas kuris pajėgdavo išplaukti: nuskęsdavo ir prigerdavo. Tame Šešupės vingyje, tankiai apžėlusiam krūmais, vagys-plėšikai turėjo įsitaisę slėptuvę, iš kurios puldavo gyventojus. Kai žmonės pradėjo čia pamaldoms telktis, plėškams pasidarė neparanki vieta. Pirmoji bažnyčia buvo medinė ir labai maža, bet visgi maldos vieta, žmonių susibūrimo vieta. Ir ta bažnyčia buvo pastatyta vien tik kun. Sabaliausko jėgomis, dvaro valdytojams nepadedant. Gi tie valdytojai tuo tarpu kūrė Kalvarijos miestą ir jo smukles. Tuo išryškėja kun. Sabaliausko apaštalavimo uolumas. Kadangi jisai stengėsi gauti sklypą ir mokyklai, tai jo daryta žygių ir gyventojų švietimui. Bažnyčios apdarų ir kitokių reikmenų sąnašas rodo jų labai ribotą kiekį, vos pakankamą pamaldoms. Tik vėliavų būta nemažai. Tai rodo, kad buvo mėgiama daryti po pamaldų procesijas, kas skatindavo žmones gausiau telktis į pamaldas.

Klebonija buvo kiek didesnis pastatas, su kambariais abiejuose galuose. Tačiau ir klebonijos priemenėje buvo laikomi arkliai ir karvės, kaip valstiečių trobelėse, buvo laikomos karvės, avys ir kiaulės. Šalia viso to, apžiūrėjimo aktas sumini ir būtiną anų laikų įmonę svaigalų gamyklą — bravorėlį ir smuklę. Ta gamykla-bravorėlis gamindavo smuklei svaigalus, o į smuklę rinkdavosi seni ir jauni, vyrai ir moterys, ir čia praleisdavo laisvalaikius, ilgus žiemos vakarus. Vieni prie didžiulio stalo girsnojo alų-vyną, kiti erdvoje asloje trypė šokius ir išdarinėjo visokias išdaigas. Bravoras ir smuklė būdavo būtinas priedas ūkiui ir dvarui, bažnyčiai ir miestui. Smuklėje valstiečiai ir bajorai svaigindavosi, linksmindavosi ir kaudavosi, ypač šie pastarieji, kuriems prie šlaunies visados kabodavo kardas.

Šitas apžiūrėjimo aktas rodo ir tai, kad kun. Sabaliauskas⁹⁰

⁹⁰ Dokumentas laikomas Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje (sig. JJR).

**Kalvarijos bažnyčia pastatyta
1838-1840 m., kuriai 1905 m.
pristatytos šoninės navos**

**Vysk. Paulius Strašinskis,
(1830-1847), 1843 m. pakonsekravęs naujai
pastatytą Kalvarijos bažnyčią**

**Šešupės vingis, prie kurio kaip spėjama, buvusi pastatyta
pirmoji Kalvarijos bažnyčia**

Kalvarijoje turėjo iš dvaro nusisamdęs kažkur žemės ūkį, kurį kunigui mirus, dvaras atsiėmė. Tai nebuvo dvarelis, bet tik valakinis ar keliavalakinis ūkis, kuriame žemę kunigas dirbo samdytais darbininkais ir savo inventoriumi. Tai turėjo būti negyvenami, tušti valakai, gal pačiame miestelyje. Kaip matyt iš testamentų, kun. Sabaliauskas tame ūkyje turėjo arklių darbui ir kilnesnei išvykai, turėjo nemaža žemės ūkio įrankių, kuriuos mirdamas paskirstė, kam tinkamas. Bažnyčiai paliko ir kapitalą, bet girininkai, kurie valdė visos parapijos turtą, nepaisant net kelių apdovanojimo aktų, bažnyčiai nieko nebuvo davę. Apžiūrėjimo aktas pažymi, kad 1721 m. bažnyčia dar jokio fondo neturi. Tiesa, Menkupių kaimas jau buvo duotas, bet jis buvo toli nuo bažnyčios ir nederlingoje vietoje. 1721 m. čia buvo dirbamos žemės tik dvidešimt pusdevinto margo. Ant tų margų gyveno 8 seni ūkininkai ir naujakuriai. Nors kiekvienas ūkis turėjo tik po tris margus, bet kiekvienas turėjo darbinį gyvulį, jaučių ir arklių. Be to, jie turėjo ir nedarbinių gyvulių : karvių, avių, kiaulių. Tiekai gyvulių išsiganyti ir išsišerti neužteko tų trijų margų. Bet kaimui skirtam plote dar buvo miškas, kuriame jie gyvulius ganė ir šienavo. Kaimams bei dvarui skirtoje žemėje buvo kertamas miškas ir daromi laukai, taigi darbinį gyvulį gyventojams reikėjo daugiau. Be margų, jie taip pat naujuose pradirbiuose sėjo javų ir tik dėl to pajėgė duoti nemenką duoklę rugiais ir miežiais, mokėti pinigais po porą timpų dvarui, hiberninį mokestį valstybei, važiuoti tolimas keliones su dvaro kroviniais, dirbti lažo dienas dvare.

Karališkajam Nemunaičio dvarui dešiniame Nemuno šone iš senovės priklausė keliolika gyvenviečių. Kairiame Nemuno šone, Nemunaičio didgiryje, penkiolikto šimtmečio pačioje pradžioje susidarė irgi keliolika gyvenviečių su Obelijos palivarku. Visos šitos gyvenvietės ligi Obelijos ežero buvo prijungtos prie Nemunaičio elvaro. Nemunaičio dvaro laikytojas Mikalojus Sapiega pastatė Nemunaityje bažnyčią ir ją apturtino, o karalius Žygimantas Vaza tą apturtinimą 1626 m. patvirtino. Nemunaičio bažnyčiai buvo paskirti aptarnauti visi žmonės gyvenantieji ligi Obelijos ežero.

To paties Nemunaičio didgirio aprašinėje dalyje susidariusiom gyvenvietėm Vaitiekus Gintautas 1599 m. pastatė bažnyčią Gražiškiuose, o jos apturtinimą tas pats karalius patvirtino 1614

m. Šitai bažnyčiai buvo pavesta aptarnauti visus paprūsinės Nemunaičio didgirio dalies žmones, gyvenančius «už didžiojo miško». Kalvarijos bažnyčia turėjo aptarnauti Nemunaičio girininkijoje įsikūrusius žmones. Taigi ir visus egulius bei bartininkus-bitininkus. Kai didgiris dar buvo tik pradėtas naudoti, karaliaus Kazimiero laikais, tai jam saugoti buvo paskirti eigučiai — žvėrių sekėjai (osočninkai). Pirmiausia buvo paskirti keli valstiečiai dešiniame Nemuno šone, Vabalių kaime. Paskui, atsirandant kaimų kairiame šone, eigučiai buvo skiriami ir šiuose kaimuose: Vozbučiuose, Mankūnuose ir toliau. Taigi 1721 m. apžiūrėjimo aktas ir paduoda sąrašą, kurių gyvenviečių žmonės aptarnauja Kalvarijos bažnyčia. Kai kurių gyvenviečių žmonėms buvo per toli į Kalvariją. Dešiniame Nemuno šone, Vabalių kaime, buvo du eigučių ūkiai. Jiems į Nemunaičio bažnyčią buvo pusantros mylios, o į Kalvarijos — pusaštuntos, bet juos teisėtai sutuokdavo tik Kalvarijos klebonas. Dviem Vozbučių ir dviem Mankūnų kaimų ūkių eigučiams bažnyčia buvo arti Mirosłave (Bendrésė). Bėbrauninkams ir Barčiams šalia Dusios arti buvo Simnas. Kitiems arti buvo Rudaminos bažnyčia. Ta pati padėtis buvo ir kitose parapijose. Ir čia kai kuriems kaimams į savo parapijos bažnyčią buvo toli. Apžiūrėjimo aktas tą padėtį vaizdžiai rodo. Tas sąrašas parodo ir kiek dar tebuvo aplink Kalvariją miškuose įsikūrusių gyvenviečių : Dambauka, Santaka, Sūslinkai, Smalininkai, Palnyčia, Išlandžiai, Išorai (Didžioji Kirsna), Akmenynai, Juodeliai, Eglėbaliai, Kalviai, Kreivoji, Kušliškiai, Krosnėnai ir Delnica.

1721 m. apžiūrėjimo aktas yra ir pirmasis Kalvarijos bažnyčios inventorių. Jisai parodo, koks menkutis tada buvo tos bažnyčios turtas, ir kokia menka buvo pati bažnyčia. Tačiau, šito apžiūrėjimo ir 1728 m. Mykolo Vyšnioveckio apturtinimo akto pagrindu, Kalvarijos bažnyčia gavo parapijos teises, ir buvo paskirtas klebonas. Pirmas klebonas buvo bene kun. Kazimieras Abdevičius.

b. *Parapijos augimas, klebonijos nuosavybė ir bažnyčios įren-gimas.* — Iš 1721 m. inventoriuje suminėtų gyvenviečių ⁹¹, Kalvarijos prapijai buvo priskirtos tik pačios arčiausios. Jų buvo

⁹¹ Žiūrėk 82-83 psl.

20. Kitos gyvenvietės priskirtos kitoms gretimoms parapijoms. Kalvarijos parapijai priskirtosios gyvenvietės tada dar buvo kaimai miškuose, tarsi salos. Ilgainiui miškai buvo kertami, mažinami, kuriami vis nauji kaimai ir dvarai. Tačiau bent pradžioje tai vyko labai palengva, nes ir 1744 metais išvardijama, be Kalvarijos miesto, parapijoje tik 19 kaimų.

1730-1762 m. laikotarpyje Vilniaus vyskupas buvo Mykolas Zenkavičius, kuris 1717 m. klebonavo Alvite. Jis 1744 m. sušaukė vyskupijos kunigų sinodą, pasitarti apie bažnytinius reikalus. Sinodo darbai ir nutarimai buvo išspausdinti knygelėje *Sinodus diocesana Vilnensis*. Tos knygelės 185 puslapyje parašyta, kad Kalvarijos bažnyčioje klebonauja kun. Ignas Binertas. Jis tituluojamas klebonu. 194 pusi. sužymėtos ir visos Kalvarijos gyvenvietės, būtent: Kalvarijos miestas su šiais kaimais : Sūsninkai, Dambauka, Kreivoji, Menkupiai, Juodeliai, Kumečiai, Santaka, Smalininkai, Palnyčia, Dvorelė (n), Akmenynai, Pauliukalnė (n), Kampiniai, Margai, Baraučizna, Skersabaliai, Trakėnai, Orija ir Raudeniškiai.

Bet štai, keturiasdešimt šešeriems metams praėjus, 1790 m. tame pačiame Kalvarijos parapijos anų 20 vietovių plote, jau buvo kitoks vaizdas.

Pati Kalvarijos sritis 1790 m. jau vadinama ne Nemunaičio-Kirsnos girininkija, o Kalvarijos seniūnija. Seniūniją laikė didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiojo etmono Oginskio našlė Oginskienė. Seniūnijai priklausė Kalvarijos dvaras, kuriame gyveno visa seniūnijos administracija, Kalvarijos miestas su 161 namu, kuriuose gyveno 454 vyrai ir 466 moterys. Į šiuos skaičius neįeina nei žydų sodybos, nei asmenys. Tai vien tik krikščionių sąrašas. Toliau, Kalvarijos seniūnijoje buvo 27 kaimai su 247 ūkiais, kuriuose gyveno 924 vyrai ir 581 moteris. Iš viso Kalvarijos seniūnijoje su Kalvarijos miestu buvo 408 krikščionių ūkiai, kuriuose gyveno 1378 vyrai ir 1317 moterų.

Be to, 1790 m. Kalvarijos parapijai priklausė dar kitų karališkųjų ūkinių vienetų dalys (*krulevščiznos*), kurių 1744 m. dar nebuvo. Tada tebuvo vien tik Kirsnos-Nemunaičio girininkija, o 1790 m. be Kalvarijos seniūnijos, dar buvo 7 karališkieji kaimai su 54 ūkiais ir viena smukle Mikalaukoje, kuriuose gyveno 177 vyrai ir 174 moterys ; du Mockavos seniūnijos kaimai su 10 ūkių, kuriuose gyveno 32 vyrai ir 33 moterys ; keturi Jonavos raktų

kaimai su 42 ūkiais, kuriuose gyveno 129 vyrai ir 110 moterų ; taip pat keturios privačių asmenų paveldimos nuosavybės su 33 ūkiais, kuriuose gyveno 107 vyrai ir 92 moterys. Iš viso Kalvarijos parapijoje buvo 18 karališkųjų gyvenviečių su 142 ūkiais, kuriuose gyveno 445 vyrai ir 409 moterys. Tokiu būdu su Kalvarijos seniūnijos ir karališkosiomis gyvenvietėmis Kalvarijos parapijoje 1790 metais buvo 550 ūkių, kuriuose gyveno 1823 vyrai ir 1726 moterys ⁹².

Be viso to, šiame 1790 m. gyventųjų sąrašė, įrašyti dar Trakėnų, Šaltų Šaltinių ir Janaukos dvarai, bet jų gyventojų skaičius neįrašytas. Nepaduotas taip pat, kaip minėta, ir mieste gyvenusių žydų skaičius.

Žydų nuomuojuojamos smuklės buvo šiuose kaimuose : Baudeniškiuose, Akmenynuose, Skariškėje, Sūsniškuose, Santakoje, Pabaliuose, Kirsnoje, Kreivojoje, Kamičiuose, Gazduose ir Mikalaukoje.

Kaip matome, nuo 1744 metų, per 46 metus Kalvarijos parapija pasikeitė ir padidėjo neatpažįstamai. Jau ir kunigai gyveno du : Petras Vimbaras, klebonas, ir kun. Justinas Kandelis, vikaras, kuris 1790 m. sudarė gyventojų sąrašą.

Meskime žvilgsnį į tolimesnę ateitį. Praėjus dar 30 metų, Kalvarijos parapijos vaizdas dar labiau pasikeitė: sumažėjo miškai, padaugėjo gyvenamų vietų ir gyventojų. Štai gyvenamųjų Kalvarijos parapijos vietų sąrašas 1820 metais :

Valstybinis Kalvarijos miestas, turįs magistratą ir savivaldybės teises.

Valstybinis Kalvarijos dvaras, kuriam priklausė ir jam lažinės prievolos atlikinėjo šie valstybiniai kaimai : Akmenynai, Papiliakalnis, Eglėbaliai, Jurgežeriai, Patašinė, Kušliškiai, Kamšai, Ivantiškiai, Pabalinė, Vincentišiai, Mikališkiai, Jakimavičiai, Palryčia, Tabaraukai, Jucevičiai, Skersabalai, Smalininkai, Kalviai, Triobiškiai, Būdviečiai, Menkupiai, Juodeliai, Milunčiškiai, Santaka, Zubriai, Karališkiai (n), Pagrandai, Sūsniškai, Kirsnos Tiltas (n), Butanavičiai, Ivoškai, Kvietkinė, Pajaujiškiai, Orija, Raudeniškiai, Naujienėlė, Kreivukė. ⁹²

⁹² **Dokumentas laikomas Vilniaus Centraliniame Archyvo (6226 knyga). Žiūrėk Ketvirtąjį priedą 124-126 psl. Smulkesnį Kalvarijos miesto gyventojų sąrašą pagal tą patį dokumentą žiūrėk šio straipsnio tęsinyje sekančiame tome, priede prie III skyriaus.**

Jurgežerių dvaras su savo Budavisko kaimu.

Šaltų Šaltinių dvaras su Kumečių kaimu.

Jonavo dvaras su Janaukos, Kimšų, Mikalaukos, Kampinių, Staviškių kaimais.

Valstybiniam Liudvinavo dvarui lažines prievoles atlikinėję, bet Kalvarijos parapijai priklausę Molinės, Kreivosios, Aukštosios Buktos ir Samaučiznos kaimai.

Maloningai padovanotasis Trakėnų dvaras su Trakėnų, Egliniškių, Aukštikalnių, Brazavo, Barkaučiznos kaimais.

Valstybinio Kadariškių dvaro, esančio Seinų apskrityje, Kalvarijos parapijai priklausė tik jo kaimas Barkaučizna.

Paveldimas Barkaučiznos dvaras su savo Barkaučiznos, Kukelčiznos (n), Suvalkų (n) kaimais.

Privatinis paveldimas Kumečių dvaras su savo Kamičių, oficialiai Skersabaliais vadinamų, Šarkaučiznos, Palenčiznos, Brukų kaimais.

Privatinis paveldimas Lakinskių dvaras su savo Lakinskių ir Dimitraučiznos kaimais.

Kalvarijos bažnyčios dvarelis su Dambaukos kaimu.

Lazdijų bažnyčios ūkis Nemunaičiai ⁹³.

Šitas žinias truputį papildė kun. P. Markevičiaus 1821 m. paruošti atsakymai į vysk. Čižausko klausimus. Parapijai priklausančių gyvenviečių, kaip ir aukščiau duotame dokumente, įrašyta 66 kaimai ir 9 dvarai, kurių 7 priklausė eiliniams dvarponiams, 1 bažnyčiai ir 1 (Kalvarija) valstybei. Šitų gyvenviečių sąrašas jau yra aukščiau duotas. Iš šito dokumento sužinome ir gyventojų skaičių :

Parapijoje einančių išpažinties būta vyrų	2053
	moterų 2106
Neinančių išpažinties vaikų ligi 10 m.	1726
Iš viso katalikų	5885
Mahometonų (totorių)	151
Evangelikų ir stačiatikių	1713
Žydų abiejų lyčių	4178
Iš viso nekatalikų	6042
	6042

Taigi, iš viso Kalvarijos parapijoje 1821 m.

žmonių buvo 11.927

Nors žydų ir nekatalikų dalis gyvena kaimuose, bet daugumas jų gyvena Kalvarijos mieste. Iš senų senovės žydai mieste turi savo ⁹³

⁹³ Dokumentas laikomas Vilniaus universiteto bibliotekoje (53 B spinta, 1346 lapas).

sinagogą, o 1821 m. vyriausybei leidus, evangelikai maldos namus statosi už miesto. Parapijoje yra 31 žmogus, kurie patys nežino, kuriai tikybai priklauso⁹⁴.

Iš šitų kelių sugretinimų matome, kaip augo ir didėjo Kalvarijos parapija. Parapijos steigimo metais (1708) Kalvarijos apylinkėse buvo beveik ištisas miškas su keliomis gyvenvietėmis ir nedaugeliu gyventojų. Ir tos gyvenvietės neturėjo nustatytų ribų, nei pastovių sienų. Buvo kūrimosi raidoje. Tai liudija 1728 m. komisaro Zavistovskio raštas ir abu kunigaikščio Vyšnioveckio raštai, kuriuose pasakyta, kad « praėjus Dievo rykštei ir marui », gausiai ėmė čia statytis ir apsigyventi žmonės⁹⁵.

Toliau parapijos plotas nedidėjo, o tik daugėjo gyvenvietės ir gyventojai: 1897 m. visuotinis gyventojų surašymas duoda Kalvarijos miestui šiuos skaičius :

Žydų	7930 žmonių
Lietuvių	1720 »
Lenkų	296 žmonės
Rusų	29 »
Baltarusių	46 »
Totorių	6 »
Iš viso 10.027 žmonės ⁹⁶ .	

1911 m. Seinų vyskupijos sąraše (*Elenche*) Kalvarijos parapijai įrašyta 88 gyvenvietės su 12.148 žmonėmis katalikais.

Yra išlikusios žinių nuotrupos taip pat ir apie klebonijos nuosavybę: byla su dvaru ir miestu bei Dambaukos dvarelį aprašymas.

Prie kun. Vimboro ir jo pirmatako smarkiai augo Kalvarijos miestas, čia buvo tinkama vieta prekybai, ir čia apsigyveno daug žydų. Šie ne tik kitur, bet ir bažnyčios Smetoniškeje prisistatė trobų ; susidarė ištisos gatvės. Žinoma, tai vyko klebonui leidus, ir jie mokėjo už tai nuomą. Bet ilgainiui miesto magistratas,

⁹⁴ Kun. P. Markevičiaus atsakymai vyskupo Čižausko vizitacijos proga 1821 m. Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčioje.

⁹⁵ Žiūrėk Mykolo Vyšnioveckio donacijos dokumentus iš 1721 ir 1728 m., jau cituotus 74-78 psl.

⁹⁶ *Spisky naselionnyh miest Suvalskoj gub., Petrapilis 1901.*

didindamas savo pajamų šaltinius, prisikabino prie šių gyventojų ir juos paėmė miesto savivaldybės žinion. Klebonui iš to pasidarė nuostoliai ir jis ėmė ieškoti savo teisių. Reikėjo susirasti dovanojimų aktus ir iškelti miestui bylą. Byla buvo pradėta dar Respublikos laikais, o pasibaigė prie Prūsų valdžios, 1796 metais. 1792 m. klebonas Vimboras išsiėmė iš karaliaus raštinės Metrikų knygų nuorašą, 1713 m. dovanų privilegijas. Šito nuorašo pradžia ir pabaiga :

Stanislovas Augustas, Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis, rusų, prūsų, Mazovecko, Žemaitijos, Kijevo, Valuinės, Podolės, Podlesio, Smolensko, Livonijos, Sieversko ir Černigovo kunigaikštis. Šia mūsų rašto ištrauka pranešame, kam tas žinotina, kad mūsų raštinės *Metrikų* knygose yra aktas, kuriuo duota keturi sklypeliai: Trakų vaivadijos Kalvarijos bažnyčios prieglaudai, mokyklai, mokytojui ir vargoninkui, padarytas mūsų pirmatako, šviesiausiojo Lenkijos karaliaus, didžiojo Lietuvos kunigaikščio, Augusto II, 1713 m. ir esantieji prie mūsų šono patarėjai ir tarnautojai yra mūsų prašę, kad to akto nuorašą iš Lietuvos didžiosios kunigaikštystės Metrikų knygos leistume autentiškai išduoti⁹⁷...

Mes Karalius, tada sakytąjį prašymą tenkindami, įsakėme tik ką pareikšto duomens nuorašą iš mūsų didžiosios Lietuvos kunigaikštijos raštinės *Metrikų* knygos reikalaujančiai šaliai išduoti ir didesnei reikšmei didžiosios Lietuvos kunigaikštijos antspaudą prispausti. Duota mūsų Lietuvos didžiosios kunigaikštijos raštinėje kovo mėnesio 30 dieną 1792 metais, mūsų viešpatavimo 28 metais.

[Antspaudas ir parašas] Jokimas Chreptavičius, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos kancleris⁹⁸.

Pastaraisiais Lietuvos-Lenkijos gyvenimo metais Kirsnos arba Kalvarijos didžiosios Lietuvos kunigaikštijos seniūniją valdė ponia Oginskienė, DLK didžiojo etmono našlė. Su ja kun. Vimboras turėjo bylinėtis, nes jai, per Kalvarijos dvaro ekonomiką, Smetoniškės gyventojai mokėjo činšą. Tų gyventojų buvo iš viso 76. Mat, kadaise Smetoniškė buvo krūmais užžėlusi bala. Miesto gyventojai toje baloje išsidirbo po sklypelį pievos. Visų šitų sklypelių plotas sudarė 31 margą ir 226 rykštes, o mokamojo činšo buvo 221 lenkiškas zlotas ir 3 grašiai⁹⁹. Šioje pievoje sky-

⁹⁷ Aktas nurašomas pažodžiui. Jis jau buvo cituotas, žiūrėk 67-68 psl.

⁹⁸ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

⁹⁹ Žiūrėk Penktąjį priedą 126-129 psl.

nimus žmonės darė su klebono leidimu, bet kadangi žmonės buvo dvaro (lažininkai) ir kitas prievoles ėjo bei mokesčius mokėjo dvarui, tai nežinia, kokia proga ir Smetoniškės činšas nuplaukė į dvarą. Buvo ir kita Smetoniškės dalis, kurioje buvo susidarę sklypeliai ir plėtėsi miestas. Tačiau buvo susidariusios nenugalimos kliūtys: pievą valdė ir ten gyveno daugybė miestiečių. Klebonas turėjo nusileisti ir dvarui ir miestiečiams. 1793 m. gegužės 7 d. įvyko šitoks susitarimas :

Kadangi J. M. kunigas kanauninkas, Kalvarijos klebonas, reikšdamas savo pretenzijas Kalvarijos seniūnijai, dėl užgrobtos pievos, vadinamos Smetoniškė, senų seniausiai Kalvarijos bažnyčiai dovanotos, parodė, ir padėjo šviesiausiojo karaliaus Augusto II privilegiją, duotą 1713 metų kovo 12 dieną ir tikrai įrodė, kad ta pieva priklauso jo klebonijai, dėl to aš, Oginskienės J. M. didžiosios Lietuvos kunigaikštijos etmonienės įgaliotas, susijęs su tuo didžiai gerbiamu kunigu kanauninku Vimboru, Kalvarijos klebonu, laisvai susitarę tokią padarėme taikos sankalbą : pieva, vadinama Smetoniškė, kuri vienu šonu susisiečia su J. M. kunigo klebono dvareliu, vadinamu Dambauka, ir nuo čia tęsiasi ligi didžiojo griovio, einančio iš Jonavo ežero, skersai šią pievą, į Šešupę ties miesto rėžiais, esančiais kitoje upės pusėje, ir nuo minėto ežero ligi Šešupės, nuo šiol priklausys kunigo klebono Dambaukos dvareliui. Minėtasis griovys ir Šešupės upė turi būti pastovios sienos. Kadangi ligi šio laiko Kalvarijos miestiečiai šitą pievą valdė jiems gabalais padalintą, tai, kol Kalvarijos dvaras suras jiems duoti kitą pievą, visi tie, kurie turi savo pievos gabalus, tarp dabar klebonui nustatytų sienų, laisva dabar sudaryta sutartimi per dvejus metus kiekvienas savo pievas laikys ir jomis naudosis, o činšą, kurį už jas lig šiol mokėjo Kalvarijos dvarui, dabar per šiuos dvejus metus mokės jau ne dvarui, bet J. M. kunigui Vimborui, Kalvarijos klebonui, su sąlyga, kad praėjus dviem metams, tas pievas grąžintų kunigui, Kalvarijos klebonui, šienauti. Ir kadangi kunigas kanauninkas, Kalvarijos klebonas, laisva sutartimi tenkinasi tik viena šios pievos dalimi, palikdamas kitą tokią dalį miestiečiams, tai atsižvelgiant į tai, kol ta pieva pereis klebono valdžion, per dvejus metus Kalvarijos dvaras klebonui kasmet duos po trisdešimt vežimų šieno. Šitokią laisvu susitarimu padarytą pastovią sutartį savo rankos parašu tvirtinu. Duota Kalvarijoje, gegužės 7 dieną 1793 metais.

Pranciškus Vainilavičius Lietuvos didžiosios kunigaikštystės didysis instigatorius savo ranka [parašas neišskaitomas] ¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Instigatorius — valstybės gynėjas arba juriskonsultas.

Kol praėjo dveji metai, neliko Lietuvos-Lenkijos valstybės, nei jos tvarkos. Kalvarija su visa Sūduva atiteko Prūsų karalystei. Prūsų karalius įsteigė Kalvarijos apskritį (kreką) ir teisių komisiją (teismą) Vilkaviškyje. Kalvarijos turtai dar vis priklausė Oginskienei. Ir kai 1793 m. sutartis nebuvo vykdoma, kun. Vimboras iškėlė bylą Vilkaviškio teisme. Bylos svarstymas buvo paskirtas 1796 m. sausio 30 d. Pasibaigė šalių susitaikymu. Klebonas šioje byloje reikalavo grąžinti visą Smetoniškės pievą, kurios dalį valdė dvaras, kitą dalį — miesto gyventojai. Tačiau miestas jau 1791 m. turėjo gautas iš karaliaus savivaldybės teises ir buvo išimtas su savo žeme iš dvaro valdžios. Turėjo savo burmistrą ir kitus valdininkus, turėjo nepriklausomą magistratą. Visi Smetoniškės gyventojai, būdami miesto ribose, priklausė magistrato ir dėl jų žemės dabar dvaras jau nebekalbėjo, kaip 1793 m. Į teismą atėjo klebonas, Oginskienė ir magistratas. Klebonas rėmėsi karaliaus Augusto II 1713 m. raštu, bet miestui nusileido, atsižadėdamas pusės Smetoniškės pievos. Ir taikos sutartis išėjo tokia, kaip 1793 m. tik su mažu pievos priedu kitoje griovio pusėje. Abiejų šalių susitarimu ir teismo patvirtinimu šitą priedą turėjo atmatuoti matininkas de Haberfeldas. To atmatavimo protokolą, kuriame yra ir taikos sutarties tekstas, paduodame toliau ¹⁰¹.

Be minėtos Smetoniškės pievos dalies, kun. Vimborui klebonaujant, klebonijai priklausė Dambaukos dvarelis ir kaimas.

1790 m. dvarelį nuomojo ponas Zimnikas. Jo šeimoje buvo žmona Marija 30 m., sūnus Ipolitas 1 metų, auklė Magdalena 21 metų, tarnaitė Marija 30 m., Katrė 18 metų, vežėjas Antanas 40 m., skerdžius 41 m.

Dambaukos kaime gyveno valstiečiai, klebonijos lažininkai :

Ūkin. Jonas Smalenskas 30 m., žmona Katrė 31 m., duktė Ieva 2 m., samdinys Jonas 24 m., piemenaitė 15 m.

Ūkininkas Stasys Žmuidinas 70 m., žm. Ieva 54 m., žentas Andrius 30 m., žm. Agnetė 21 m., d. Pranė 1 m., samdinys Laurynas 30 m., samdinė Marija 25 m.

Ūkin. Matas Saldukas 31 m., žm. Sofija 32 m., d. Ona 5 m., Katrė 4 m., Marija 1 m., brolis Laurynas 36 m., žm. Ieva 30 m., samd. Povilas 20 m., tarnaitė Kristė 18 m.

Ūkin. Tomas Kupstas 52 m., žm. Sofija 45 m., s. Jonas 17 m., švogeri Jokūbas 30 m., samdinė Katrė 30 m.

¹⁰¹ Žiūrėk Šeštąjį priedą 129-131 psl.

Ūkin. Stasys Širvinskas 60 m., žm. Kristė 61 m., s. Simas 35 m., Petras 30 m., Jokūbas 17 m., d. Katrė 10 m., Ona 12 m.

Ūkin. Matas Širvinskas 70 m., žm. Marija 62 m., s. Jonas 10 m., Juozas 8 m., d. Rožė 12 m., Magdė 8 m.

Ūkin. Motiejus Dulinskas 48 m., žm. Ieva 41 m., s. Juozas 11 m., Simas 9 m., Baltrus 1 m., d. Marija 6 m., Sofija 16 m.

Ūkin. Simas Kasperavičius 41 m., žm. Katiė 40 m., s. Tomas 6 m., duktė Ieva 9 m., brolis Matas 30 m.

Ūkin. Simas Galinis 30 m., motina Ona 60 m., brolis Juozas 16 m., Jonas 12 m., Adomas 9 m., Jurgis 4 m.¹⁰²*

Štai ir visas 1790 m. Kalvarijos klebonijos ūkis. Neįrašyta, kiek klebonas gauna iš dvaro nuomos, nei kokias prievoles atlieka čia surašyti Dambaukos valstiečiai. Parodyta tik, kiek miestelio gyventojai moka činšo. Sąraše parodyta, kiek ūkininkai turėjo savos ir samdytos šeimynos. Įrašyta kiekvieno asmens metai. Taip yra surašyti visos parapijos kaimų gyventojai.

Kun. Kazimiero Radzevičiaus parapijos perėmimo aktas jau daugiau duoda žinių apie šį klebonijai priklaususį Dambaukos dvarelį:

Kalvarijos klebonijai priklauso dvarelis Dambauka, už ketvirčio mylios nuo bažnyčios. Valstiečių pirkios ir visi pastatai labai vargani. Dalis jų audros sugriauti ir sulaužyti. Gale kaimo stovi dvarelis namas, su dviem gyvenamais galais ir kamaramis. Stogas šiaudinis. Visos durys ir langai varstomi ant geležinių užkabų ir sveiki. Dūmtraukis mūrinis. Krosnys baltų koklių.

Varykla ir salyklinė po bendru stogu, pastatytos iš apvalių rąstų. Kūrykla tik vienam katilui. Greta yra ir jaučių penykla, dengta šiaudiniu stogu. Šalia jos — viralinis daržas. Kluonai: vienas dviem, antras vienu grendymu kulti, pastatyti iš apvalių rąstų, dengti šiaudais. Durys varstomos ant stiprių geležinių užkabų, užrakinamos vidurine spyna. Svirnas iš pusiau tašytų sienų. Toliau — sugriuvusi ledinė. Visi šie pastatai, iš pasenimo sutrešę ir dabartinės audros išgriauti, šiandien guli kaip tikri griuvėsiai.

To dvarelio kaimelyje žemės laikančių, lažą einančių ir činšą mokančių ūkininkų yra dešimt: Jonas Galinis, Mikas Milakavičius, Petras Širvinskas, Simas Degutis, Jonas Sinkevičius, Simas Dulinskas, Baltrus Kupstas, Tomas Kasperavičius, Baltrus Galinis ir Simas Bobinas. Visi jie laiko žemės po pusę valako, dirba po dvi dienas kas savaitę, ir moka činšo po 36 zlotus kasmet. Be to, jų prie-

¹⁰² Surašinėjimo dokumentas laikomas Vilniaus Centraliniame Archyve (6226 knyga).

volė yra klebonijos daržus įsėti, apravėti ir nuimti daržoves. Į dvarelį žemę pasėjama 60 karčių rugių, 6 karčiai kviečių, 30 karčių miežių, 50 karčių avižų, 2 karčiu žirnių; šieno prišienaujama 50 vežimų¹⁰³. Dvarelyje yra tik du jaučiai. Daugiau nėra jokių gyvulių, nė jokių padargų.

Tas pats 1818 m. parapijos perėmimo dokumentas aprašo ir pačią kleboniją bei kitus jai priklaususius pastatus :

Iš šventoriaus pro vartelius einama į kleboniją, esančią šalia bažnyčios šventoriaus. Šalia klebonijos, yra geros rūšies kelios obelys, kriaušės ir slyvos. Už sodo — nedidelis klebonijos kiemas.

Klebonijos pastatas yra senas, medinis, dengtas malksnomis, su dviem per stogą išvestais dūmtraukiais. Į klebonijos prieangį įeinama per suveriamas duris, turinčias stiprias užkabas ir užraktus. Priekyje sveikos, stiprios durys veda į virtuvę. Iš prieangio į dešinią šoną yra klebono gyvenamieji kambariai. Čia yra du kambariai erdvūs ir keturi mažesni. Čia grindys, durys, langai ir spynos ir visokie apkaustymai visiškai sveiki. Iš to paties prieangio, kairėn, yra du kambariai ir rūbinis podėlis. Anapus virtuvės yra kitas mažesnis prieangis, iš kurio, pasukus į dešinę, įeinama į šeimos trobą, o pasukus į kairę, įeinama į didelį kambarį, iš kurio yra išėjimas į kiemą. Ties šiuo išėjimu yra sukalta iš lentų priemenėlė. Šituose visuose kambariuose durys, langai, krosnys ir visi apkaustymai yra stiprūs. Tačiau visa šita troba reikalinga labai žymiai pataisyti, nes, viena, ji yra labai pasenusi, o, antra, ji yra labai sunaikinta buvusios audros. Ypatingai yra sutrūnijęs stogas ir jo dalis audros nuplėšta. Jei stogas nebus ūmai pataisytas, tai supus gegnės, ir visas pastatas sugrius.

Prie klebonijos kiemo yra medinė arklidė su klėtele po bendru stogu. Ji dengta malksnomis. Kaip visi pastatai, neišskiriant ir bažnyčios, taip ir šita arklidė yra visiškai sutrūnijusi ir reikalinga didesnio taisymo.

Prieglauda (špitolė) — namas dviem gyvenamais galais. Jo visos sienos ir stogas visiškai supuvę, reikia didesnio taisymo. Tokioje padėtyje yra ir brolijos namas.

Klebonijos jurisdikcijoje yra tik dvi mažos, pasenusios trobelės. Viena visiškai nuvirtus, o kitoje gyvena žydai¹⁰⁴.

Bažnyčia ir jos įrengimas. Šitas 1818 metų inventorių, paruoštas kun. Kazimierui Radzevičiui perimant parapiją, gana smulkiai aprašo pačią bažnyčią ir jos įrengimą viduje, altorius,

¹⁰³ 1818 m. kovo 4 d. Kalvarijos bažnyčios inventorių. Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

¹⁰⁴ Ten pat.

bažnytinius drabužius. Čia atpasakojame inventoriaus turinį, pridurdami kai kuriuos paaiškinimus :

Kalvarijos bažnyčia pastatyta švenč. Mergelės Marijos (titulus ecclesiae) garbei. Ją yra pastatęs Kaributas kunigaikštis Vyšnioveekis 1715 metais, o vėliau klebonas Petras Vimboras padidino.

Čia sakinio pirmoji pusė yra ištisai klaidinga. Jau įrodyta, kad tą bažnyčią pastatė kun. Sabaliauskas 1709 m., o 1705 m. jis mirė. 1715 m. Vyšnioveekis dar nebuvo Kalvarijos seniūnas. Jis tik praturtino tą bažnyčią ir tai 1728 m. Toliau inventorius aprašinėja pačios bažnyčios stovį:

1818 metais bažnyčia yra medinė, pušinių sienojų ; stogas dengtas malksnomis : ilgio turi 54 mastus, pločio 25 mastus ¹⁰⁵. Turi du bokštus su nubaltintais kryžiais. Tolygus kryžius ant priekinio kraigo. Ant kito galo kraigo, ties didžiuoju altoriumi, buvo kupolas, bet jį didžioji audra nuvertė.

Įeinant pro didžiąsias duris į bažnyčią, reikia lipti laiptais, padarytais iš paprastų lauko akmenų. Didžiosios durys ir stiprumo ir puošnumo dėliai išmargintos prikalinėtomis didžiagalvėmis, kalvių nukaltomis, vinimis, kabo ant stiprių geležinių užkabų, bet neturi užrakto ir užstumiamos iš vidaus su dalba. Prieangyje yra laiptai kopti ant viškų, kur stovi kadaise šešiolika balsų turėjusių vargonų laužas. Šalia altoriaus iš dešinio šono zakristija, kur durys stipriai apkaustytos ir užrakintos tvirta spyna ; langelis su geležiniais pinučiais (groteliais) ir paprasta spinta su stalčiais. Ant spintos stovi senas, kadaise dažytas užrakinamas podėlis. Tokia pat ir rankų mazgotuvė. Grindys zakristijoje buvo kadaise lentų, bet šiandien riogso tik supuvę gabalėliai. Kairiame altoriaus šone kita zakristija, kurios durys iš bažnyčios ir iš lauko stipriai apkaustytos. Šitoje zakristijoje yra geležiniais virbais užtvartytas langelis, paprastas stalas su stalčiais, krikštykla ir ant jos lyg altorėlio pavidalas su šv. Jono Krikštytojo paveikslu. Iš zakristijos — laiptai į sakyklą. Bažnyčios viduje grindys plytinės. Sienose 10 langų, senatvės ir audrų visiškai sunaikintų. Visas šitas pastatas šiandien tiek yra sudūlijęs ir sukrypęs, kad gresia nuvirsti. Sienos ir stogas yra perdėm prakiurę, o supuvimą dar didina per stogą bei sienas įpustomas sniegas ir įlijamas vanduo.

Bažnyčioje yra trys altoriai. Didysis labai senoviškas, gražaus darbo. Stulpeliuose išpiaustytos vynuogės ir gėlės, kurios neva nu-
dažytos. Kai kurios altoriaus dalys pasidabruotos. Kadangi visa bažnyčia pašvęsta švenč. Mergelės garbei, tai ir altoriuje pirmoje ^{103 103}

¹⁰³ Mastas yra lygus 60 centimetrų.

vietoje yra švenč. Mergelės Marijos statula. Altoriaus viršuje — Dievo Apvaizdos akis (paveikslas), o šonuose — Viešpaties kančios paveikslai. Altoriaus stalas paprastai padarytas, ant jo laipteliai žvakėms sustatyti, o ties viduriu spintelė — tabernakulis. Nuo altoriaus, į abi sienas, padarytos pertvaros iš paprastų lentų, neva nudažytų. Kirviu paprastai nutašyta sija, kurioje pagalių gabalai ir varteliai turi reikšti tvorelę, atskiriančią presbiteriją nuo bažnyčios. Šoninis, iš dešinės rankos, altorius yra tik pasenęs laužas, kadaise neva pjaustyto darbo, kažkada auksintas. Jame yra šv. Antano audekle tapytas paveikslas. Aukščiau — šv. Petro paveikslas. Altoriaus stalas medinis su portatiliu. Ant jo — seni kanonai, laipteliai ir viršuje medinis kryžius. Kairėje šoninis altorius pusiau staliaus, pusiau raizytojo darbo, dažytas. Jame šv. Angelo Sargo paveikslas, o viršuje — V. Jėzaus paveikslas. Čia irgi menkų lentų stalas, seni kanonai, portatilis ir medinis kryžius. Laiptų vietoje priešais altorių patiesti lentų gabalai.

Bokšte yra du vidutinio didumo varpai. Vienas suskilęs. Ties didžiuoju altoriumi, buvusio kupolo griuvėsiuose, kabo mažas šaukiamasis varpelis (signorius).

Visas bažnyčios šventorius aptvertas tvirta lentų tvora. Yra ketverios durlės, varstomos ant užkabų ir užraktų. Iš šventoriaus takelis veda į šalia esančią kleboniją¹⁰⁶.

Iš šito aprašymo patiriame, kad bažnyčios pastatas pradžioje buvo stipriai ir, kiek buvo galima, puošniai pastatytas. Bet ištisą šimtmetį išstovėjęs ir menkai kai kurių klebonų taisomas, 1818 m. labai menkutėlis atrodė. Toliau surašoma bažnyčios reikmenys ir apdarai:

Sidabrinė monstrancija su auksiniu mėnulyčiu. Komuninė visa paausinta, išpuošta stikliukais. Kita tokia pat maža. Taurė su patena, visa auksinta. Tik viduje auksintos trys taurės. Sidabrinis relikvijorius. 17 įvairių spalvų arnotų. Jų tik vienas siuvinėtas aukso gėlėmis ir vienas senoviškas, austas auksu ir sidabru. Kiti paprastų medžiagų. Trys poros dalmatikų: rožinės, raudonos ir juodos. Keturios kapos. Viena jų juoda, išsiuvinėta žąsies plunksnų kauleliais. Penkios albos. Kamžų ir kitų skalbinių kiek reikia. Visų albų ir vienos kamžos aftas auksinis. Muslininis umbrakulas. Adamaškinis baldakimas. Aštuonios senos paveikslinės vėliavos, trys naujesnės, keturios plevėsuojančios. Atsikėlimo figūra. Procesijų kryžius ir brolijos procesijų pasidabruotas kryžius. Švininis kryžius. Trivietis

¹⁰⁶ 1818 m. kovo 4 d. Kalvarijos bažnyčios inventorių. Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

šventų aliejų indelis. Keturios poros švininių ampulių. Švininė lėkštelė. Švininis indas su švėstu vandeniu prie zakristijos durų. Šešiolika didelių švininių žvakidžių, aštuonios mažos, dešimts vidutinių. Senas žalvarinis smilkytuvas, prie jo laivelis ir šaukštelis. Penki altoriaus skambučiai. Du būbnai. Švėsto vandens katiliukas. Dvi prieš altorių kabančios lempos. Viešpaties karstas su trejais vartais, dažytas. Visokių užtiesalų, apdangų. Ostijų dėžėlė. Penki mišiolai. Keturios klausyklos. Drožinėto darbo sakykla. Keturiolika bažnyčios suolų. Medinė, dažyta Marijos vardo žvaigždė (monograma) ir kita tokia pat žvaigždė su Dievo Apvaizdos išraiška, nešamos procesijoje. Keturi relikvijoriai su stiklais. Dešimts visokių paveikslų. Dvi senos kėdės. Didelis veidrodis ir daug kitokių reikmenų¹⁰⁷.

Šitą 1818 metų bažnyčios inventoriaus aprašymą truputį papildė dokumentas iš 1821 metų, būtent kun. Prano Markevičiaus atsakymai į vyskupo Čižausko klausimus. Atsakymuose įrašyta tas pats, kas yra 1818 m. inventoriuje ir kai kas naujo. Apie bažnyčią pasakyta naujo tik tiek, kad klebonas Vimboras ją padidino, pristatydamas priekyje du bokštus ir prieangį viename gale, o kitame gale prie dešinio šono zakristiją. Toliau aprašoma pati bažnyčia. Bažnyčia, altoriai ir reikmenys įrašyti, kaip 1818 m. inventoriuje. Apie sakramentus inventoriuje nieko nepasakyta, o čia sakoma, kad:

Švenčiausias sakramentas laikomas didžiajame altoriuje tabernakulio spintelėje, menkai išpuoštoje, bet tinkamai užrakintoje, švenč. Sakramentas antaujinamas vasarą kas dvi savaitės, žiemą — kartą į mėnesį. Viešai išstatomas ir procesijoje nešiojamas švenč. Mergelės Marijos vardo dieną, šventų Angelų Sargų dieną, Sekminių antrą dieną, per visą Dievo Kūno oktavą, Grabnyčių dieną ir kiekvieno mėnesio pirmąjį sekmadienį. Komuninė be rūbelio, nes ligi šiol nebuvo tokio papročio. Komuninė yra švininė, iš vidaus ir iš viršaus paauksuota ir stikliniais kristalais papuošta. Prieš Švenčiausiąją lempelė dega ne visada, nes nėra šiam reikalui lėšų. Dega tik pamaldų metu ir per šventes. Degalas perkamas klebono lėšomis. Ligoniams lankyti yra bursos ir šventų aliejų indeliai. Paskutinis patepimas teikiamas, kada tik reikia. Krikšto šaltinis turi visus reikiamus indus ir daiktus ; visada tinkamai užrakintas. Piscina¹⁰⁸ įrengta

¹⁰⁷ Ten pat.

¹⁰⁸ Piscina vadinama tam tikra bažnyčioje parengta vieta, ar tai po altoriumi, ar tai prie krikštyklos, į kurią supilama vanduo panaudotas krikšte, plaujant purifikatorius, sudegtųjų liturginių drabužių pelenai.

po didžiuoju altoriumi. Šventi aliejai laikomi užrakintoje krikštykloje ir kasmetai atnaujinami. Miesto ir kaimų katalikai šventų krikštą ilgiau trijų mėnesių neužtęsia. Nekatalikai kartais ir ilgiau užvilkina. [Šitas sakinsys verčia maryti, kad ir nekatalikus vaikus krikštydavo kunigai]. Kaimuose kūdikius priiminėja bobutės, o mieste — apskrities chirurgo paskirtos. Esant būtinam reikalui, priėmėjos pakrikštija vandeniu, bet iškilmingai krikštija tik kunigai. Kalvarijoje gyvena apskrities chirurgas.

Katalikų kapai yra už miesto, kitame Šešupės šone, į rytus nuo bažnyčios. Stipriai aptverti ir saugiai užrakinti. Nekrikštytiems kūdikiams yra atskira vieta.

Yra parapijos mokykla ir mokytojas pakankamai apmokamas. Paskirtu laiku šią mokyklą aplanko klebonas. Nepasakyta, ar ta mokykla buvo ant bažnyčios žemės, ar kitur. Parašyta, kad parapijoje yra žmonių, kurie vaikus moko kitose vietose, bet nepasakyta, nei kiek tokių vietų yra, nei kas ir ko ten moko. Parapijos mokykla tada buvo valstybinė, dėstomoji gi kalba buvo lenkų kalba.¹⁰⁹

Be to, Dambaukos dvarelyje yra koplyčia, dengta šiaudų stogu, be jokių daiktų ir apdarų. Reikalui esant, atsigabenama iš parapinės bažnyčios.^{110 111} Pagal kun. Prano Markevičiaus liudymą, ši koplyčia esanti pastatyta kun. Petro Vimboro¹¹¹.

Šitas inventoriųs parodo mums tiek bažnyčią, tiek ūkio trobesius, tiek valstiečių trobas labai pasenusias, sutrūnijusias, supuvusias ir dar audros sugriautas, sulaužytas. Dėl ko prieita prie tokio apleidimo? Susidėjo daug priežasčių. Kun. Sabaliauskas bažnyčią ir klebonijos trobas pastatė savo lėšomis, bet jo įpėdiniai nepanorėjo savo lėšas dėti bažnyčios reikalams. Bažnyčios inventoriųs, kurį dar toliau aptarsime, rašo, kad bažnyčios pastatų taisymas yra koliatoriaus prievolė¹¹². Koliatoriųs šiuo atveju buvo valstybė ir taisyti turėjo iš valstybinio Kalvarijos dvaro pajamų. Tačiau dvaras buvo išnuomotas, ir nuomininkas tesirūpino tik savo įmokėtą nuomą išrinkti. Gi valstybės išdas visada yra nerangus tokiems reikalams. Kun. Sabaliauskas, neturėjo fondinio ūkio, kaip jo įpėdiniai, bet jis išsinuomojo iš Kalvarijos seniūno žemės plotą, sugebėjo pats vesti pajamingą

¹⁰⁹ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

¹¹⁰ Ką tik cituotas 1818 m. kovo 4 dienos Kalvarijos bažnyčios inventoriaus aprašymas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

¹¹¹ Kn. P. Markevičiaus atsakymai į vysk. Čičausko klausimus vizitacijos proga. Dokumentas Gražiškių bažnyčios archyve.

¹¹² Koliatoriųs — bažnyčios globėjas.

ūkį ir pasidaryti lėšų. Kita vertus, kun. Sabaliauskas turėjo vietoje pakankamai pigios statybinės medžiagos. Vietoje buvo kertami miškai, ir jų buvo daug. Dar 1752 m. keliaudamas Šlemyeris matė Kalvarijos apylinkėse labai didelių miškų, ažuolynų. Tačiau tie miškai buvo negailestingai kertami ir neatželdinami, vien tik daromos gyvenvietės, 1765 m. Kalvarijos seniūnijos apžiūros akte miško reikalu yra įrašyta :

Prie dvaro esanti smuklė senovėje degtinę gamino penkiais katilais, apkūrenamais dvaro malkomis. Žydas dirbo dvaro indais ir įrankiais, ir aptarnauti visus smuklių reikalus eidavo valstiečių sargybos. Žydas nuomos tada mokėdavo per motus vieną tūkstantį timpų. Dabar šitame brangiame ūkininkų krašte, kur už malkų vežimą moka vieną zlotą, jau keliolika metų pats žydas savo rizika gamina svaigalus ir dvarui už verslo teisę temoka tik 400 zlotų¹¹³.

Taigi jau 1765 m. miškų nebebuvo, čia jau tik «ūkininkų kraštas », malkos neįperkamai pabrango, ir dvaras neturi varyklai kuro. Todėl ir bažnyčios bei jos trobų taisymas pasunkėjo. Juo labiau, kad ir klebonai nebuvo gabūs sau lėšų susidaryti.

Inventoriuje teigiama, kad minima didžiulė audra, kuri ir bažnyčios kupolą nuvertė ir trobas išvartė bei griuvėsiais pavertė, buvusi 1818 metų pradžioje. Ji ne tik Kalvarijoje trobas išvartė, bet ir plačiame plote tai padarė. Simno bažnyčios inventorius ¹¹⁴ skundžiasi, kad ta vėtra nuvertė bažnyčios mūrinį bokštą ir pramušė lubose skylę. Vilkaviškio senosios bažnyčios bokštų kryžius nulenė vieną į priekį, kitą į užpakalį. Reiškia, vėjas sukuriaiis ėjo. Autorius, mažas būdamas, iš senų žmonių girdėjęs, kad šita vėtra kilusi pavakare ir kilusi iš Prūsijos ; vėjas pūtęs iš vakarų. Senukas, iš kurio apie šitą vėtrą girdėjęs, pasakojo, kad jo tėvas išėjęs pavakare į laukus arklių parvesti. Laukuose jį užklupo vėtra. Staiga nuo Prūsijos ėmęs pūsti smarkus vėjas ir juo tolyn, juo stipresnis darėsi. Tėvas negalėjęs nei paeiti, nei stovėti. Parvirtęs iš pradžios laikėsi įsikibęs į žoles pievoje, bet neišsilaikęs. Jį vėjas nurito į krūmus ir jis čia parblokštas išgulėjęs, ligi vėtra pasibaigė. Vėtra nurimusi tik po vidurnakčio. Paryčiu grįžęs į kaimą, radęs visas trobas išvar-

¹¹³ *Žurnalas Litva i Rus, Vilnius 1912 m., II t.*

¹¹⁴ *Neturima žinių, kur tas dokumentas po karo yra.*

tytas. Atseit, ta vėtra praėjo tuo laiku rudenį, kai dar arkliai buvo ganomi laukuose. Taigi 1817 metų rudenį. Bažnyčių inventoriai nurodo 1818 metų sausį.

c. Parapijos kunigai ir jų veikla. — Pirmasis Kalvarijos klebonas buvo kun. Kazimieras Abdevičius. Iš jo klebonavimo beliko tik žinia, kad 1735 m. po Kalvariją ir jos apylinkę švaistėsi rusai ir lenkų nedrauginga kariuomenė. Gyventojai buvo nesaugūs, nei dėl savo turto, nei dėl gyvybės. Bajorai smuklėse gerdavo ligi proto netekimo, o paskui kaudavosi užmuštinai. Vienas toks bajoras Kalvarijos miesto smuklėje pasijuto bemirštąs ir šaukėsi kunigo nakčia. Ozemblausko pulkas, tuo metu žygiuodamas per Kalvariją, ne tiek ilsėjosi, kiek smurtavo. Kun. K. Abdevičius, rizikuodamas patekti į girtų karių rankas, nuėjo pas sužeistąjį ir jį aprūpino šv. sakramentais. Ligonis sulaukęs paryčio mirė, ir kun. Abdevičius palaidojo jį Kalvarijos bažnyčios šventoriuje ¹¹⁵.

Antrasis klebonas kun. Ignas Binertas. 1777 m. Miroslovo kunigai marijonai už kun. Igno, Kalvarijos prepozito, sielą atlaikė 120 Mišių, gavę palaikais jo arklį, ir 1780 m. dar už kun. Igno, Kalvarijos prepozito, sielą atlaikė 114 Mišių ¹¹⁶. Taigi 1777 m. kun. Ignas Binertas jau buvo miręs. Mirė, būdamas Kalvarijos klebonu.

Jo įpėdinis buvo kun. Petras Vimboras, kuris Kalvarijos klebonu pasirodo 1769 metais. Klebonavo jis čia dar ir 1796 metais. Nei apie jo klebonavimo pradžią, nei pabaigą tikrų žinių nerasta. 1769 m. rugpjūčio mėn. 1 d. A. Raudonulis Milaševičius iš Volčino pasiskolino iš Pranciškaus Janzeno keturis šimtus lenkiškų zlotų, išipareigodamas juos grąžinti Janzenui 1770 m. kovo 19 d. ir šiuo reikalu skolintojui išdavė skolos raštelį. Janzenas šituos pinigus su savo palūkanomis pavedė atsiimti Kalvarijos klebonui Petru Vimborui ir jam perdavė skolos raštelį. Pinigus aukėjo bažnyčios reikalamis. Šitas raštelis ir buvo įteiktas kur. P. Vimborui 1769 metais ¹¹⁷.

¹¹⁵ Plačiau apie įvykį žiūrėk 36-38 psl.

¹¹⁶ Žinia iš Miroslovo bažnyčios archyvo.

¹¹⁷ Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve.

Šiomis ir kitomis aukomis kun. P. Vimboras apmokėjo bažnyčios taisymo ir padidinimo išlaidas. Jis kun. Sabaliausko statytąją bažnyčią pailgino, pristatydamas prieangį ir du bokštus. Iš *lekcijos* šono pristatė zakristiją ir atnaujino visą vidų, Dambaukoje pastatė šiaudais dengtą koplytėlę.

Kun. Justinas Randelis gimęs 1757 m., buvo Kalvarijoje klebono Vimboro pagalbininkas, vikaras. Seimas 1789 m. išleido įstatymą surašyti visus gyventojus. Tą surašymą Kalvarijos parapijos plote padarė kun. Justinas Randelis 1790 m. Surašymo užbaigimas pažymėtas gruodžio 31 d. Sąrašas parašytas labai smulkiai^{118 119}. Nurodyta, kuri gyvenvietė kuriam dvarui priklauso, kas yra dvaro savininkas, kiekvieno ūkio šeimininkas ir visa jo šeima, kiek kas turi metų ir kokis kurio santykis su šeimos galva ir daug kitų smulkmenų. Įrašyta pastaba : « Nesant namie kun. Vimboro, Livonijos kanauninko, Kalvarijos klebono, pasirašė Kalvarijos vikaras kun. Justinas Kandelis ». Tai rodo, kad tokių sąrašų sudarymas buvo pavestas klebonams.

Apie mokyklas yra parašyta :

Kalvarijos miesto mokykla visados būdavo išlaikoma. Šiais 1790 metais jos vedėjas yra ponas Prokopavičius, mano žinioje, turi 30 mokinių, 7 mergaites. Buvo mokomi skaitymo ir rašymo pradžios. Įvairiuose Kalvarijos parapijos kaimuose, man leidus, mokė šeši mokytojai (bakalaurai). Besimokančių buvo 80 berniukų, 25 mergaitės. Bajorų buvo tik du. Mokiniai buvo gerokai pamokyti skaityti ir rašyti¹¹⁹.

Šitas įrašas sako, kad Kalvarijos parapijoje mokyklomis ir vaikų mokymu rūpinosi ir mokymą prižiūrėjo kun. Kandelis. Dar keletas žinučių nuotrupų :

Prelatas Kurčevskis *Biskupstwo Wileńskie* rašo, kad 1781 m. Kalvarijoje buvo žmonių 4488, o mokinių miestiečių — 15, kaimiečių 0, gi 1784 m. miestiečių — 3, o kaimiečių — 43.

1800 m. rugsėjo 21 d. Rudaminos bažnyčioje pakrikštijo kūdikius «Justinas Kandelis, Livonijos kanauninkas, Kalvarijos kuratas [klebonas]». Tai buvo 16 sekmadienis po Sekminių.

¹¹⁸ Dalį šio surašinėjimo žiūrėk Ketvirtajame priede 124-126 psl.
Sąrašo originalas laikomas Vilniaus Centraliniame Archyve (S.A. 6226).

¹¹⁹ Ten pat.

Rudaminos bažnyčioje tą dieną buvo švenčiama šv. Teklės šventės atlaidai.

1801 m. liepos 6 d. vysk. Karpavičius vizitavo Seinų bažnyčią. Į tą iškilmę buvo suvažiuavę daug kunigų. Jų tarpe ir Kalvarijos vikaras, kun. Tadas Cibulskis.

Vygrių vyskupijos 1808 m. sąrašas parodo, kad Alvito dekanate buvo Bartininkų, Gižų, Gražiškių, Liubavo, Liudvinavo, Lankeliškių, Alvito, Keturvalakių, Vilkaviškio ir Kalvarijos parapijos ; Kalvarijoje buvo klebonas kun. Justinas Kandelis, Livonijos kanauninkas, ir du vikarai: kun. Vincas Mocarskis ir Radzinskas, vienuolis karmelitas. Kaip ilgai kun. Kandelis Kalvarijoje klebonavo, žinių nerasta.

1818 m. į Kalvariją klebonu atėjo kun. Kazimieras Radzevičius. Bet nepažymėta, ar jis buvo tiesioginis Kandelio įpėdinis, ar dar kas kitas klebonavo 1808-1818 metų tarpe.

Klebonui Kazimierui Radzevičiui Kalvarijos parapiją ir bažnyčios bei klebonijos turtą 1818 m. kovo 4 dieną perdavė Alvito dekanas, Vilkaviškio klebonas kun. Zavadskis. Perdavimo proga buvo labai smulkiai surašytas klebonijos ir bažnyčios inventoriūs.

Tas inventoriūs duoda gana daug žinių, kurias jau atpasakojome ir kalbėdami apie klebonijos nuosavybę ir bažnyčios įrengimą¹²⁰.

Seinų vyskupijos 1821 m. *Elenchas* sako, kad tais metais Kalvarija jau nebe priklausė Alvito dekanatui. Buvęs sudarytas Atskiras Kalvarijos dekanatas, į kurį įskirtos Liudvinavo, Rudaminos, Krosnos, Krokialaukio, Rumbonių, Ūdrijos, Daukšų, Alytaus ir Kalvarijos parapijos. Kalvarijoje tais metais yra klebonas kun. Kazimieras Radzevičius ir du vikarai: Antanas Maskulevičius ir Julius Mvinskas, vienuolis marijonas. Kun. Radzevičius 1808 m. įrašytas vikaru Sudarge (Jansborge). Gi 1823 m. *Elenche*, kun. Radzevičiaus nėra nei gyvųjų, nei mirusiųjų tarpe. Jis galėjo būti įrašytas mirusiųjų tarpe 1822 m. *Elenche*, kurio nepavyko gauti.

1823 m. Kalvarijos klebonu įrašytas kun. Pranas Markevičius, o vikarais — kunigai Ignas Gutšteinas ir Julius Nivinskas,

¹²⁰ Žiūrėk 94-98 ir 99-101 psl.

marijonas. Kun. Pranas Markevičius 1821 m. vikaravo Nau-miestyje.

Kalvarijos bažnyčios archyve rastas klausimų lapas, kurį vysk. Čižauskas, besirengdamas apsilankyti vyskupijos bažnyčiose, buvo išsiuntinęs klebonams, kad įrašytų atsakymus. Atsakymus yra įrašęs kun. P. Markevičius. Įrašymo datos nėra, o yra tik klausime data 1821 metai. Jei į 1821 m. klausimus atsakė kun. Markevičius, tai atrodo, kad kun. Radzevičius prasišalino iš gyvųjų tarpo dar prieš 1821 m. Šitomis žiniomis jau pasinaudojome kalbėdami apie parapinės bažnyčios įrengimą ¹²¹.

Parapijoje yra tik viena koplyčia Dambaukoje, kurią pastatė klebonas Vimboras. Privalomas mišias klebonas laiko tik už parapiją. Kitokių privalomų mišių nei pirmataikai, nei dabartinis klebonas nelaiko už nieką. Buvo tokios mišios už a. a. kun. Sabaliauską, bet dabar jo palikimo nėra ir mišios nebalaikomos.

Brolijos. Veikia tik viena parapinė šv. Angelų Sargų brolija. Ji yra įkurta parapijos pradžioje. Kas ją įsteigė, nėra žinių, nei jokioj raštų, nei įstatų. Sudedami ir surenkami pinigai išleidžiami lempų alyvai ir žvakių vašku. Brolija dalyvauja procesijose, turi savo kryžių ir vėliavą. Ji turi ir savo namą šalia bažnyčios, bet dabar tas namas visiškai supuvęs, stogas kiauras ir sienos sudūlijusios. Brolijos vedėjas yra vikaras, dabar 1824 m. kun. Anupras Vaitkevičius.

Kunigų skyriuje klebonas kun. Pranas Markevičius apie save sako:

Esu lenkas gimęs 1783 m. rugsėjo 13 d., kunigu išventintas 1812 m. Esu šios vyskupijos kunigas, turiu tik vieną Kalvarijos klebono beneficiją, nei pilietiniu, nei bažnytiniu laipsniu nesu pažymėtas. Pamokslus sakau ir katekizuoju paeiliui su vikarais : pamokslams turiu klasikinius vadovėlius : *Skargq, Golanskį, Haberbornq, Bielski* ir kitus, katekizmui — *Marčinskį, Golanski, Fleurq* ir visus *Polio* veikalus.

Tai iš atsakymų ir viskas, kas svarbiau. Apie kunigą Markevičių čia dar paminėtina, kad turimi Kalvarijos bažnyčios archyvo dokumentai yra jo paliudyti nuorašai. Matyt, turėjo kažkokią bylą dėl bažnyčios turtų ir teisių, jei tiek dokumentų surinko. ¹²¹

¹²¹ Žiūrėk 98-99 psl.

Tolimesnės žinios apie Kalvarijos bažnyčią ir jos kunigus yra paimtos iš Seinų vyskupijos *Elenchų*, būtent :

Nuo 1831 m. ligi 1838 [greičiausia ligi 1848] m. Kalvarijos klebonas ir dekanas buvo kun. Pranciškus Butrimavičius. Gimęs 1791 m. spalio 4 d., kunigu išvestas 1821 m. kovo 4 d., į Kalvariją atėjo prieš 1831 m. Jis Kalvarijoje bus ir miręs, tik nežinia, kuriais metais, nes 3849 ir 1850 m. elenchų nerasta, o 1851 metų elenche jo nėra nei gyvųjų, nei mirusiųjų tarpe. Tų metų mirusiųjų sąrašas apima visus mirusius 1850 m. Išeitų, kad jis turėjo mirti 1849 m.

Šitas klebonas pastatė dabartinę Kalvarijos bažnyčią, bet nerasta jokių dokumentų, kaip jis tą bažnyčią statė, kiek ir kas statybai lėšų davė. Žinia tik, kad kun. Sabaliausko pradėtoji 1705 m. ir baigtoji 1709 m. bažnyčia kun. Vimboro buvo padidinta ir atnaujinta, bet 1818 m. buvo labai pasenusi, ir tų metų didžiulės audros labai aplamdyta. 1838 m. kun. Butrimavičius ją nugriovė ir iš tos medžiagos pastatė kleboniją. Pamaldas perkėlė į laikiną pastatą ir senosios bažnyčios vietoje pradėjo statyti naują mūrinę. Mūryti baigė 1840 m. ir pamaldas perkėlė į naująją, dar neįrengtą bažnyčią. Ligi 1843 m. klebonas naują bažnyčią aptvarkė tiek, kad tais metais ją konsekrovo Seinų vyskupas Povilas Strašinskis.

Kun. Butrimavičiui parapijos aptarnavimo darbe visada padėjo du vikarai : 1831 m. — kun. Vincas Lekešis ir vienuolis marijonas Tomas Damauskas ; 1837 m. kun. Juozapas Gecevičius, Augustavo vyskupijos garbės kanauninkas ; 1838 m. kun. Gecevičius įrašytas be pareigų, gyventojas — duonininkas, o šalia jo — vikaras kun. Jonas Mikolajevskis. 1841 m. — vikaras Vincas Andruškevičius ir Matas Kasiulevičius, senas pensininkas ; 1843 m. — M. Kasiulevičius ir Jurgis Strimavičius; 1844 m. — Strimavičius ir Jonas Gudavičius ; 1847 m. ir 1848 m. — Juozas Muraška ir tas pats Strimavičius.

1851 ir 1853 m. Kalvarijos klebonas buvo kun. Vincas Miškelis, garbės kanauninkas. Jis turėjo tris vikarus : 1851 m. — Joną Balcevičių, Juozą Zguminą ir Jurgį Strimavičių; 1953 m. — Kazį Vaikšnora, Hilerą Stalmukauską ir Vincą Kalinauską, buvusį Liškiavos kunigų nusikaltėlių pataisos namo dvasios tėvą.

Kun. Vincas Miškelis buvo gimęs 1811 m. rugpiūčio 22 d. Mokėsi Seinų dvasinėje seminarijoje ir Varšuvos akademijoje; į kunigus išventintas 1836 m. rugpjūčio 22 d. Akademijų baigė 1838 m. 1841 m. buvo vyskupijos konsistorijos narys ; ką veikė kitais metais — elenche nerasta. 1851 m. elenchas parodo jį, kaip Kalvarijos kleboną, Kališiaus vyskupijos garbės kanauninką, Seinų vyskupijos konsistorijos notarą ir nuodėmklausių egzaminatorių komisijos narį. Pažymėtas mokslo laipsniu — šv. teologijos kandidatu (S.T.C.).

Šiose pareigose jis buvo ir 1853 m. 1863 m. elenche kun. Miškelis jau žymimas klebonu Gražiškiuose, teisėju vyskupijos konsistorijoje, egzaminatorių komisijos nariu, Kališiaus vyskupijos garbės kanauninku. Gražiškiuose jis klebonavo ligi 1876 metų. 1877 m. gyveno Gražiškiuose be pareigų. 1878 m. — Vištytyje, 1879 m. ir sekančiais — Liškiavoje. Mirė Liškiavoje 1890 m. spalio 30 d. Kališiaus vyskupijos garbės kanauninku išbuvo ligi pat mirties. Pasaulinės rusų valdžios buvo apdovanotas šv. Onos III klasės ordinu ir kryžiumi bei medaliu 1853-1855 m. Krymo karui prisiminti. Savo vyskupijoje į jokių laipsnų nebuvo pakeltas.

1863 m. elenche Kalvarijos klebonu įrašytas kun. Vincas Latvinskas, vikarais — Jurgis Strimavičius ir Aleksandras Baratiniskas. Kun. Vincas Latvinskas buvo gimęs 1826 m. liepos 17 d., į Seinų kunigų seminariją įstojo 1847 m., ją baigė ir kunigu buvo išventintas 1850 m. liepos 25 d. 1851 ir 1855 metais vikaravo Beržininke. 1863 m. elenche įrašytas laikinu klebonu Kalvarijoje. 1872 m. elenchas rodo jį klebonaujant Miroslave. Ten ir mirė, būdamas Miroslovo klebonu. Mirė 1888 m. balandžio 29 d. Tarėjo iš pasaulinės valdžios gavęs kryžių ir medalį prisiminti 1853-1855 m. karui Kryme.

1818 m. Kalvarijos bažnyčios inventorius rašo, kad ta bažnyčia yra pastatyta švenč. Mergelės Marijos vardo garbei. Gi elenchai ligi 1872 m. apie pačią bažnyčią nieko nerašo. Tų metų elenchas pažymi, kad Kalvarijos bažnyčia pastatyta šv. Mergelės Marijos vardo garbei. Bet nieko nemini, kad ta bažnyčia jau ne senoji medinė, o nauja mūrinė. 1873 m. elenche įrašyta, kad Kalvarijos bažnyčia pastatyta 1838 m. valstybės ir parapiečių lėšomis, ir vyskupo Povilo Strašinskio 1843 m. pakonsekruta

Kun. Jonas Žaliauskas,
(1848 - ca 1915),
Kalvarijos ir Garliavos klebonas

Kun. Pranciškus Bitrimavičius,
(1791- ca 1849),
Kalvarijos dekanas ir klebonas

Suvalkų Kalvarijos miestelis vokiečių okupacijos metu 1914 metais
Už bažnyčios matyti bokštas cerkvės, minimos 118-119 puslapyje

Viešpaties Jėzaus Atsimainymo garbei. Šitos pačios žinios yra kiekvienų metų elenche ligi 1881 metų. Tų pat metų elenche įrašyta, kad «pirmoji parapijos bažnyčia, nuo 1705 m. išstovėjusi, buvo pastatyta Mykolo Servaco Kaributo Vyšnioveekio. Šitoji antroji pastatyta iš plytų valstybės ir parapiečių lėšomis 1840 metais, ir vyskupo Strašinskio pakonsekruta 1843 metais Kristaus Atsimainymo garbei».

1882 m. elenche bažnyčios žinios įrašytos šiais žodžiais: «Kalvarijos parapijos bažnyčia švenč. Mergelės Marijos vardo garbei; pirmą kartą medinė, nuo 1705 metų išstovėjusi, buvo pastatyta kun. Jono Kazimiero Sabaliausko, Gražiškių klebono lėšomis, apturtinta grafo Mykolo Sapiegos, didžiosios Lietuvos kunigaikštijos lauko raštininko, ir Mykolo Servaco Kaributo kunigaikščio Vyšnioveekio. Dabartinė antroji pastatyta iš plytų valstybės ir parapiečių lėšomis 1840 m. ir pakonsekruta Seinų vyskupo Povilo Strašinskio 1843 metais ». Tas pats įrašas yra ir 1883 m. elenche. Gi pradedant 1844 m. ligi pastarųjų laikų visuose elenchuose stovi vis ta pati žinia, jau tik apie mūrinę bažnyčią, pažymint, kad ji yra pastatyta ir pašvęsta švenč. Mergelės Marijos vardo garbei. Taigi tikriausios istorinės žinios yra 1882 m. elenche, duotos, matyt, tuolaikinio klebono kun. Kazimiero Smalensko.

Įrašymas elenche, kad bažnyčia buvo pastatyta Viešpaties Atsimainymo paslapties garbei, yra tokia pat klaida, kaip ir pirmosios medinės bažnyčios įkūrimo ir pastatymo priskyrimas Vyšnioveekiui. Antrosios, mūrinės, pastatymo datos 1838 ir 1840 metai gali būti abi tikros : 1838 m. buvo pradėta, o 1840 m. pabaigta statyti. Naujosios bažnyčios sumanymas ir pastatymas priklauso klebonui kun. Butrimavičiui, nes jis tuo laiku čia klebonavo, bet buvo taip kuklus, kad savo darbo neįamžino elenche.

1872 m. Kalvarijoje klebonavo kun. Kazimieras Smalenskas, gimęs 1820 m. gegužės 20 d. Į Seinų kunigų seminariją įstojo 1840 m., į kunigus išsventintas 1844 m. rugsėjo 1 d. ir pasiūstas vikaru į Suvalkus. 1848 m. jis dar vikaravo Suvalkuose, o 1851 ir 1853 m. buvo Seinų katedros vikaras. 1858 m. kovo 19 d. buvo atkeltas klebonauti į Rudaminą, o 1867 m. rugpjūčio 22 d. perkeltas klebonu į Kalvariją. Rudaminą perdavė kun. Karoliui

Baldakui. Kun. Smalenskas Kalvarijoje kartu buvo ir klebonas ir Kalvarijos dekanato dekanas ligi mirties, o mirė 1888 m. balandžio 14 d. Turėjo iš caro valdžios gavęs kryžių ir medalį 1853-1855 m. Krymo karui prisiminti. Kun. K. Smalenskui Kalvarijoje klebonaujant, valstybės valdžia nusavino bažnyčios žemę ir sulikvidavo klebono ūkį. Bet nerasta jokių žinių, nei kiek tos žemės ir ūkio turto buvo, nei kaip ta žemė išdalinta, nei kokios trobos ir kokie gyvuliai buvo parduoti iš varžytynių.

Klebono Smalensko vikarai buvo : kun. Juozas Jurkevičius, miręs Kalvarijoje 1871 m. rugsėjo 2 d., kun. Izidorius Sniečkus vikaravo 1873-1875 m., kun. Mykolas Smalenskas — 1874-1877 m., kun. Vincas Filipčikas — 1876-1878 m., kun. Jurgis Narkevičius — 1878-1888 m., kun. Adomas Grinevičius — 1879-1888 m.

Kun. Smalenskui mirus 1888 m. į Kalvariją klebonauti atėjo kun. Jonas Žaliauskas, gimęs 1848 m. gruodžio 28 d. Seinų kunigų seminarijoje mokėsi ketverius metus, iššventintas kunigu 1872 m. lapkričio 10 d. ir tuoj pat buvo pasiųstas vikarauti į Gėlgaudiškį. Čia išgyvenęs kelerius metus, buvo perkeltas vikaru į Griškabūdį. 1876 m. kun. K. Smalenskui mirus, iš Griškabūdžio perkeltas klebonauti į Kalvariją. Kalvarijoje kun. Jonas Žaliauskas klebonavo ligi 1907 metų. Čia jis kartu buvo ir Kalvarijos dekanato dekanas.

Bažnyčios pastatas turi du bokštus priekyje. Priekiu ji stovi į vakarus, didžiuoju altoriumi — į rytus. Ji baigta mūryti 1840 m. Tada ji turėjo 16 metrų pločio ir apie 40 metrų ilgio ; viduje be jokio pilioriaus. Turėjo po langą iš abiejų didžiojo altoriaus šonų ir po 4 langus šoninėse sienose. Tarp bokštų — didžiosios durys į bažnyčią. Kadangi sklypas yra nuokalnus į vakarus, tai didžiosios durys yra iškilusios aukštai ir įeiti į bažnyčią padaryti aukšti tašytų akmenų laiptai. Ilgainiui bažnyčia pasidarė per ankšta. 1905 m. kun. Žaliauskas, Kalvarijoje klebonaudamas, savo ir parapijos lėšomis bažnyčią praplatino, pristatydamas šonuose koplyčias. Tie šonų priestatai turi po 7 metrus (be sienų) pločio, o ilgis — nuo presbiterijos ligi pat bokštų. Tų navų galuose įtaisyti šoniniai altoriai ; navų sienose — po tris langus. Šalia bokštų iš šventoriaus į navas įeinamosios durys, čia šoninėse sienose — po langą, ir sulaikyti pro duris įsiveržusiam vėjui, skersai navas išmūrytos sienos duoda prieangių vaizdą. Buvusios

bažnyčios sienose, prie buvusių langų sienos išardytos ligi pagrindų ir padarytos trijų pilorių keturios arkos. Pati bažnyčia puošniai išdekoruota, altoriai ir sakykla gražaus darbo. Už presbiterijos, iš galo bažnyčios — erdvi zakristija.

1907 m. kun. Žaliauskas buvo perkeltas klebonu į Garliavą ir paskirtas Marijampolės dekanato dekanu. 1910 m. buvo paaukštintas Seinų vyskupijos katedros kanauninku. Mirė Garliavoje I didžiojo karo metu. Kalvarijoje buvo du vikarai : kun. Adomas Grinevičius — 1888-1891 m., kun. Pijus Biskis — 1889-1890 m., kun. Antanas Staniulis — 1892-1902 m., kun. Jonas Katilius — 1891-1895 m., kun. Pranas Valaitis — 1894-1902 m., kun. Pranas Škėma — 1896-1904 m., kun. Pranas Naujokaitis — 1902-1907 m., kun. Jonas Puodžiūnas — 1904 m. ir kun. Stanislovas Brusokas — 1908 m.

1907 m. gale atvyko į Kalvariją klebonauti kun. Kazimieras Mačiukevičius. Jis visą savo Kalvarijoje gyvenimo laiką valdė ir Kalvarijos dekanatą. Gimęs 1863 m. vasario 25 d. Mokėsi Seinų kunigų seminarijoje nuo 1800 m. rugsėjo 15 d. ligi 1886 m. vasario 28 d. Tą dieną vysk. Petras Viekšauskas iššventino jį kunigu ir paskyrė vikaru į Gižus. Iš čia 1890 m. buvo perkeltas į Suvalkus vikaru, o 1893 m. — į Prienus vikaru administratorium. Mat, tada Prienų klebonas kanauninkas Juozas Antanavičius dirbo Seinų vyskupijos konsistorijoje. Tuo būdu kun. K. Mačiukevičiui teko būti darbo klebonu. 1901 m. jis perėjo klebonauti į Daukšius, o 1907 m. — į Kalvariją, klebonu ir dekanu. 1911 m. caro valdžia apdovanojo jį kryžiumi. Kilus 1914 m. karui, jis kitais metais pasitraukė Rusijos gilumon. Prie jo vikarai buvo : kun. Stasys Brusokas — ligi 1910 m., kun. Jonas Puodžiūnas — ligi 1913 m., kun. Antanas Civinskas — tik 1910 m., kun. Juozas Aleksa — 1911-1913 m., kun. Jonas Petriką — 1914 m. ir kun Vincas Borisevičius - 1914 m.

I Pasaulinis karas prasidėjo 1914 m. rugpiūčio 1 d. 1915 m., nuo Velykų ligi rudens, pro Kalvarijos miestą ir per visą parapiją buvo nusitęsiosios kautynių pozicijos. Rusai, apšaudydami vokiečių pozicijas, patrankų sviediniais apgriovė miestą ir bažnyčią, sudegino 1840 m. statytą medinę kleboniją su visais jos trobesiais. Išdegino ir sunaikino didesnę Kalvarijos miesto dalį. Taip pat nukentėjo Raudeniškių, Skersabalių, Trivaravo,

Brazavo, Zigmantavo, Kalvių, Smalininkų, Kreivosios, Murgininkų, Raudenio, Pajaujiškių, Jusevičių, Zubriu, Pakirsnų, Šlynių, Mikališkių, Vincentiškių, Barauskų, Bruku, Karališkių ir Mikalaukos kaimai. Čia kurių gyventojų trobos liko nesudegintos, tai nugriovė ir paėmė į apkasus.

Kalvarijos parapijos kunigai dar prieš 1915 m. Velykas pasitraukė į rytus. O kai vokiečiai rudenį frontą pastūmėjo už Vilniaus, tai ir kunigai išvyko į Rusijos gilumą. Liko Kalvarijoje tik kalėjimo kapelionas, kun. Albinas Krakaitis. Jis čia išbuvo per visą vokiečių okupaciją.

1917 m. kovos pradėjo eiti į pabaigą. Vysk. Karosas ir kunigai, kurie buvo pasitraukę į Rusiją, 1918 m. pradžioje ėmė grįžti į Lietuvą. Grįžo ir Kalvarijos klebonas kun. Mačiukevičius. Čia jis mirė 1920 m. ir palaidotas Kalvarijos parapijos kapinėse.

Po jo klebonu į Kalvariją atvyko kun. Juozas Laukaitis, gimęs 1875 m. vasario 8 d. Giniūnų kaime, Prienų parapijoje. Lietuviškas knygas skaityti jį išmokė motina prie ratelio. Pradžios mokyklą baigė Prienuose, vidurinę mokyklą — Marijampolėje ; į Seinų kunigų seminariją įstojo 1890 m. rugsėjo 15 d. Kaip gabus klierikas, 1893 m. rudenį buvo pasiūstas mokslo gilinti į Petrapilio dvasinę akademiją. Akademiją baigė šv. teologijos magistro laipsniu ir iššventintas kunigu 1897 m. balandžio 24 d.

Kai Antanas Baranauskas atėjo į Seinus vyskupu, kunigą Laukaitį pasiėmė sau kapelionu ir konsistorijos sekretorium. Vyskupui mirus, Laukaitis ir toliau liko konsistorijoje sekretoriauti ir seminarijoje profesoriauti. Jis gerai mokėjo lietuvių kalbą, platino draudžiamą lietuvišką spaudą.

Kai 1904 m. draudimas buvo nušalintas, Laukaitis su keliais kitais kunigais ryžosi Seinuose įkurti lietuvišką spaustuvę ir leisti lietuviškus laikraščius. 1906 m. pavasarį įkūrė knygoms leisti *Laukaičio, Dvarausko ir Narjausko Bendrovę*. 1906 m. Seinuose atidarytoje spaustuvėje pradėjo leisti savaitraštį *Šaltinį* su vaikų laikraštėliu *Šaltinėliu*. Kitais metais pradėjo leisti mėnesinį laikraštėlį *Spindulį*, skirtą mažiau prasilavinusiems kaimiečiams. Dar vėliau ėmė leisti kunigams skiriamą mėnesinį žurnalą *Vadovą*. Jis pats buvo šių laikraščių pirmasis redaktorius. Bet tuojau perleisdavo kitiems redaguoti.

1910 m. išėjo klebonauti į Leipalingį. 1912 m. buvo išrink-

Kun. Juozapas Laukaitis,
(1875-1952),
Kalvarijos klebonas

Prel. Adomas Simanas Povilaitis
(1868- ?),
Kalvarijos ir Vilkaviškio klebonas

Suvalkų Kalvarijos bažnyčia vokiečių okupacijos metu 1914 metais

tas iš Suvalkų gubernijos į Rusijos dūmą. Petrapilyj karo metu dirbo lietuvių pabėgėlių šelpimo organizacijoje ir veikė politikoje.

1918 metais grįžo į Lietuvą, klebonavo Leipalingyje ir tais pačiais metais išsikėlė į Seinus dirbti vyskupo Karoso kurijoje. Mirus Kalvarijoje kunigui Mačiukevičiui, Laukaitis išsikėlė klebonu į Kalvariją ir kartu dirbo to paties vyskupo kurijoje, perkelta į Marijampolę. Kalvarijoje klebonaujant reikėjo daug dirbti. Pati bažnyčia buvo apgriauta, o klebonijos trobos — sudegintos. Laukaitis čia pastatė dviejų aukštų mūrinę kleboniją ir 1922 m. išsikėlė gyventi ir dirbti vyskupo kurijoje.

1922 m. Seinų vyskupijos elenchas parodo jau naujai pertvarkytą Kalvarijos dekanatą. Jame matome senąsias parapijas : Liudvinavą, Liubavą, Rudaminą, Kalvariją ir naujai po karo sukurtas parapijas : Šeštokus, Alksninę, Būdvietį. Kalvarijos klebonu įrašytas kun. Laukaitis ir darbo klebonu — Adomas Simanas Povilaitis. Povilaitis ir dekanato dekanas. 1923 m. kun. Povilaitis įrašytas klebonu ir dekanu. Šiose pareigose Povilaitis Kalvarijoje išgyveno ligi 1935 m. Jis įrengė dalį mūrinės, kun. Laukaičio pastatytos klebonijos, pastatė klėtį ir kitas laikinas medines trobas. Šiek tiek pataisė apgriautą bažnyčią. Statybą vykdė parapijos ir savo lėšomis.

1929 m. kun. Povilaitis gavo iš popiežiaus paaukštinimą: popiežiaus prelato laipsnį. Jis gimė 1868 m. lapkričio 21 d., baigė Seinų kunigų seminariją ir buvo išventintas kunigu 1892 m. lapkričio 27 d. Prieš 1914 m. karą jis Suvalkuose, mergaičių gimnazijoje, per kelerius metus buvo tikybos mokytojas. Kai 1935 m. sausio 24 d. mirė Vilkaviškio klebonas kun. Matas Dabrila, tai į jo vietą buvo nukeltas kun. Povilaitis, čia jis ėjo ir generalvikaro pareigas kurijoje. Vilkaviškyje jis išgyveno ligi 1941 m. karo.

Į Kalvariją klebonu buvo atsiųstas kun. Mykolas Krupavičius. Jis yra gimęs Barbieriškyje 1885 m. spalio 1 d. Kun. Krupavičius baigė Veiverių mokytojų seminariją ir trejus metus pamokytojaves pradžios mokykloje, 1908 m. įstojo į kunigų seminariją Seinuose. Ją baigęs 1913 m., vysk. Karoso išventintas subdiaconu, išvyko į Petrapilio dvasinę akademiją mokslo gilinti. 1914 m. 13 d. Petrapilio arkivyskupas Ciepliakas jį išventino kunigu.

Akademiją baigė 1917 m. teologijos kandidato laipsniu. Tas pats arkiv. jį paskyrė Voronežo M. Yčo berniukų gimnazijos kapelionu. Bet čia jam neteko nė metų išbūti. Tada valdęs Voronežą bolševikų įgaliotinis Plepys jį pasmerkė mirtim. Savo mokinių Bernardo Žukausko, Prano Vainausko, Jono Matulionio ir kitų padedamas nuo mirties paspruko, laiku pasišalindamas iš Voronežo. 1918 m. pradžioj jam pavyko pasiekti Lietuvą.

Vysk. Karosas Valstybės Tarybos prašomas prieš jo paties norą paskyrė jį politikos darbui dirbti ligi atšaukimo, kurio nesulaukė. Pats nuo jos atsisakė po tautininkų įvykdyto perversmo. Buvo visų demokratinų seimų atstovas ir tame tarpe trejus metus Žemės ūkio ministeris. Ministeriaudamas pravedė žemės reformą: išdalindamas dvarus bežemiams ir mažžemiams ir išskirstydamas didžiumą kaimų viensėdžiais. Po tautininkų įvykdyto perversmo 1926 metų gale paprašė vysk. Karosą atleisti iš politikos darbo. Vyskupas atsisakymą priėmė.

Išvengti gresiantiems iš tautininkų pusės pavojams, 1927 m. išvyko į Prancūziją, kur studijuodamas universitete išbuvo dvejus metus.

Sugrįžęs pasiprašė parapijos darbo. Pirmoji vieta buvo Garliavos vikaro, čia neišbuvęs pilnų metų, buvo paskirtas Vilkaviškio kunigų seminarijos profesorium. Po trijų profesoriavimo metų paprašė skirti parapijos darbui. Buvo paskirtas Veiverių klebonu. Jo veiklą Veiveriuose trumpai aprašė prof. J. Totoraitis¹²². Jo aprašyme yra kai kurių netikslumų. Jis begriūvantį bažnyčios bokštą atstatė, jį paaukštino ir pritaikė stilių prie bažnyčios stiliaus. Sudėjo ant geležinių balkių naujas grindis ir išpuošė visą bažnyčios vidų. Naujai klebonijai ir parapijos salei suvežė plytas ir kitą statybai reikalingą medžiagą. Tiems darbams iš parapiečių pinigų nereikalavo. Prašė tik darbo talcos. 1935 m. pradžioje buvo iškeltas į Kalvariją klebonu, Veiveriuose išbuvo pustrėčių metų. Iš jo parūpintos medžiagos kleboniją pastatydino jo įpėdinis kun. Juozas Šalčius.

Kalvarijoje Kun. Krupavičius ėjo ne tik klebono, bet ir Kalvarijos dekanato dekanato pareigas. Be to vysk. Karosas iš Vatikano išrūpino jam nekilnojamojo (*inamovibilis*) klebono teises, ir paskyrė klebonu [vyskupo] [patarėju (*parochus consultor*)].

¹²² Kun. J. Totoraitis, M. I. C., *Sūduvos Suvalkijos istorija*, 390 psl.

**Kun. Mykolas Krupavičius,
Kalvarijos klebonas**

**Kipras Barkauskas,
paskutinis laisvosios Kalvarijos
parapijos komiteto pirmininkas**

**Klebono M. Krupavičiaus rūpesčiu atremontuotoji Kalvarijos
parapijos klebonija, bolševikų paversta ligonine**

Kun. Krupavičius parapijos trobesius ir bažnyčią rado liūdnoj padėtyj. Jis čia išklebonavo septynerius metus. Ir visą tą laiką ėjo dideli remontai ir statybos. Pastatydino bažnyčios tarnautojams dviejų aukštų mūrinius namus su dviem salaitėm. Viena, greta vargoninko buto, bažnytiniam chorui rinktis ir mokytis, o prie zakristijono — žmonėms užėti, pasilikti savo viršutiniams drabužiams, apsišilti, o kas norėjo, išgerti arbatos stiklą, kurią čia pagamindavo zakristijono žmona. Pastatydino mūrinių sandėlių, 2 aukštų kooperatyvui, kuris buvo parapijos namuose, o praplėsti parapijos kiemui, kuriame suvažiavę žmonės pasistatydavę vežimus, nupirko iš gretimo žydo sklypą žemės su menkaverčiu nameliu; be to, pastatydino mūrinių tvartą, lentų vežimines ir malkines, dabaigė įrengti kleboniją ir virš klebonijos antro aukšto įrengė 2 kambarius. Perstatė ir padidino kluoną, mūrinių kioską spaudai platinti. Kapus aptvėrė aukšta mūriniu tvora. Kapų gatvę, kuri pavasarį ir rudenį buvo neišbrendama, ir sudarydavo daug sunkumų laidojant numirėlius, išgrindė akmenimis.

Bažnyčią iš dviejų nuo gatvių pusių supo senų, pusiau apgriuvusių krautuvų eilės, kurios po 1863 m. sukilimo buvo iš parapijos konfiskuotos ir parduotos žydams, pradėjo jas išpirkinėti. O kai žydai vokiečių buvo išžudyti, apskrities viršininko ir inžinieriaus leidžiamas, jas nugriovė ir šventorių, vokiečių komendantui protestuojant, aptvėrė gražia mūriniu tvora su gražiais stilingais statulomis papuoštais vartais.

Šventoriuje yra gipsinė ant mūrinio pagrindo sėdinčio Rūpinotojėlio figūra ir meniškais piaustiniais papuoštas misijų kryžius, kun. M. Krupavičiaus pastatytas.

Bažnyčią nuo neatmenamų laikų neremontuotą ir iš lauko ir vidaus labai apšepusią, ištinkavo, išbaltino, išgrazino ir rengėsi dekoruoti, bet užgriuvusios Lietuvą nelaimės visus jo darbus nutraukė. 1940 m. balandžio m. bolševikų už akių buvo pasmerktas mirtim Jos išvengė tik to «teismo» vieno nario, skardininko Dzidulevičiaus, kuris visą laiką dirbo klebono pavedamus darbus, dėka. Jo įspėtas, nakčia pasišalino ir slapstėsi ligi vokiečių atėjimo.

Vokiečių okupacijos metu kun. Krupavičius gynė okupantų skriaudžiamus lietuvius. Vyriausiam okupantų komisarui Kaune įteikė du memorandumus tik savo parašu ir vieną bendrą pasi-

rašė su buv. prez. Grinium ir buv. Žemės Ūkio min. Aleksa. Jose buvo protestuojama prieš išnaudojamą vokiečių politiką Lietuvoje, krašto kolonizavimą vokiečiais, žydų persekiojimą ir kita. Už visa tai 1942 m. gruodžio m. 5 d. jį vokiečiai areštavo ir išvežė į Vokietiją. Ten jis kokią laiką sėdėjo Eitkūnų ir Tilžės kalėjimuose, o paskui išsiuntė į Eegensburgą Bavarijoje, kur buvo internotas ir laikomas geštapo žinioje. Tuo tarpu bolševikai antru kartu užėmė Lietuvą. Ir kun. Mykolas Krupavičius į Kalvariją nebegrižo. Pasiliko vakaruose. Jo vietą užėmė jo buv. vikaras kun. Stanislovas Račkauskas.

Pokario laikotarpyje dirbo vikarais šie kunigai: Antanas Žigas — 1922 m., Juozas Juraitis progimnazijoje 1922-1923 m., Motiejus Stankevičius — 1923 m., Saliamonas Kaunas 1923 m. ligi 1926 m., Klemensas Puzdešris — 1924-1926 m., Antanas Keblaitis — 1927 m., Antanas Šilingas — 1928-1930 m., Vincentas Brizgys — 1928-1930 m., Peliksas Sruoginis — 1931-1932 m., Pijus Brazauskas — 1931-1933 m., Juozas Mačiulaitis — 1932-1934 m., Kazys Tumosa — 1933-1934 m., Pijus Čižauskas — 1933-1935 m., Vladas Aleksoms — 1935 m., Jonas Maknavičius — 1935 m., Pijus Ragažinskas — 1936 m., Albinas Jaudegis — 1936-1939 m., Antanas Šukevičius — 1936-1938 m., Juozas Liutkevičius — 1937-1938 m., Vaclovas Pankevičius — 1938 m., Andrius Gustaitis — 1939 m., Jonas Babilius — 1939 m., Antanas Jančiauskas — 1939 m., Stasys Račkauskas vikaru atėjo 1940 m., o nuo 1943 m. pradžios lig šiol eina klebono pareigas.

1944 m. traukdamiesi vokiečiai Kalvariją bombardavo ir degino. Mieste sudegė daug namų ir įmonių. Ir bažnyčia labai nukentėjo nuo didžiųjų patrankų sviedinių. Sužalojo sienas, vieną arką sudaužė. Ūkio trobesius klėtį, tvartą, kluoną, padarginę — sudegino, kleboniją labai apdaužė.

1948 m. kleb. Račkauskas parapiečių ir savo lėšomis pataisė bažnyčią ir papuošė ją iš oro ir vidaus, atstatė sudegusias ūkio trobas — klėtį, tvartus, kluoną, suremontavo kleboniją ir prieglaudą. Bažnyčios ir ūkio trobesių bei klebonijos sutaisymas kainavo 35 tūkstančius rublių su viršum (rugių 50 kilogramų kainavo 30 rublių), 1954 m. buvo pertaisytas visas bažnyčios vidus : išlygintas tinkas, sulopytos atbrailos (karnizai) ir visos

sienos bei lubos išdažytos spalvomis. 1959 m. bažnyčios sienos iš oro pusės išlygintos, ir viskas naujai nubaltinta.

Okupantų įstatymai buvo pritaikyti ir bažnyčios turtui. Žemė ir visi trobesiai buvo nusavinti. Tuo būdu buvo likviduotas bažnyčios ūkis. Jame dabar šeimininkauja okupantų pareigūnai.

Patį kleboniją su visais jos trobesiais ir sodu pavesta sveikatos ir gydymo reikalams. Klebonijoje ir jos pastatuose įsteigta miesto ir rajono ligoninė. Klebonijos sklype pastatė naujų pastatų ir buvusius perdirbo taip, kaip yra reikalinga ambulatorijai ir ligoninės skyriams. Klebonas Račkauskas gavo sklypelį žemės klebonijos sodo kampe prie buvusios Ugniagesių gatvės ir pastatė nedidelį, dviejų kambarių ir virtuvės, mūrinių namelių ir kiemelyje malkinę. Tai padarė 1958 m. Vikaras gyvena pasisamdęs kambarį pas gretimai gyvenantį pilietį. Patį bažnyčia irgi nusavinta ir pavesta naudoti kulto reikalams. Už tai mokamas išdui mokestis, vadinamas kubatūros mokesčiu.

Čia dera pasakyti kelis žodžius apie pastarąjį kleboną kun. Stanislovą Račkauską. Jis gimė 1908 m. gegužės 6 d. Balkūnų kaime, Miroslovo parapijoje. Mokėsi pradžios mokykloje Balkūnų kaime dvejus metus ir dvejus metus Pošnios mokykloje. Pradžios mokyklą baigęs, mokėsi Alytaus gimnazijoje 1922-1930 m. Ją baigęs, įstojo į kunigų seminariją Vilkaviškyje. Ją baigė 1934 m. ir tą pačių metų birželio 17 d. vysk. A. Karosas išsventino kunigu, o liepos 1 d. pradėjo dirbti vikaro darbą Ūdrijos parapijos bažnyčioje. 1940 m. pradžioje buvo perkeltas į Kalvariją. 1943 m. pradžioje pradėjo čia klebonauti ir dabar tebeklebonauja.

Kalvarijoje dirbo šie vikarai: Antanas Račaitis — 1940-1942 m., Kazys Kudirka — 1940-1946 m., Liudvikas Zdančius — 1941-1945 m., Petras Vagneris — 1945-1950 m., Pranas Liutvinas — 1950-1952 m., Leonardas Andriušis — 1953-1960 m., Antanas Zakaryza — 1958-1960 m., Jonas Baranauskas — 1961 m.

Kalvarijos parapijai dabar priklauso šios gyvenvietės: Barauskų bei Lakinskų dvarai ir šie kaimai : Vincentiškliai, Tabarauskai, Kvietkinė, Pajaujiškiai, Mikališkiai, Butanavičiai, Pakirsniai, Jusevičiai, Zubriai, Santaka, Raudeniškiai, Skersabaliai, Raudenis, Trakėnai, Brazavas, Palnyčia, Zigmantavas, Murginkai, Trivaravas, Naujienėlė, Kalviai, Smalininkai, Orija, Kreivukė, Kreivoji, Juodeliai, Menkupiai, Jurgežeriai, Kumečiai,

Kušliškiai, Šalti Šaltiniai, Mikalajevas, Šleiniai, Kampiniai, Deivoniškiai, Janauka, Pasūduonis, Jungėnai, Staviškiai, Kimšai, Miką lauka, Molinė, Dambauka, Aukštieji Suvalkėliai, Žemieji Suvalkėliai, Goduniškiai, Pašešupys, Pranciškavas.

4. Kalvarijos parapijos padalinimas

Kalvarijos miestas su parapijos bažnyčia yra maždaug parapijos viduryje. Toliausiems rytų ir vakarų parapičiams ligi bažnyčios po 11-12 kilometrų, o šiaurės ir pietų po 5-6. Paskutinis parapičių surašymas buvo atliktas klebono kun. M. Krupavičiaus 1939 m. Parapičių surašyta virš 16.000. Parapijoje dirbo 5 kunigai, o protarpiais tik 4. Vienas vikarų buvo kartu ir progimnazijos kapelionas. Kunigai buvo darbais perkrauti. Visuomeninis darbas parapijoje buvo gerokai išplėstas. Du kunigai kasdien lankė parapijos mokyklas. Pas ligonį važiuojant kartais tekdavo užtrukti visą dieną. Buvo dienų, kai pas ligonius tekdavo važiuoti 2 ir 3 kunigams. Darganotomis dienomis ir darbymečiais iš tų tolimų vietų į bažnyčią atvykdavo mažai žmonių. Dėl šių dviejų motyvų, klebonas pasiryžo vakarų ir rytų parapijos sparnuose įkurti naujas parapijas. Pirmiausia savo sumanymą davė apspręsti parapijos komitetui. Jis pradžioje nebuvo linkęs pritarti klebono sumanymui. Svarbiausias jo argumentas buvo : sumažinus parapiją bus sunku jai išlaikyti savo bažnyčią. Bet klebono argumentai jį įtikino ir jo sumanymą patvirtino. Su vysk. A. Karosu vargo nebuvo, nes jis buvo mažųjų parapijų šalininkas. Apsirūpinęs tais leidimais, klebonas įkūrė dvi naujas parapijas : rytinėje dalyje Mindaugų parapiją, o vakarų — Akmenynų.

a. Mindaugų parapija. — Važiuojant iš Kalvarijos Alytaus plentu 9-10 kilometre yra didelis Sūsninkų kaimas su 84 sodybomis ir 555 gyventojais (1923 m.). Čia kun. Krupavičiaus buvo numatyta naujai parapijai bažnyčia. Bet išėjo kitaip. Buvo sušaukta numatyto naujai parapijai ploto gyventojų susirinkimas. Jame buvo tariamai visi susiję su naujos parapijos kūrimu reikalai. Pačią parapijos steigimo mintį susirinkimas priėmė džiaugsmingai. Nors atsirado paskirų asmenų, kuriuos viliojo Kalvarijos miesto « pasižmonėjimai ». Prie jų prisijungė ir visi nedidelio mažžemių Palenčiznos kaimelio vyrai. Palenčizna ilgiausia priešinosi, nenorėdama skirtis su Kalvarija. Ta-

čiau ji klebono Krupavičiaus buvo įtikinta ir sutiko dėtis prie naujos parapijos. Visi sutiko, kad bažnyčia būtų statoma Sūsninkuose paplentėje. Sūsninkai turėjo kaimo sklypą žemės, bet apie pusantro kilometro nuo plento. Iš paplentinčių sūsninkiečių neatsirado ūkininko, kuris būtų palinkęs bažnyčiai skirti žemės. Statyti bažnyčią Sūsninkų minėtame sklype nesutiko net didelė dalis sūsninkiečių. Klausimas pakibo ore. Kairėje plento pusėje priešais Susmukus yra nedidelis su 14 sodybų 112 gyventojų (1923 m.) Kamšų kaimas. Vienas kamšiečių pasiūlė paaugoti naujai bažnyčiai tokį žemės plotą, kuriame tilptų bažnyčia, klebonija su ūkio trobesiais, bažnyčios tarnams trobesys, klebono daržas ir aikštė prieš bažnyčią. Susirinkimas nudžiugo. Bet iškilo kitas nelengvas, nes ambicijos klausimas, būtent — kuo vardu pavadinti parapiją. Sūsninkiečiai reikalavo Sūsninkų vardo, kamšiečiai — Kamšų. Kamšiečių argumentas — kokiame kaime parapijos bažnyčia, to kaimo vardu turi vadintis ir parapija. Sūsninkų argumentas — Sūsninkai didžiausias kaimas, tad Sūsninkų vardu turi vadintis. Kilo aštrūs ginčai. Susirinkimas įsikarščiavo. Reikėjo ieškoti išeities — kito vardo.

Kun. Krupavičius pasiūlė Vytautų vardą, nes pirmasis klebonas buvo Vytauto vardu. Įsikarščiavusiems kamšiečiams ir sūsninkiečiams šis vardas buvo nepriimtinas. Kiekviena pusė norėjo savo kaimo vardą laimėti. Prieš Vytautus užargumentavo vardo nepastovumu, šis klebonas Vytautas ir parapija vadinsis Vytautų, ateis naujas klebonas Motiejus, teks jį perkrikštyti Motiejais. Argumentas ne stiprus, bet reikėjo skaitytis su įsikarščiavusia minia. Kun. Krupavičius įspėjo, kad dėl tokio menkio, kaip parapijos vardas, galima nustoti ir parapijos ir bažnyčios ir pasiūlė Mindaugų vardą, paaiškinęs, kas buvo Mindaugas. Tas įspėjimas atšaldė atmosferą ir vienbalsiai nutarė priimti Mindaugų vardą.

Mindaugų vietovardžio nėra visoje Lietuvoje. Yra du Mindaugių kaimai dabartiniame Joniškio rajone. Kalbami Mindaugai į vietovardžių katalogą neįėjo ir neįeis, nes tuo vardu pavadinta tik parapija. Bažnyčia yra Kamšų kaime ir atskiros vietovardžio nesudaro.

Mindaugų vardą patvirtino ir vysk. Antanas Karosas. 1941 m. vasarą atvyko klebonas. Tokiu būdu Mindaugų parapija oficialiai buvo įsteigta. Tai buvo pirmu bolševikmečiu.

Pirmu naujai įsteigtos parapijos klebonu buvo paskirtas jaunas kunigas Vytautas Demikis. Jis apsigyveno pas vieną Sūsniukų ūkininką. Kitas to paties kaimo ūkininkas leido savo seklyčioje įkurti laikinąją koplyčią. Vargas buvo klebonui, nemažesnis vargas ir parapiečiams. Čia atėjo į pagalbą Kalvarijos klebonas kun. M. Krupavičius.

Visą bolševikų paliktą turtą, kaip karo grobį, pasisavino atėję vokiečiai. To turto, ypač statybinio, paliko daug. Vieną tinkamą gyventi baraką, kun. Krupavičius nupirkęs iš vokiečių, padovanojo Mindaugų laikinajai bažnyčiai.

Kalvarijoje buvo graži pravoslavų mūrinė cerkvelė su nedidele taip pat mūrine klebonija šventikui. Pirmajam karui kilus, visi rusai išvyko į Rusiją ir nepriklausomon Lietuvon negrižo. Cerkvė buvo pavesta katalikų parapijai, nes pasiliko be parapiečių ir be šventiko. Katalikams ji buvo nereikalinga. Joje šventadieniais buvo laikomos progimnazijos mokiniams pamaldos. Kalvarijos klebonas, gavęs vyskupo, apskrities viršininko ir apskr. inžinieriaus leidimus, ją taip pat atidavė Mindaugų parapijai. Greta gauto parapijai žemės sklypo buvo kelių hą vargingo, vokiečių likviduoto žydo ūkelis su dviem aplūžusiais ūkio trobesiais ir pakrypusiu ir į žemę sulindusiu gyvenamu narnu. Tą ūkėlį su trobėmis kun. Krupavičius išnuomojo 4 metams iš vokiečių naujai parapijai.

Gautą baraką tuoj pastatydino gautoje žemėje. Iš gautos cerkvelės parsivežė visą vidaus įrengimą su altoriais, vėliavomis ir liturginiais rūbais. Ir pradėjo joje laikyti pamaldas. Klebonas gi perėjo gyventi į minėtą žydo trobelę. Bažnytėlė buvo keistoka — « barakinio » stiliaus su bizantinio stiliaus vidum. Ir klebonijos tokios, kokia buvo Mindaugų, Vilkaviškio vyskupijoje neturėjo nė viena parapija. Bet jau atsistojo parapija ant tvirtų kojų. Šventadieniais visada buvo pamaldose pilna žmonių. Parapijos reikalams parapiečiai nesigailėjo nei laiko aukoti, nei pinigų. Į naują bažnyčią pradėjo lankytis ir iš gretimų Liudvinavo, Krosnos ir Rudaminos parapijų artimesnių kaimų, kurie vėliau atsiskyrė nuo savų parapijų ir įsijungė ar ištisi kaimai, ar jų dalys į Mindaugų parapiją. Į šios parapijos ribas įėjo šie kaimai : Sūsniukai, Kamšai, Skersabalai, Nemunaičiai, Rudelė, Ilgalaukis, Turlojiškė, Brukai, Zapalimai, Mitraučizna, Samaučizna, Jaurinė, Pagrandai, Štakmanavas, Pabalinė, Naujiena, Palenčizna, Šar-

kaučizna, Ivantiškiai, Ivoškai, Juniškės. Kalvarijos parapiją nuo Mindaugų skyrė Kirsnos upė.

Mindaugiečiai nesiskubino griauti gautosios cerkvelės. Nugriovė tik šventoriaus mūrinę tvorą, kleboniją, o cerkvę tik ligi langų. Tolimesnį jos griovimą Kauno rusų pravoslavų įprašyti vokiečiai sustabdė. Iš jos plytų Mindaugų klebonas kun. Vytautas Demikis pastatydino mūrinę kleboniją ir išvedė naujai bažnyčiai, kuriai gražų planą parengė Marijampolės apskrities inžinierius, pamatus. Jų kertinį akmenį pašventino Vilkaviškio pavyskapis Vincentas Padolskis. Tie pamatai pasiliko ligi šios dienos. Karo audros sienų statybą sutrukdė, nors statybinės medžiagos nemaža buvo parūpinta. Kun. Demikis pastatydino dar 2 klebonijai reikalingus ūkio trobesius.

Pirmajam klebonui kun. V. Demikiui nepavyko klebonijos įrengti, nes jis vyskupo buvo iškeltas į kitą parapiją. Tą darbą atliko jo įpėdinis kun. Antanas Šukevičius, kuris čia klebonavo nuo 1943 m. ligi 1946. Nuo 1946 m. ligi 1954 m. Mindaugų parapija nuolatinio klebono neturėjo. Tuo metu parapiją aptarnavo Kalvarijos vikarai kun. Kazys Kudirka, kun. Petras Vagneris ir Šeštokų klebonas. 1954 m. Mindaugai gavo nuolatinį kleboną kun. Kazį Banionį. Jis čia išklebonavo ligi 1958 m. Jo vietą užėmė kun. Antanas Mieldažys, kuris klebonauja ligi šios dienos.

Kleboniją bolševikai nusavino ir joje įkūrė apylinkės raštinę. Parapija savo lėšomis klebonui gyventi pastatydino naują kuklų namelį. Okupacijos metu prie parapijos prisidėjo šie kaimyninių Krosnos, Liudvinavo ir Rudaminos parapijų kaimai: Turlojiškė, Būdelė, Ilgalaukiai- Naujiena ir kiti.

Mindaugų parapija išliko ligi šiol. Kitoks likimas ištiko Akmenynų parapiją.

b. Akmenynų parapija. — Naujųjų parapijų steigėjas Kalvarijos klebonas kun. M. Krupavičius buvo numatęs, kuriuos savo parapijos kaimus skirti naujai Akmenynų parapijai. Parapijos centru jis buvo numatęs Akmenynų kaimą. Akmenynai ne tolimiausias Kalvarijos parapijos vakaruose kaimas. Jiems į Kalvariją 10 km. kelio, bet būtų numatytos parapijos centre.

Reikėjo gauti skirtų naujai parapijai gyventojų tam planui pritarimą. Čia jis turėjo taip pat sunkumų, nors ir kitos rūšies, negu Mindaugų parapijoje. Ir ten atsirado žmonių, kuriems Kal-

varijos miestas buvo masalas, nuo kurio nelengva buvo atsiskyti. Rimtesnis motyvas priešintis jungtis į naująją parapiją : «Kalvarijos kapuose palaidoti mūsų tėvai, mūsų vaikai, mūsų giminės ir mes ten norime paguldyti savo kaulus ». Kun. M. Krupavičiui teko važiuoti ir tartis su tais kaimais ir su atskirais žmonėmis, kurie nenorėjo skirtis nuo Kalvarijos. Pasitarimai buvo sėkmingi, tik Juodelių kaimo viena linija griežtai atsisakė jungtis į naująją parapiją. Vėliau ir kitos linijos atsiėmė savo sutikimą ir tik keli to kaimo gyventojai žodį išlaikė ir pasiliko prie naujos parapijos. Dėl parapijos centro — Akmenynų nieks nesipriešino. Kun. Krupavičius sutarė su žmonėmis ir kur statyti laikinąją bažnyčią. Buvo tam tikslui parinkta vieta prie vieškelio, buvęs kaimo daržas, gražioje pakilioje vietoje.

Tiek Kalvarijos klebonas galėjo padėti Akmenynų parapijai. Pirmojo bolševikmečio antroje pusėje jis buvo bolševikų pasmerktas mirtin ir turėjo slapstytis po įvairias Lietuvos vietas. Atėjus vokiečiams, jis 1942 m. buvo išvežtas į Vokietiją. Tad tolimesni parapijos kūrimo darbai teko nudirbti parapiečiams ir pirmajam Akmenynų klebonui kun. Jonui Buikui. Naujai parapijai steigti jis tiko. Kaip dzūkas, gyvas, judrus, apsukrus, įtakus, geras organizatorius ir sugebąs su žmonėmis gražiai sugyventi. Akmenynų buvo sena svajonė pasistatydinti bent koplyčią, į kurią galėtų bent retkarčiais atvažiuoti kunigas pamaldoms atlaikyti ir išpažintims išklausti. Tad naujasis klebonas rado palankią jo darbams nuotaiką.

Koplyčiai statyti net buvo pradėti praktiškai žygiai. Per Akmenynų laukus bolševikai išilgai Vokietijos sienos statė gelžbetonio sustiprinimus — bunkerius. Tie sustiprinimai kirto ir Akmenynų laukus. Statybai jie buvo prisivežę didelius kiekius reikalingos statybinės medžiagos. Bėgdami nuo vokiečių, jie visą tą medžiagą paliko. Kol vokiečiai jos nepaėmė savo globon, vietiniai žmonės ją gausiai apsirūpino. Neatsiliko ir Akmenynai. Kai reikėjo statyti bažnyčią, kleboniją ir kitus trobesius, žmonės tą parsivežtąją medžiagą aukėjo parapijos reikalams. Neskyrė net mokesčių. Parapiečiai savo noru aukėjo pinigus. Ir dėl to klebonui vyko greit kurtis.

1941 m. spalį pabaigoje jau buvo pastatyta bažnyčia. Nors ji buvo dar nevisai užbaigta viduje, į ją pernešė iš laikinosios bažnyčios Švenčiausiąjį Sakramentą. Visų Šventųjų dieną naujoje baž-

nyčioje buvo atlaikytos pirmosios šv. Mišios. Tais pačiais metais buvo užbaigta ir klebonija ir į ją persikraustė klebonas. Buvo pradėti statyti ir ūkio trobesiai. Planuota ir parapijos namai su sale susirinkimams ir kitiems parapijos reikalams. Aleksandravo dvaro centro savininkas Aglinskas paaukojo parapijai 6 ha. žemės. Kapams 1 ha. žemės paaukojo ūkininkas Jonas Varanka.

1944 metais parapiją aplankė Vilkaviškio pavyskapis Vincentas Padolskis. Jis naujoje bažnyčioje atlaikė pamaldas, įvedė Kryžiaus kelius ir pašventino naujus kapus.

Akmenynų parapijai priklausė šie buvę Kalvarijos parapijos kaimai: Akmenynai, Pakruopiškiai, Cibavas, Valinciškiai, Menkupiai, Trobiškiai, Gabrilaučizna, Papiliakalnis, Būdvietėliai, dalis Juodelių kaimo ir priklausę Kalvarijos parapijai Eglėbalių gyventojai. Iš gretimos Liubavo parapijos prie Akmenynų parapijos prisijungė Piliakalnio kaimas ir Makauskų kaimo dalis. Iš Bartininkų parapijos — Smalnyčėnai ir Girkantai. Iš Gražiškių parapijos — Būdviečiai ir Kalnėnai. Iš viso parapija turėjo 1700 parapiečių.

Išstūmę vokiečius, bolševikai užgriuvo Lietuvą antru kartu. Klebonas kun. J. Buikus, jų nelaukdamas, pasitraukė į vakarus. Atėję į Akmenynus, jie pirmiausia stvėrėsi tęsti savo sutvirtinimų statybą. Jie nugriovė bažnyčią, kleboniją ir jos ūkio pastatus ir medžiagą panaudojo sustiprinimų statybai.

1945 m. vyskupas paskyrė Akmenynų klebonu kun. P. Sitką. Jis, kaip ir pirmasis klebonas J. Buikus, atsidūrė ant lauko pliko. Atvykęs, ilgai nesidairė. Tuo į ėmėsi darbo ir tais pačiais metais ant sugriautos klebonijos pamatų pastatydino trobesį, kuriame, pats apsigyveno, įsitaisęs kuklią patalpėlę, o pastato didesnę dalį panaudojo laikinai koplyčiai, kurioje laikė pamaldas. 1947 m. kun. Sitka buvo iškeltas kitur. 1947-1949 m. Akmenynai nuolatinio klebono neturėjo. Parapijos reikalais rūpinosi Liubavo klebonas kun. B. Jerušauskas. 1949 m. jis iš Liubavo buvo atkeltas į Akmenynus klebonauti.

Po jo klebonu buvo paskirtas Kalvarijos vikaras kun. K. Kudirka, kuris kokį laiką globojo našlaujančią Mindaugų parapiją. Čia jis išbuvo ligi 1956 m. Tais metais bolševikai nusavino kun. Sitkos pastatytą trobesį ir pavedė jį mokyklos reikalams. Tuo būdu Akmenynai pasiliko be bažnyčios, be klebono ir be parapijos. Akmenynų parapija ras vietos tik Sūduvos Bažnyčios istorijoje.

Bolševikams Akmenynų parapiją panaikinus, jos kaimai grįžo prie senųjų parapijų: Kalvarijos, Liubavo, Bartininkų ir Gražiškių.

Naujos parapijos įsteigimo proga tūli žmonės mėgino susipažinti ir kitus painformuoti apie Akmenynų istoriją. Jų teigimu 1744 m. Akmenynų kaimo Kalvarijos parapijos kaimų sąrašė dar nėra buvęs, todėl reikią manyti, kad jų dar visai nebuvęs. Jie galėję įsikurti XVIII amžiaus pabaigoje. Jų teigimu, kaimas gavęs vardą nuo buvusio jų laukuose didžiulio akmens, kurį atėję bolševikai suskaldė ir sunaudojo savo sustiprinimų statybai.

Iš anksčiau patiektų šioje studijoje dokumentuotų žinių aišku, kad 1744 m. Akmenynų kaimas buvo ir priklausė Kalvarijos parapijai. Tai patvirtina Vilniaus vyskupijos sinodo aktai. Jame Kalvarijos atstovas vadinamas klebonu, ne filialistu, kaip anksčiau, ir parapijos kaimų sąrašė išvardinti Akmenynai. 1721 m. Vilniaus vyskupas, kuriam priklausė tuo metu dalis Sūduvos, įsakė tiksliai nustatyti Kalvarijos parapijos ribas. Pasiūsti tam darbui atlikti du kunigai. Atlikę savo darbą, jie parašė vyskupui platų raportą¹²³, kuriame minimi Akmenynai, kaip Kalvarijos parapijos kaimas. Yra rimto pagrindo manyti, kad Akmenynai buvo ir statant pirmąją bažnyčią Triobiuose, dabartinėje Kalvarijoje, 1709 m.

Kitas klausimas, kaip tuo metu atrodė Akmenynai, kiek turėjo gyventojų. Aišku viena, Akmenynai nesudarė išimties. Tuo metu krašto miškus pradėjo kolonizuoti ateiviai. Kiekvienas besikuriąs kaimas buvo lyg sala miškų tankmėje. Galėjo būti tik vienas naujakurys, prasikirtęs kiek miško ir parengęs žemės sėjai. Ir Triobiams pradžia davė vienas naujakurys Triobius, kurio vardu pasivadino įsikūręs kaimas, vėliau virtęs Kalvarijos miestu.

Kodėl minėti autoriai nesurado Akmenynų Kalvarijos parapijos sąrašuose? Nesurastų jų ir kiti autoriai tyrinėtojai, jei ieškotų Akmenynų. Minėtuose dokumentuose taip pat nėra Akmenynų. Jie dokumentuose oficialiai buvo vadinami Akmuo — *Kamien*. Kaip tą Akmenį vadino žmonės, nepavyko sužinoti ir, deja, niekas nesužinos. Sunku taip pat pasakyti, kada oficialūs raštai Akmenį pradėjo vadinti Akmenynais.

Minėtų autorių teigimas, kad Akmenynai — Akmuo savo vardą

¹²³ Dokumentas laikomas Lietuvos Mokslų Akademijos bibliotekoje (Sig. JJR).

gavęs nuo didžiulio akmens, buvusio Akmenynų laukuose, įtikėtinas. Nepriklausomos ir dabar bolševikų okupuotos Lietuvos ribose yra net 65 vietovardžiai, gavę savo vardus nuo akmens : Jų tarpe yra : Akmeniškės, Akmeniškis, ir 15 kartų Akmeniškiai, 11 — Akmenė, 11 — Akmenės, 2 — Akmenynai — čia kalbамieji ir Nemenčinės rajone. Yra ir Akmuo, kaip seniau buvo oficialiai vadinami Kalvarijos Akmenynai. Akmuo bažnytkaimis ir to paties vardo parapija, kuri priklauso Varėnos dekanatui ir rajonui.

Anais žilais laikais valstybės savo oficialiai kalbai vartojo bažnytinę kalbą: vakarų Europa lotynų kalbą, o rytų, kuriems priklausė ir anų laikų Lietuva — slavų bažnytinę. Po Liublino unijos įsigalėjo lenkų kalba Lietuvoje. Tad tais laikais ir Lietuvos vietovardžiai buvo sulenkinti. Pavyzdžiui imu Kalvarijos kai kuriuos vietovardžius iš 1730-62 metų dokumentų : *Kamień* — Akmenynai, *Krzywa Dworna* ir *Krzywa Królewska* — Kreivoji ir Kreivukė, *Mankupie* — Menkupiai, *Nowinka* — Naujienėlė ir t. t. Šioje studijoje visi lenkiškai surašyti vietovardžiai pakeisti lietuviškais, kad skaitytojui nereikėtų jų ieškoti anų laikų dokumentuose ar laužyti galvą, kur tokio vietovardžio ieškoti.

(Pabaiga ir šaltinių nurodymas sekančiame tome)

Kun. Jonas Reitelaitis

Krikštonys, Alytaus apskr.

KETVIRTASIS PRIEDAS

Kalvarijos parapijos gyventojų sąrašas iš 1790 m.

Pati Kalvarijos sritis 1790 metais jau vadinama ne Nemunaičio-Kirsnos girininkija, o Kalvarijos seniūnija. Seniūniją laiko didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiojo etmono Oginskio našlė Oginskienė. Seniūnijai priklauso :

Kalvarijos dvaras, kuriame gyvena visa seniūnijos administracija, Kalvarijos miestas, kuriame yra šios gatvės :

1. Mokyklos	gatvė su	32	namais :	93	vyrų,	93	moterų
2. Šnipiškio	» »	19	»	51	»	55	»
3. Gardino	» »	19	»	62	»	54	»
4. Totorių	» »	19	»	56	»	55	»
5. Odininkų	» »	24	»	57	»	64	»
6. Audėjų	» »	16	»	42	»	42	»
7. Vižainio	» »	15	»	43	»	47	»
8. Vilkaviškio	» »	6	»	19	»	18	»
9. Jurisdika	» »	3	»	6	»	12	»
10. Galinė	» »	7	»	14	»	14	»
11. Žydų bravorai	» »	1	»	11	»	12	»
Iš viso		101	»	454	»	466	»

Bet čia tik krikščionių gyvenamosios gatvės ir namai. Čion neįeina žydų sodybos, gatvės bei asmenys.

Kalvarijos seniūnijos kaimai :

Kaimai	Ūkių	Vyrų	Moterų
1. Smalininkai	4	19	16
2. Raudeniškiai	11	53	44
3. Skersabaliai	3	14	14
4. Kalviai	4	16	15
5. Skariškės smuklė	1	2	—
6. Jurgežeriai	9	36	40
7. Murgininkai	2	14	11
8. Pabalinė smuklė		1	—
9. Pajaujiškiai	4	16	18
10. Tabarauskai	5	14	20

	Ūkių	Vyrų	Moterų
11. Butanavičiai	4	14	13
12. Kamšai	7	35	24
13. Zubriai	1	4	6
14. Aukšt. Bukta	1	4	2
15. Kreivoji	14	46	42
16. Kušliškiei	5	24	23
17. Sūsinkai	41	146	148
18. Jucentiškiei	2	6	11
19. Budziai (n)	3	22	15
20. Akmenynai	41	131	121
21. Menkupiai	25	93	80
22. Juodeliai	9	36	40
23. Būdaviskas	1	4	6
24. Santaka	21	78	70
25. Palnyčia	12	28	30
26. Kirsna	5	21	12
27. Naujienėlė	11	47	42
Iš viso	247	924	851
Pridėję miesto krikščionis	161	454	466
Turime visos seniūnijos krikščionių ūkių-namų			
	408	1378 v.	1317 m.

1790 m. Kalvarijos parapijai priklausė ir kitų karališkųjų ūkinių vienetų dalys (*krulevščiznos*), kurių 1744 m. dar nebuvo. Tada buvo tik viena Kirsnos-Nemunaičio girininkija, o 1790 m., be Kalvarijos seniūnijos, dar buvo karaliaus kaimų :

Karališkieji kaimai	Ūkių	Vyrų	Moterų
28. Skersabaliai	9	27	27
29. Kreivoji	24	69	75
30. Aukštoji Bukta	1	7	3
31. Kamičiai	12	32	38
32. Kamiečių dvaras	1	1	1
33. Brukai	5	21	18
34. Molinė	4	20	12
35. Mikalaukos smuklė	1	—	—
Du Mockavos seniūnijos kaimai			
36. Kataučizna	2	11	11
37. Gazdai	8	21	22
Keturi Jonavos raktų kaimai			
38. Janauka	12	37	35
39. Kampiniai	11	29	24
40. Kimšai	2	5	7
41. Mikalauka	17	58	44

Privačių asmenų paveldėjimo nuosavybės :

	Ūkių	Vyrų	Moterų
42. Pono Salutos kumečiai	9	27	22
43. Totoriaus Chaleckio kaimas Lakinskai	8	33	26
44. Totoriaus Achmatavičiaus kaimas			
Suvalkėliai	6	11	14
45. Dambauka	10	36	30
Iš viso	142	445	409
ir Kalvarijos seniūnijos	408	1378	1317
Viso parapijoje	550	1823	1726

Be to, šiame 1790 m. parapijos gyventojų sąrašė yra įrašyti šie dvarai : Trakėnų, Šaltų Šaltinių ir Janaukos, bet žmonių skaičius neįrašytas. Taip pat neįrašytas miesto žydų skaičius.

(Dokumentas laikomas Vilniaus Centraliniame Archyve, 6226 knyga).

PENKTASIS PRIEDAS**Smetoniškėje 1796 m. įsikūrusių valstiečių sąrašas**

Margų	Jie laikė rykščių	pievas	mokėjo zlotų	činšo grašių
		Vižainio gatvė		
	84	Jurgis Burokas	3	—
	94	Jonas Zelvinderis	2	6
	88	Baltrus Radzevičius	2	2
	167	Danielius Žaliauskas	3	7
	141	Kasparas Žaliauskas	3	9
	96	Abrahamas Romanovskis	2	8
	96	Jonas Prušinskas	2	8
2	166		18	10
		Audėjų gatvė		
	110	Valentas Radzevičius	2	17
	130	Jurgis Galinis	3	1
	110	Jokūbas Zaleskis	2	17
1	30		8	15
		Vilkaviškio gatvė		
	117	Baltrus Lastauskas	8	23
	105	Jonas Vilčiauskas	2	14
	112	Vincas Kazlauskas	2	19
1	34		7	26

Jie laikė pievas		mokėjo činšo	
Margų rykščių		zlotų	grobių
Odininkų gatvė			
136	Jurgis Kazlauskas	3	15
115	Tomas Kazlauskas	2	21
136	Jonas Bartkevičius	3	15
115	Jonas Žaliauskas	2	21
115	Martynas Suchodskis	2	21
115	Benediktas Bartkevičius	2	21
115	Antanas Horodnovičius	2	21
2 247		20	15
Mokyklos gatvė			
130	Andrius Kaženiauskas	3	i
152	Benediktas Kalitavičius	3	18
75	Antanas Kaženiauskas	8	20
150	Antanas Rozmierskis	3	15
126	Motiejus Kalitavičius	2	—
148	Jurgis Juškevičius	3	14
145	Stepas Zieziulkevičius	3	14
121	Vaitiekus Bartkevičius	2	25
119	Kristupas Boruta	2	23
117	Juozas Jankauskas	2	23
115	Martynas Rozmierskis	2	20
231	Kazys Rozmierskis	5	—
110	Juozas Kalitavičius	2	17
204	Adomas Ulida	4	15
144	Juozas Svencickas	3	n
280	Povilas Galinis	6	16
162	Jokūbas Koncevičius	3	24
164	Stasys Galinis	3	25
160	Baltrus Lajauskas	3	22
246	Jokūbas Būbnauskas	3	23
134	Baltrus Libauskas	3	10
154	Elijas Pozniakovskis	3	18
213	Jonas Rusinavičius	4	20
130	Petras Barkauskas	3	1
13 130		92	13
Brolijos gatvė.			
84	Mykolas Dundzilas	1	29
131	Mikalojus Perasta	3	2
215		5	1

Jie laikė pievas		mokėjo činšo	
Margų rykščių		zlotų grašių	
Šnapiškių ir Totorių gatvės.			
126	Jonas Černiauskas	2	8
107	Mikas Galinis	2	15
110	Povilas Klevičius	2	17
106	Jonas Kučinskas	2	16
96	Jonas Česunskas	2	8
114	Silvestras Bikantavičius	2	20
114	Tomas Vaičiulaitis	2	20
114	Tadas Kaženiauskas	2	20
94	Mykolas Jackevičius	2	6
114	Mykolas Zajančkauskas	2	20
104	Kazys Damulevičius	2	13
126	Martynas Černiauskas	5	1
119	Tadas Augulevičius	2	24
85	Antanas Mielynavičius	2	—
150	Stasys Rusevičius	3	15
86	Dovydas Zdanavičius	2	—
51	Tadas Simniškis	1	6
52	Jonas Šupsinskas	1	7
80	Simas Greneas	1	27
53	Juozas Miliulevičius	1	8
106	Motiejus Kardasevičius	2	14
7 7		48	25
Gardino gatvė			
83	Motiejus Danilevičius	1	18
60	Jurgis Jurgelevičius	1	12
85	Andrius Bogusevičius	1	28
86	Kristupas Liudkevičius	2	—
160	Martynas Bartnickas	3	23
115	Jonas Stankevičius	2	21
84	Adomas Verbickas	1	29
132	Simonas Stepsys	3	7
74	Mykolas Dambrauskas	1	12
2	277	20	—

VISOS GATVĖS KARTU

2	166	Vižainio gatvė	18	10
1	50	Audėjų »	8	5
1	34	Vilkaviškio gatvė	7	26
2	247	Odininkų »	20	15
13	130	Mokyklos »	92	13
—	215	Brolijos gatvė	5	—
7	7	Šnipiskio ir Totorių gatvė	48	25
2	277	Gardino gatvė	20	—
31 margas 226 rykštės moka čišo			221 zlotą	3 grašius

(Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve).

ŠEŠTASIS PRIEDAS

Matininko Haberfeldo Hafermanno von Ovsiany protokolas

Mykolas Juozapas de Haberfeld Hafermannas arba Avižienis, Kauno ir Merkinės apskričių matininkas. Pranešu šituo mano ribų pažymėjimo raštu dabarties ir ateities žmonėms, kad teisių (justiz) komisijos teisme, šviesiausiojo Prūsų karaliaus Vilkaviškyje įsteigtame, šių 1796 metų sausio mėnesio 30 dieną sprendžiama byla tarp gerbiamojo kunigo Vimboro, Kalvarijos klebono, Livonijos kanauninko, iš vienos pusės, ir kilmingojo magistrato bei visų Kalvarijos miesto gyventojų — iš kitos, dėl pievų paėmimo (dalykas plačiai aprašytas skunduose). Posėdyje abi šalys susitarė ir šiuo sprendimu reikalą užbaigė žodis žodin sekančiu būdu :

Aš, tęsdamas tolyn, šio mėnesio 15 dieną pradėtą bylą peržiūrėjęs ir išklauses parodymų ir ginčų visų šioje byloje dalyvaujančių šalių, būtent, akivaizdoje kunigo Vimboro, J. M. pono Sadkausko vaito, kilmingųjų ponų Adomo Vidovičiaus, išdininko, Antano Miodunovičiaus ir Silvestro Bartnickio, Kalvarijos magistrato asesorių, viso Kalvarijos miesto vardu dabartinėje byloje dalyvaujančių ir didžiosios Lietuvos kunigaikštijos didžiosios etmonienės įgaliotinio, visiems pareiškus savo reikalavimus, ir ėmus kalbinti prie taikos, buvo padaryta šalių amžinas, niekad niekeno nesuardomas derinys, o kad jis būtų pastovesnis ir patvarėsnis, susitarė sprendimo būdu parašyti šit ką :

Pirmiausia kunigas Vimboras, Kalvarijos klebonas, atsižad a visiems laikams ištisų, turimų šviesiausiojo Lenkijos karaliaus Augusto Antrojo 1713 metų kovo 12 dienos privilegija duotų visai Smetoniškei teisių, kelti ieškinį dėl Smetoniške vadinamos, neva Kalvarijos miesto valdomos pievos, ypatingai prie Šešupės, einant keleliu iš miesto į Dambaukos dvarelį, dešinėje pusėje esančias tris įlankas, teismo plane dabar skaičiais 1, 2, 3, atžymėtas, pats asmeniškai ir savo įpėdinių vardu jų išsi-

žada ir Kalvarijos miestui jas užleidžia ir leidžia jas prijungti prie gretimų miesto pievų, kurias, kaip neginčijamai vadina vardais Plynė ir Žiogas, miesto gyventojai per ištisus dvidešimt metų yra iš pelkių išsidirbę ir įsigiję, tvirčiausiai užtikrina, kad jau niekada daugiau bylos nekels, ir jo įpėdiniai jos neatnaujins.

Kalvarijos miestas per aukščiau surašytus asmenis bažnyčios valdomas pievas anapus griovio, šalia Dambaukos dvarelį laukų esančias, šio teismo plane raidėmis A, B, C, D, E, A pažymėtas, kaip valdomas minėtąja privilegija dovanotas, visiems laikams bažnyčiai patvirtina. Be to dar pusę ploto pievų trijose įlankose esančių, tame plane skaičiais 1, 2, 3 pažymėtų, imant jų plotį nuo Šešupės tik ligi aukščiau sakyto kelelio, plane prie Šešupės taškeliais nužymėto, patenkinti reikalavimams, neva dėl Smetoniškės kilusiems iš šienaujamųjų pievų, dabar miesto valdomų prie kampo griovio A, B, C, netoli Šešupės, atskirti ir prijungti prie kun. Vimboro anapus griovio valdomos pievos tos pat bažnyčios naudai paveda tokia forma, kokia geriausiai galės būti pritaikyta. Pastebima tačiau, kad ne daugiau, kaip pusę tų trijų įlankų ploto, išmatavimu sužinoto. Toms trimis įlankoms išmatuoti ir surastai jų ploto pusei prijungti prie aukščiau sakyto griovio, supilti kaupams ir tinkamai teisinėmis ribomis nustatyti, sudaryti planui ir išskaičiuotai daliai įteikti kunigui Vimborui, šalys susitaria pakviesti prisiekusį matininką J. M. poną Mykolą Avižienį-Hafermanną, kuris šių 1796 metų gegužės 15 dieną abiejų šalių lėšomis nuvyks, kas tik viršuje yra aprašyta, atliks ir įvykdys.

Dėl to aš matininkas, matuoti šalių laisvai pasirinktas, teismo sprendimu paskirtas, šių metų gegužės 15 dieną eidamas sprendimo galia, nuvykau matuoti ir apie savo atvykimą abiem šalims pranešiau. Bet kadangi gegužės 15 dieną buvo iškilminga šv. Dvasios Atsiuntimo šventė, todėl savo veiksmus atlikau sekančiomis dienomis šiuo būdu. Pirmiausia išmatavau įlankas, einant iš miesto dešinėje pusėje gulinčias prie Šešupės ir plane skaičiais 1, 2, 3 teismo pažymėtas ir radau, kad visų jų trijų šienaujamo paviršiaus yra du margai, du šimtai rykščių, [šimtas] trisdešimt šešios rykštelės * ir penkios dešimt suolelių **. Tad šio ploto pusė yra vienas margas, šimtas rykščių, šešiasdešimt astuonios rykštelės ir dvidešimt penki suoleliai. Suradęs šitų trijų, sprendimu duotų išmatuoti, įlankų ploto, tuo pačiu sprendimu pažymėtoje vietoje, tai yra prie griovio per tą tvorą, iš Jonavo ežero į Šešupę einančio ir beveik ties pievos viduriu užlūžtančio, lygiagrečia figūra, pradėjęs nuo griovio kampo, eidamas žemyn į pašešupį vieną margą šimtą rykščių, šešiasdešimt astuonias rykšteles ir dvidešimt penkis suolelius atžymėjau nuo miesto pievų ir prie bažnyčios fondinių pievų prijungiau ir ribas nustačiau šiuo būdu. Eidamas minėtuju grioviu, iš ekonominės Jonaukos ežero išienančiu ir miesto pievas nuo bažnyčios pievų skiriančiu, prie šio kampo, miesto pievų pusėje, supyliau pirmąjį kaupą, įdėdamas į jį šešis akmenis ir kelis gabalėlius kalvės dzin-

* Rykštelė — matas lygus 1,5 pėdos arba 0,4875 m.

** Suolelis — mažesnis matas už rykštelę.

drų *. To paties griovio kryptimi eidamas į miesto pievas, už keturių rykščių, trijų rykštelių ir keturių suolelių nuo ano kaupo supyliau kertinį kaupą, į kurį įdėjau keturis akmenis, plytų ir dzindrų. Nuo šio kaupo lygiagrečiai, daug kartų minėtam, kairėn pasisukančiam, grioviui liniją pravedžiau tarp miestui ir klebonijai skiriamų pievų ribą. Ant šios ribos, už penkių virvių ** nuo kampinio, supyliau kaupą su 22 akmenimis. Nuo šio toj pat linijoje, pratiesęs keturias virves, penkias rykštes devynias rykšteles, supyliau kampinį kaupą su trylika akmenų. Nuo šio kampinio, kairėn nuo daug kartų minėto griovio, yra statmena linija keturių rykščių, vienos rykštelės ir penkių suolelių ilgio. Vietoje, kur ši linija susitinka su grioviu, supyliau paskutinį kaupą su penkiolika akmenų. Tarp griovio ir pravestos lygiagretės ežios apkeičiamosios plokštumos plotis visur yra vienodas : keturios rykštės, viena rykštelė ir penki suoleliai. Sulig dabar čia aprašytomis ribomis pakeičiamasis plotas savo padėtimi guli į miestą tuo galu, nuo kurio pradėjau matuoti, tai yra, šiuo galu į Kalvariją ir į vakarus. Tuo galu, kur pabaigiau matavimą, guli į rytus ir į Šešupės vingį, už kurio yra bažnyčios pieva ir laukai, kitu — į miesto pievas, bet esančias pašešupyje. Tokioje sudėtyje aš, apačioje pasirašęs matininkas, niekam neprieštaraujant, lietuvišku mastu išmatavau ir ribas nustačiau, pakeičiamąjį šienaujamą plotą prie bažnyčios fondinių pievų prijungiau fondui įteikiau ir įsakiau, kad joks Kalvarijos miestietis nedarytų bet kokių įsiveržimų ir nesinaudotų. Taipgi pažymėjau teismo plane, kad būtų įrodyta ir ateityje būtų patikimas šis ribų nustatymas, mano raštą, išpaudęs herbo antspaudą, savo ranka pasirašau. Vyko Kalvarijoje 1796 m. gegužės 21 dieną.

De Haberfeld Hafermann von Owsiany, Kauno ir Merkinės apskričių matininkas.

(Dokumentas laikomas Gražiškių bažnyčios archyve).

* Dzindros — kalvės ugnyje likusios anglių ir geležies sąviros.

** Virvė (jei šniūras) yra lygi 10 rykščių arba 150 pėdų, arba 48,7259 m.

KALVARIJA

par

L'Abbé Jonas Reitelaitis

(Résumé)

Les régions de la rive gauche du Nemunas (Niémen), entre la Prusse Oriental et la Lituanie, pendant les guerres continuelles entre l'Ordre Teutonique et la Lituanie ont été tout à fait dépeuplées et se sont couvertes de nouveau de forêts — *terra nullius* — qui servait de tampon entre les deux Etats ennemis. L'Ordre Teutonique fut vaincu à Tannenberg (1410) ; cependant même la paix de Melnas (1422) n'a pas assuré la tranquillité et la sécurité. Ce n'est qu'en 1529 que furent tracées les frontières entre les deux Etats rivaux, ce qui donna la possibilité de commencer la colonisation de ces forêts.

Le premier chapitre décrit l'histoire de la colonisation de la forêt : établissement des fermes, évolution des villages, administration, progrès des industries forestières.

Le deuxième chapitre analyse le développement culturel et spirituel ; montre les soins qu'ont eu pour ces régions Auguste II, roi de Pologne et grand-duc de Lituanie, les magnats comme Sapiega, Višnioveckis et autres ; il nous informe sur la fondation et le développement de la paroisse de Kalvarija.

Enfin dans les deux derniers chapitres (dans le volume suivant) est étudiée la fondation de la ville de Kalvarija, sa croissance et son développement, ainsi que l'histoire du district de Kalvarija.